De breekbaarheid van het goede

Bijdragen aan de idee van een universiteit

Jankarel Gevers

bron
Jankarel Gevers, *De breekbaarheid van het goede. Bijdragen aan de idee van een universiteit*. Vossiuspers AUP, Amsterdam 1998

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/geve008bree01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

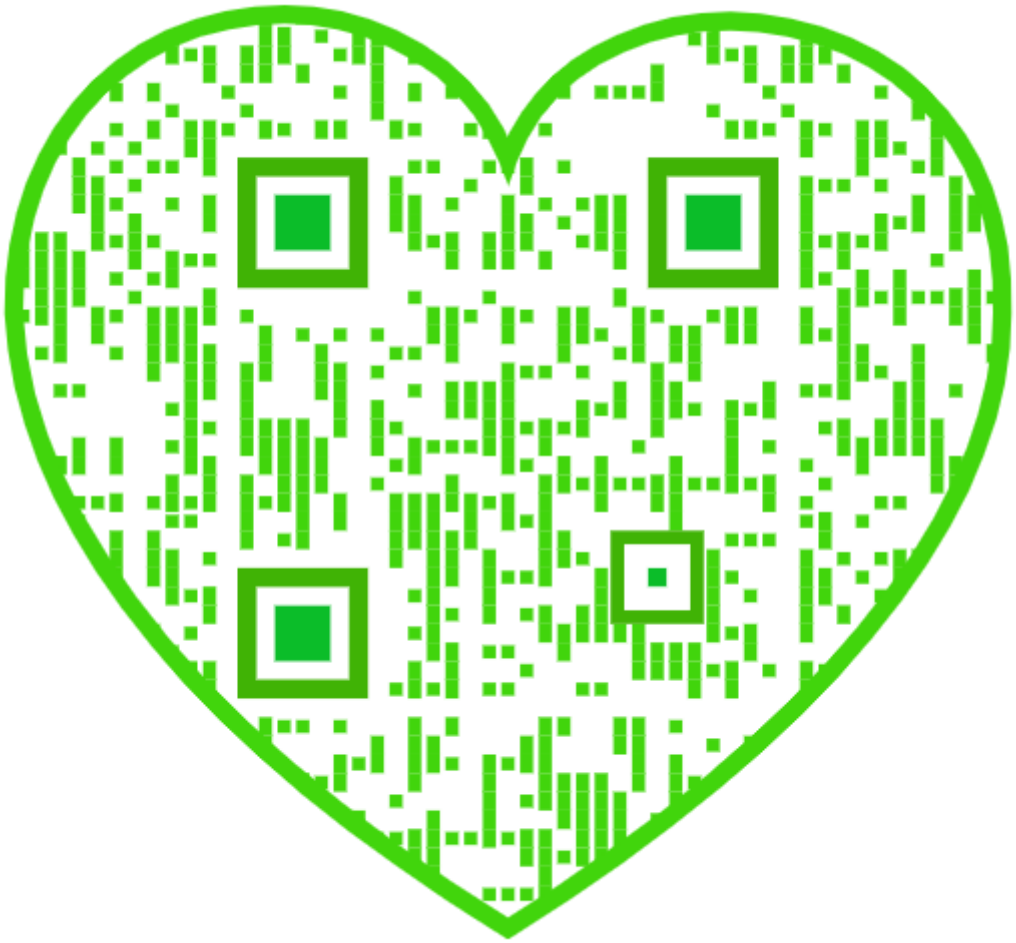

Woord vooraf

De komende eerste maandag van september zou Jankarel Gevers voor de elfde achtereenvolgende keer het Academisch Jaar aan de Universiteit van Amsterdam openen met een rede.

Hij nam die jaarlijkse toespraken ernstig. Hij schreef ze uit en voorzag ze van een motto (altijd ontleend aan Voltaire) en bibliografische aantekeningen (doorgaans een afspiegeling van wat hij in de maanden daarvoor had gelezen). Het onderwerp was telkens hetzelfde: de universiteit. Het waren essays over wat de universiteit zou moeten zijn, waarvoor ze behoort te staan, welke plaats haar toekomt en welke waardering ze verdient. Het ging over de Universiteit van Amsterdam, maar eerder bij wijze van praktijkvoorbeeld dan als hoofdthema. De toespraken verrieden de tijdsomstandigheden waarin ze werden geschreven (de herdenking van de Franse Revolutie, een Nederlandse kabinetsformatie, Europese ontwikkelingen), maar het waren hoofdzakelijk algemene beschouwingen, in de goede zin van het woord.

Jankarel Gevers kon er zich vreselijk aan ergeren dat in Nederland nauwelijks serieus wordt geschreven en nagedacht over de universiteit. En als het al gebeurt is het in regeringsopdracht en gaat het vooral over de structuur of het geld. Wat er vanuit de universiteiten wordt geschreven vond hij in de regel een gemiste kans: weinig niveau, veel onderling gekissebis, vooral over korte-termijnkwesties en graag klaagzangen aan het adres van de politiek, zonder oog voor de kern van de zaak. Zelf spande hij zich in om het anders te doen, om het vooral over de hoofdzaken te hebben en bijzaken bijzaken te laten.

De elfde openingsrede is er niet gekomen. Op woensdagmiddag 5 augustus zette hij om half een zijn computer aan om eraan te gaan werken. Enkele uren later vond zijn vrouw hem bij thuiskomst in zijn bed, dood.

De eerste maandag van september verschijnt een bundeling van de tien openingsredes die Jankarel Gevers sinds 1988 aan de Amsterdamse uni-

versiteit heeft gehouden. Als eerbetoon, tot zijn nagedachtenis, maar vooral omdat deze toespraken evenzovele wezenlijke bijdragen zijn aan de idee van een universiteit. Ze verdienen een tweede leven als één samenhangend pleidooi voor de universiteit.

Aan deze teksten van Gevers zijn toegevoegd de toespraken van Kees Schuyt en van ondergetekende bij de opening van het Academisch Jaar 1998, respectievelijk getiteld ‘De universiteit van Jankarel: Gevers als socioloog’ en ‘De universiteit van Jankarel: Gevers als bestuurder’.

Saint Léger sous Beuvray, 17 augustus 1998
Sijbolt Noorda

De breekbaarheid van het goede

Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1988/1989 van de Universiteit van Amsterdam

5 september 1988

Un jour tout sera bien, voilà notre espérance;
Tout est bien aujourdhui, voilà l'illusion.

Voltaire, 'Poème sur le désastre de Lisbonne; ou examen de cet axiome: "tout est bien"', in: Mélanges, *Ed. Bibliothèque de la Pléiade, Paris 1961, p. 309*.

BESTUREN IS MEER gebaat bij intuïtieve oordelen dan de ingebeelde rationalisten onder ons lief is. Zo kocht ik enige tijd terug een boek, zoals ik beken wel vaker te doen, uitsluitend afgaande op de prachtige titel. Het was *The fragility of goodness* van Martha Nussbaum, hoogleraar klassieke wijsbegeerte aan de Brown universiteit in Providence, Rhode Island.[1.] Aan haar boek ontleen ik de titel van mijn rede vandaag, in de niet helemaal volkomen vertaling: 'de breekbaarheid van het goede'.

Een prima aanschaf, dit boek. De ondertitel, waarvan ik pas na aankoop kennis nam, luidde: *Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy* en dat was tot mijn genot een thema dat me al bezig hield. Ik had eerder het boek van Bernard Williams, de filosoof en ethicus uit Cambridge, gelezen met de eveneens niet onaardige titel *Moral Luck*, dat ook bij Nussbaum een rol bleek te spelen.[2.] Wees gerust, ik kan u geen college filosofie geven en ik zal u niet te veel uit boeken vertellen. Het gaat me er slechts om met ondersteuning van enkele voetnoten duidelijk te maken, dat universitaire bestuurlijke vraagstukken minstens zo aardig vanuit wijsbegeerte en ethiek als vanuit bedrijfskunde of strategische planning belicht kunnen worden.

Williams gaat uitvoerig in op de ethische aspecten van het geval Gauguin, de schilder wiens doek 'D'où Venons Nous... Que Sommes Nous... Où Allons Nous?' de boekomslag siert. Paul Gauguin trok zich - althans in de casus van Williams - niets aan van de verantwoordelijkheid voor zijn naasten en verruilde in z'n eentje Frankrijk voor de Stille Zuidzee. Dat lijkt verwerpelijk, maar op Tahiti maakte hij zijn mooiste werk. Dat was geluk. Stel nu dat zijn genie daar door pech niet aan meesterwerken was toegekomen, of dat hij op de heenweg schipbreuk had geleden en slechts een talent met vele beloften was gebleven, of dat de creativiteit bij zijn vertrek volstrekt niet te voorzien was geweest, enzovoort, zou de morele beoordeling van het handelen dan anders moeten luiden? Boeiend! En het lijken me vragen uit de praktijk van alledag in het universitaire bedrijf. Maar terug naar de klassieken in *The fragility of goodness*.

Martha Nussbaum opent haar - naar ik nu kan verzekeren - schitterende boek met een citaat van de Griekse dichter Pindaros. Hij is de dichter van het menselijk excelleren, van wie ons de oden op Olympische prestaties zijn overgeleverd. Nussbaum citeert deze dichtregels:

> *Sommigen bidden om goud, anderen om eindeloos land*;
> *ik echter bid om mijn medeburgers te plezieren*,
> *- tot mijn botten onder de grond zijn geschoven -*
> *door te prijzen wat geprezen moet worden*
> *en wat verkeerd wordt gedaan met blaam te beladen*.
> *Menselijk excelleren gedijt als een wijnrank*
> *gevoed door verse dauw*,
> *bij wijze en rechtschapen mensen*
> *opgroeiend naar de vochtige lucht*.
> *Vrienden zijn van velerlei nut*,
> *het meest van al wanneer het moeilijk gaat*,
> *maar ook vreugde trekt de ogen van*
> *vertrouwelingen naar zich toe*.[3.]

Mooie regels, lijkt me, over hoe teer en fragiel het goede in het leven is. Mooi ook, om Pindaros nu te associëren met de kwetsbare universiteit, waar het koesteren van het beste alle inspanning vraagt van dag tot dag. Trouwens, en terzijde, toen me dit jaar het geluk trof deel te mogen gaan uitmaken van deze universiteit, kende ik hetzelfde genoegen als bij de intuïtieve aanschaf van een boek op de titel. De Universiteit van Amsterdam behoort tot de grootste, mooiste en kostbaarste instellingen van dit land en alles wat er behalve dat nog meer over te weten zou kunnen zijn, voegt eigenlijk niets essentieels toe. Wat ik in de maanden sindsdien te weten kom, bevestigt wat ik van tevoren al zeker wist. Zoals *The fragility of goodness* niet anders dan van een prima boek de titel zijn kan.

De strofen van Pindaros reiken de metafoor aan voor de opvatting over de aard van het goede en hoe dat te bereiken, welke gemeengoed was bij Griekse tragediedichters en filosofen, en zo haar weg heeft

gevonden in de westerse beschaving. Geluk, het goede leven, de voortreffelijke situatie, vereisen zowel een gunstig lot als wijs beleid. De tere wijnrank heeft de dauw en een vruchtbare bodem zo goed nodig als een zorgzame hand. Men kan alleen prijzen waar verdiensten zijn, niet waar het lot beschikt. Het bereiken van het goede is een samengaan van positieve inspanning en een gunstig gesternte. Een plan is mooi, maar het lot laat zich niet plannen. En toch wordt het goede onbereikbaar, wanneer het lot aan zichzelf overgelaten wordt. De mens heeft zowel de rol van tuinman als van wijnrank. Actor èn plant, we zijn het beide. Excellentie is breekbaar, omdat het zich slechts voor een deel binnen ons bereik bevindt. In de breekbaarheid schuilt echter juist ook het mooie van menselijk excelleren.

Het is een herkenbare gedachte, maar minder natuurlijk voor ons dan voor de Griekse tragici, behept als wij, modernen, zijn met aan de ene kant de doorgeschoten rationaliteit van geloof in vooruitgang en maakbaarheid en van de Kantiaanse ethiek die het idee van ‘moral luck’ niet kent, zo goed als aan de andere kant met de absolute bruutheid van wereldoorlogen en holocaust. Dat lijkt geen wereld voor subtiliteiten. De subtiliteit van ‘het kan verkeren’ en de grilligheid van aardse omstandigheden. Of de subtiliteit van zulke broze waarden als vriendschap, liefde, loyaliteit. De subtiliteit van wat we wel en wat we niet kunnen, of moeten willen besturen. De subtiliteit van de dialectiek die het ene breekt, terwijl we bezig zijn het andere te verstevigen.

Met de gedachte dat de universiteit in de hoogste mate de breekbaarheid van het goede representeert en met de ambitie dat het subtielste van alle bestuur daarvoor passend is, wil ik aan de fraaie bestuurstaak aan de Amsterdamse universiteit beginnen. Minder hoort het niet en minder kan het niet.

Wat helaas zo opvalt in de lange discussies over universitair bestuur sedert het eind van de jaren zestig, tot en met het jongste advies dienaangaande van de Adviesraad Hoger Onderwijs, is de totale preoccupatie met de structuur. Wie bang is voor pech en geluk, bouwt vaste structuren om zich heen. Vaste structuren doen slechts een minimaal beroep op het fragielste van alles: het zelfstandige oordeelsvermogen

van aanspreekbare mensen. Hoe vaster de structuren, hoe minder we elkaar op het laten breken van het goede hoeven aan te kijken. Structuren hebben iets dubbels. Voor de kwaliteit van bestuur zijn structuren even noodzakelijk als ze er de steeds aanwezige barrière voor vormen. Die barrières moeten we steeds weer opnieuw trachten te overwinnen.

De discussie over de universitaire bestuursstructuur in de volksvertegenwoordiging en aan de universiteiten is lang niet altijd boeiend, of zelfs maar terzake geweest. Of een raad wat groter of kleiner is, de verhouding der geledingen wat meer zus of zo, de bevoegdheden wat meer of minder, zelfs - durf ik te stellen - of faculteiten wat meer of minder autonoom zijn, het zijn allemaal geen kwesties die raken aan het wezen van de universiteit. Wanneer de wetgever zich alsmaar met zulke zaken in detail bezig houdt, tot en met het aantal bestuursleden en de vraag of men één van hen rector magnificus noemt, dan draagt men niet bij aan het universitaire goed en wordt tegengehouden dat elke universiteit inmiddels geleerd had kunnen hebben zulke zaken zelf uit te maken, uiteraard met vervolgens lof voor de wijzen en blaam voor de dommen.

Het wezen van de universiteit wordt echter wel geraakt wanneer, binnen welke structuur ook, het bestuurlijk oordeelsvermogen tot gelding komt ter onderscheiding van het goede in de symbiose van verse dauw, tere wijnranken en nijvere wijngaardeniers welke een universiteit is. ‘Serendipity’, serendiptisme, zoals Van Dale geeft, de gave creativiteit toe te laten en te vinden wat men niet zocht, is een van de meest wezenlijke karaktertrekken in zowel wetenschapsbeoefening als bestuur van een universiteit. Dat is precies waar Pindaros over zong, zonder het moderne woord te kennen. In elke universiteit is een uniek samengaan van natuurlijke gesteldheid en omstandigheden - de dauw -, van wetenschappelijke tradities, fora, verzamelingen, instituties - de ranken -, en van getalenteerde docenten, onderzoekers en vaklieden te onderkennen. Het lijkt me van het grootste belang zulk een niet reproduceerbare universitaire identiteit te koesteren en ervan te houden. Houden van déze concrete, individuele universiteit is het begin van de ontwikkeling van het vereiste oordeelsvermogen.

Misschien moet ik nog één boek - ik kan het kennelijk niet laten - in uw aandacht aanbevelen. I.F. Stones herschrijving van *The Trial of Socrates* is ongemeen boeiend in de combinatie van juist deze auteur met dit onderwerp.[4.] Nergens las ik de laatste tijd méér over de dubbele worsteling tussen de goede structuur en het goede individu - en ik leerde er veel van over Amsterdamse situaties. Hoe kon de goede Atheense samenleving de goede mens Socrates ter dood brengen en hoe moet het oordeel van de eminente commentator Stone daarover luiden? Stones eindoordeel blijft subtiel. Socrates had niet tot de gifbeker veroordeeld mogen worden, maar hij kreeg een fair proces en de Atheense democratie had haar redenen.

Te veel aandacht voor de structuur, zelfs voor de goede structuur, heeft de volle ontwikkeling van het oordeelsvermogen, zelfs als het tot verkeerde oordelen mocht komen, in het universitaire bestuur tegengehouden. Het is de tragiek van de laatste decennia in de geschiedenis van de Nederlandse universiteiten dat de positieve en hoogstnoodzakelijke opening naar de samenleving, naar interne democratische verhoudingen en naar externe verbreding van de herkomst van studenten, in feite - en laten we aannemen onbedoeld - ondergeschikt is geraakt aan de elefantiasis van bureaucratisering, uitdijend van de sturing van de overheid via de centrale niveaus van de instellingen tot in faculteiten en vakgroepen. En terzijde gezegd: dat feit krijgt de laatste jaren nog extra reliëf doordat onze naburen, de hogescholen, aan deze bedreiging lijken te kunnen ontsnappen. Universitair bestuur in Nederland is - helaas - een grijs gebeuren, in bureaucratisch procedurele nevelen gehuld en met de inspiratie, indien aanwezig, zorgvuldig verborgen. De verbeelding is, na twintig jaar hervorming, nog lang niet aan de macht. Bureaucratie roept geen liefde op en mobiliseert geen trots. Dat is het externe effect ervan.[5.] Intern is er de voortdurende bedreiging - hoe onvermijdelijk en tot op redelijke hoogte noodzakelijk bureaucratie ook is - van het onderschoffelen van het autonome oordeelsvermogen van aanspreekbare individuen en organen. Toch zal op de kurk van het zelfstandige, integere bestuurlijke oordeelsvermogen een ‘community of learning’, een wetenschappelijke gemeenschap, moeten drijven.

In breder perspectief bezien doet zich vandaag de dag een opmerkelijke paradox voor met betrekking tot de maatschappelijke en politieke positie van de universiteit; ik ben geneigd die met de problematiek van bureaucratie versus oordeelsvermogen te associëren.[6.] Onze hoogontwikkelde samenleving heeft in de laatste jaren van de twintigste eeuw de kennisinfrastructuur van de universiteit sociaal, cultureel en economisch meer nodig dan ooit tevoren en tegelijk is het met de maatschappelijke waardering voor het instituut universiteit in een aantal westerse landen, Nederland daaronder nadrukkelijk begrepen, bedroevend gesteld. Regeringen en parlementen, die onderwijs beschouwen als kostenpost op de begroting om er te midden van tientallen andere overheidstaken naar rato de bijdrage uit te halen aan de reductie van overheidstekorten, zijn kortzichtig bezig in nationaal en in Europees verband. Belastingbetalers zouden zich dat moeten aantrekken. Om niet echt een klein land in een Europese uithoek te worden zullen we boven alles in infrastructuur moeten gaan investeren, naar mijn mening op het gebied van kennis en van communicatie. Investeren met geld, maar niet met geld alleen.

De hand hoort in eigen boezem. Ik zei het al, wat zich hult in bureaucratisch grijs wekt ook geen warme gevoelens op. Dat moeten we onszelf aantrekken. De universiteiten lijken aan het eind van de jaren tachtig fundamenteel onzeker over zichzelf te zijn geworden. Geen bedrieglijker verhulling van onzekerheid dan bureaucratie. Vanwaar echter die onzekerheid achter de omhulling? De bezuinigingen - in reële termen van taken tegenover middelen al lange jaren gaande en tot hoge percentages opgelopen - hebben stellig de universiteiten diep geraakt, soms met schokken ten goede, vaak slechts als reducties van wat eens verantwoorde voorzieningenniveaus waren. Men kan het om zich heen zien: apparatuurbudgetten die zelfs niet meer in de buurt komen van wat geavanceerd onderzoek vraagt en waar anderen dus - gelukkig - bijspringen; bibliotheken die bedenkelijk achterblijven bij de kennisproductie en bij wat cultureel aanvaardbaar is; gebouwen die gevaarlijk verouderen en hun functie van inspirerende werkomgeving verliezen; voorzieningen voor studenten die al lang niet meer gemeten worden aan het enig denkbare criterium: of ze

een optimaal studieklimaat bevorderen. Het is allemaal te zien en het tij zal ooit moeten keren.

Bezuinigingen zijn echter geen oorzaak van desoriëntatie, wanneer er niet wat anders bij komt. De oorzaak van onzekerheid zit dieper. De kennisinfrastructuur, het hele hoger onderwijs en nog het nodige daarbuiten, is een betrekkelijk nieuw en in zichzelf verdeeld huis. Twee voorbeelden. Universiteiten hebben nog op geen stukken na hun positie tegenover de jonge hogescholen in het hoger beroepsonderwijs bepaald, als het gaat om concurrentie of samenwerking, programmavergelijking, taakverdeling, civiel effect, of doorstroming. En met de overheid als 'Spielmacher' voeren we met de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek en op afstand met TNO en de bedrijfsresearch malle inhoudelijke en budgettaire verkavelingen uit, waarbij de universiteiten de partij zijn die, als het om het beste onderzoek gaat, net niet helemaal vertrouwenwekkend ogen. Hoger onderwijs en onderzoek is veel meer geworden dan universiteiten alleen; niettemin hebben we nog veel te weinig zicht geboden op een maatschappelijke positiebepaling van de universiteit binnen het grotere geheel.

Onzekerheid komt natuurlijk ook voort uit de aard van de wetenschap zelve: brenger van heil en van ellende, aanmatigend en dienstbaar, omkering en bevestiging van waarden, revolutionair en traditioneel. Daar is weinig nieuws bij. Wat zorgen baart, is dat we een taal verloren lijken te hebben om daarover naar binnen en naar buiten toe te spreken. Ik kan het niet beter zeggen dan onlangs de redacteur van *The Times Higher Education Supplement* '... may be that higher education has lost the language to redefine fundamental purposes and great ideals... today this language has been succeeded by the primitive clutter of policy-speak. Admittedly our whole public culture is a silent one, constructed out of implicit values and unspoken assumptions. Universities in particular are at the heart of that silence. But never has higher education been in greater need of an effective language to explain itself; yet never has it seemed more unarticulate.'[7] Dat lees je zelden in de krant, maar waar is het wel, ook voor de regio Nederland.

Het spreken van een doeltreffende taal over de goede dingen, dat is de opgave waar de universiteit voor staat en die niet minder belangrijk is omdat ze wat vager klinkt. Je schrijft er geen richtlijn, conceptreglement of beleidsplan over, hetgeen sommigen tot de conclusie leidt dat je er niets aan kunt doen. Het zou goed zijn wanneer we die conclusie niet trokken en we hebben er alle reden toe dat niet te doen in de unieke universiteit die de Amsterdamse is. De paradox was dat we meer nodig en minder geliefd dan ooit waren. De opgave is de universiteit niet alleen objectief, maar ook affectief relevant voor de samenleving te maken en - opnieuw! - tot een centrum van het intellectuele en culturele leven van de natie. Als we niet meer zouden zijn dan kennisfabriek, zullen we ook als fabriek behandeld worden, met kil ontzag, beoordeeld op de winst en als schroot waar het nut niet telbaar is. Dat wil - na even nadenken - geen mens; dus laten we dat sluimerend besef weer levend maken, bij onszelf in de eerste plaats, bij de belastingbetalers, bij de overheid.

Wat we daartoe zullen moeten terugvinden is de franje. De franje van het extra aan de universiteit, van cultuur, kunst en intellectuele uitdaging, de franje die zelfbewustzijn en evidente aanwezigheid, centraliteit, met zich mee brengt. Wie werkt aan doelmatigheid, verantwoording en sanering, - waaraan overheid en universiteiten de afgelopen jaren met elkaar zijn bezig geweest -, is wel doende met het goede, maar loopt een risico: met het badwater het kind weg te gooien. Dat risico hebben we op geen enkele manier weten te vermijden. De keurige wijze waarop we door de bank genomen nog altijd onze hoofdtaken onderwijs en onderzoek uitvoeren, loopt zelfs gevaar door het verlies van de franje. Een universitaire studie- en onderzoeksomgeving, de naam waardig, hoort te bestaan in een creatief, inspirerend en veelvormig intellectueel klimaat. Als we onszelf in dit land en binnen de eigen universiteit afvragen wat daaraan is gedaan, past bescheidenheid, misschien zelfs enig schaamrood. De overheid heeft dat verwaarlozingsproces bevorderd door haar maatregelen, maar de universiteiten hebben er aan meegedaan en er onvoldoende overtuigde weerstand aan geboden.

De situatie van vandaag de dag is op dat punt dus niet florissant. Levende verbintenissen met de kunsten, die ik noodzakelijk acht voor

volwaardig wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, zijn niet gezocht, of, waar ze er waren, doorgesneden. Wat er nog van over is hebben we meestal met een zucht van verlichting in afzonderlijke stichtingen, ver van waar het universitaire hart klopt, opgeborgen. Nauwelijks nog zuigen we als universiteit op wat zich op het gebied van kunst en cultuur buiten de deur ontwikkelt en omgekeerd is de universiteit in het culturele leven van stad of regio nagenoeg onzichtbaar. Natuurlijk, muziek, dans, theater, literatuur is het vrijetijdsverdrijf van individuen, ook van studenten en wetenschappers, maar universiteit en kunst zelf zijn voor elkaar vreemden geworden.

De opsomming van de verwaarloosde franje kan verder gaan. Wat de gebouwde omgeving betreft komen we - deels door overmacht - niet erg veel verder meer dan losse functionele gebouwen op betrekkelijk willekeurige plaatsen, als er weer een keer geld is en geen stop. De Europese universitaire geschiedenis mag dan voor een niet onbelangrijk deel de geschiedenis van de gebouwde universitaire omgeving zijn, de gedachte dat die omgeving eigen en inspirerend zou kunnen zijn, de gedachte van een ‘cité universitaire’, is in onze universitaire verhoudingen duidelijk een on-Nederlandse gedachte van dromers.

En hoe is het gesteld met de franje van de universitaire pers, of van de studentenvoorzieningen, of van de relatie met alumni die onze meest concrete bijdrage aan de samenleving vormen? De hoger-onder-wijsjournalistiek in dit land is - een enkele uitzondering niet te na gesproken - armetierig. Geen *Times Higher Education Supplement*, geen *Le Monde de l'Education* en van de universitaire pers kan op zijn best gezegd worden dat enkele bladen kwalitatief het hoofd net boven water houden, en dat zijn dan degene die existentieel kopje onder dreigen te gaan. Een serieuze universiteit laat zich niet goed denken zonder een serieuze, onafhankelijke pers, en toch lijken te velen zich dat te gemakkelijk kunnen indenken.

Toen de studentenvoorzieningen zichzelf de naam hadden bezorgd elitair te wezen, zagen anderen de kans schoon energiek met vermaatschappelijking en afbouw te beginnen. Ook daar ging veel meer dan badwater weg. De meeste zorg moeten we nu om de studieomgeving hebben: voldoende en goede studieplaatsen, bij de tijd zijnde facilitei-

ten en continue toegang daartoe, doorzichtige studieorganisatie en begeleiding en permanente aandacht voor onderwijskwaliteit. En over de alumni ten slotte: ach, laten we maar geen gouden bergen verwachten, maar wat meer aandacht en emotie over en weer tussen universiteit en haar alumni zou volstrekt geen kwaad kunnen.

Dit lijkt een klaagzang - is het ook een beetje: over de franje-, maar het zou jammer zijn als u de ontboezeming zou opvatten als mededeling dat het goede niet slechts breekbaar is, maar reeds gebroken. Kijk, om van die al te treurige gedachte af te komen, naar de eigen Amsterdamse situatie. De Universiteit van Amsterdam is Nederlands enige echte stadsuniversiteit, beweerde ik enkele maanden terug bij binnenkomst. Dat is dus nog steeds zo. Onze Amsterdamse zusterinstelling, de Vrije Universiteit, heeft een bijzondere missie en verliet bovendien be binnenstad. De Erasmus Universiteit in Rotterdam heeft niet de compleetheid van de onze, de Utrechtse Universiteit zit op of gaat naar de Uithof, en voor de rest hebben we geen steden, althans metropolen.

Een stadsuniversiteit is over de wereld heen een herkenbare soort van het genus universiteit, anders dan bijvoorbeeld een campusuniversiteit of een universiteit in een typische universiteitsstad. Een stadsuniversiteit, een brede, complete universiteit in een metropool, heeft een maatschappelijke functie en heeft een interactie met haar omgeving die specifiek is voor de soort. Als het ergens zindert, dan zindert het daar. Als het intellectueel zindert, dan zindert het daar progressief. In het intellectuele en culturele klimaat wordt daar het nieuwe uitgeprobeerd. Daar huist de avant-garde. Als er iets mislukt, mislukt het daar het eerst, als er iets slaagt, slaagt het daar. De stadsuniversiteit heeft van de intellectuele sprankeling niet het monopolie, maar is er wel mede het centrum van. Wat in de stad gebeurt, gebeurt in de universiteit. Wat in de universiteit gebeurt, zingt rond in de stad.

Onlangs verschenen min of meer tegelijkertijd bij mijn weten niet minder dan drie of vier monografieën over de New Yorkse intellectuelen als groep die een eigen, herkenbaar intellectueel klimaat vormen, of vormden.[8.] Nu moeten we waarschijnlijk nog even wachten om zo'n rijtje over Amsterdam op de boekenplank te zien, maar ook zonder dat

geldt dat er in Amsterdam iets vergelijkbaar specifieks te koesteren valt, dat er vergelijkbare interactie tussen het intellectuele en culturele leven in de stad en in de universiteit hoort te bestaan, en dat de universiteit daarin prominent, actief, centraal en gezaghebbend kan zijn, terwijl er niettemin van meerdere centra in kritische competitie sprake blijft. Geen klaagzang dus op Amsterdam, maar de vaststelling van een baaierd van nog braakliggende mogelijkheden.

Geen klaagzang, maar ook voor de Amsterdamse universiteit wel reden tot kritisch zelfonderzoek. Argumenten daarvoor zijn er vele. Om te beginnen is zelfonderzoek altijd net iets nuttiger dan kritiek op anderen. Bovendien zou het wel gek moeten lopen, wanneer er in zo'n grote en complexe universiteit als de Amsterdamse geen sprake zou zijn van achterstallig onderhoud op onderdelen. Ik kan u melden dat het jammer genoeg niet gek loopt en dat er wel sprake van is. We kampen met geld- en administratietekorten, maar zulke tekorten vormen zelden het echte probleem en zijn te repareren. Kritische reflectie is daarnaast nodig om bij voortduring het breekbare goede te beschermen en daaraan zo nodig voorrang te geven boven het minder fragiele, want obsolete of uitgebluste. Door prioriteiten te stellen zullen we ook een deel van de franje weer moeten terughalen.

Het belangrijkste doel van zelfonderzoek is echter de toekomstige positiebepaling van de universiteit, landelijk en in Europees verband. Jaartallen als 2000, of 1992, hebben een heel aardige werking om de gedachten te concentreren. Aan 1992 kunnen we ons bovendien nog optrekken, omdat eruit blijkt dat ook zulke bureaucratisering als de Europese soms bij het geschikte thema om kan slaan in elan en inspiratie. Los van jaartallen is echter ook wel duidelijk dat we de komende eeuw niet ingaan met het stelsel van hoger onderwijs zoals we dat nu kennen. Daarvoor zijn we nu nog te veel in overgang, zijn er te veel onevenwichtigheden en te veel externe noodzaken om te veranderen. Ik begin niet aan een nieuwe rede over dat onderwerp, maar wijd er wel enkele woorden aan, omdat er veel breekbaar goeds bij op het spel staat.

Landelijk gaat het niet goed met de positiebepaling van de universiteiten ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de overheid. U hoeft

dat niet van me aan te nemen, maar het is helaas wel een stelling die weinig tegenspraak ondervindt. Het lijkt me te wijten aan een al jarenlange volkomen steriele verhouding met de overheid en aan een verkeerd begrepen samenwerking van de universiteiten in het verband van de Vereniging met die naam, de VSNU. Men hoeft geen bewonderaar van het overheidsbeleid op het gebied van het wetenschappelijk onderwijs te zijn - ik ben dat bijvoorbeeld niet - om toch vast te stellen dat in de Nederlandse verhoudingen een intense relatie, en meer dan alleen financieel, tussen universiteit en overheid tot in lengte van jaren een gegeven blijft. Ons van de overheid afkeren is er dus niet bij.

Tegelijkertijd, en onverlet dat feit, is het voor de universiteit levensnoodzaak zich aan verambtelijking, bureaucratisering en grijsheid, die ook uit overheidsbron komt, te ontworstelen. Overheid en universiteit hebben trouwens naar hun aard geen gelijke polsslag. De overheid laten overheersen is er dus ook niet bij. De remedie lijkt me dat de universiteit met de overheid een nauwe en loyale relatie onderhoudt en waar gepast en mogelijk de universiteit daarin het heft in handen neemt, initiatiefrijk is, inspirerende voorbeelden geeft, en met eerst het eigen huis op orde van de overheid constructief aanvullend beleid vraagt. Loopt het dan nog mis, dan is tenminste ook duidelijk aan wie het ligt.

Wanneer dat heft inhanden nemen nu geschiedt op de wijze van samenwerking in de VSNU, dan gaat het precies verkeerd. Met pijn in het hart, en met erkenning van hetgeen wel goed ging, zoals de aanzet tot kwaliteitsbewaking tot nu toe, constateer ik dat de samenwerkende Nederlandse universiteiten zo ongeveer symbool zijn geworden van procedurele vergrijzing en steriele non-relaties met de overheid. De geest van samenwerking lijkt er een te zijn van het zich van de overheid afkeren en van het zoeken van de grootste gemene deler, misschien moet ik onrekenkundig wel zeggen: de kleinste gemene deler, als samenwerkingsresultaat van de verzamelde universiteiten. Dat levert niet alleen eerder verlies dan winst op in materieel opzicht, het inspireert ook niemand, noch de overheid, noch de samenleving, noch de universiteiten zelf. Samenwerking tussen Nederlandse universiteiten hoort sterk te zijn, niet echter gericht op het middelen van het

goede, maar op het koesteren van het eigene, van uniciteit en diversiteit, met het talent verschil te maken in plaats van met de natuurlijke neiging glad te strijken.

Eerlijkheidshalve moet gezegd worden dat op landelijk niveau het spaarzame goede de afgelopen jaren nog eerder van de overheid gekomen is (bijv. de voorwaardelijke financiering van onderzoek en de ondanks alles nog betrekkelijke bescherming van de budgetten voor hoger onderwijs) dan van de universiteiten. Door het ontbreken van initiatiefrijk samenwerkingsgedrag in coöperatie met de overheid hebben de faculteiten nogal onbeschermd in de wereld en tegenover die overheid gestaan, terwijl ze universitaire bescherming behoeven. Soms ontbrak beleid, omdat in de ogen van niet weinigen beleid erger zou zijn dan geen beleid. Dat is allemaal de goede wereld op zijn kop. Om die wereld alsnog overeind te zetten zullen ingeslopen houdingen en opvattingen moeten veranderen, hetgeen nooit de gemakkelijkste opgave is. Zo is autonomie weliswaar een noodzakelijk goed voor de universiteit, maar het is geen toverwoord om externe last van de schouders te schudden en het is evenmin een soort van natuurrecht. Autonomie moet in de reële wereld eerder verworven dan geclaimd worden. In het beleid van elke universiteit zal de gewenste beleidsruimte en autonomie ten opzichte van de overheid als evidentie moeten groeien in plaats van er als uitgangspunt van tevoren in besloten liggen. Evenzo is budgetdefensie die niet op evidenties is gebaseerd een bij voorbaat verloren zaak. Wie een gegeven budget moet verdedigen, heeft al een slag verloren, het argument namelijk dat het om het evident goede ging. De evidentie van de goede zaak, dat hebben universiteiten thans kennelijk niet meer onverkort aan hun zijde en dat is wat ze terug hebben te winnen.

Over een jaar of tien tot vijftien - dat is niet verder vooruit dan 1975 terug is - zal positiebepaling van de universiteit in Nederland nog maar de helft van het verhaal zijn. Hoe ver het nog lijkt en hoe weinig er thans nog van convergentie van beleid en van systemen sprake is, we groeien onomkeerbaar toe naar Europees hoger onderwijs. De Amsterdamse universiteit wordt de Amsterdamse universiteit in de

Verenigde Staten van Europa. Of zoiets. Over wat dat betekent kun je lange en ingewikkelde verhalen doen, maar laten we ons nu eens behelpen met een vereenvoudigde voorstelling van zaken, waarbij het me om schaaleffecten en positionering nu méér gaat dan om het kwaliteitsaspect dat in werkelijkheid natuurlijk dynamisch is. Bij wijze van voorbeeld.

Laten we zeggen dat er in Nederland nu ten minste één medische faculteit en academisch ziekenhuis van mondiale topklasse is, waar onderzoek en patiëntenzorg zich afspelen op wereldniveau, aan het front van de wetenschap. Laten we genereus zijn en zeggen dat dit de Rotterdamse faculteit is. Dan moeten we vaststellen dat er hier nog zeven andere faculteiten en ziekenhuizen zijn, naar algemene opvatting hier te lande ten minste zeer dicht in de buurt van het Rotterdamse niveau, zo niet daaraan gelijk, ten minste op onderdelen. Dan kijken we naar de echte Verenigde Staten, van Amerika. Daar is ook zo'n topfaculteit, bijvoorbeeld van de Johns Hopkins universiteit. Laten we schatten - ik weet het niet - dat er in de hele Verenigde Staten nog, pak weg, tien van zulke faculteiten en ziekenhuizen zijn, en wat meer hele goede één niveau daaronder, en veel meer gewoon goede. Laten we weer genereus zijn en veronderstellen dat er in het Verenigd Europa, waar we veel beter zijn, niet tien, maar wel vijftien of twintig van zulke Johns Hopkins medische faculteiten zijn. Denkt iemand dan dat er acht daarvan in de provincie Nederland liggen? Nee natuurlijk.

De simpele redenering laat zich herhalen met andere voorbeelden. Hoeveel werkelijk zeer excellente afdelingen klassieke letteren zouden er in de Verenigde Staten zijn? Ik weet het weer niet, maar laten we schatten: vijf, en verder wel twintig goede, enzovoort. Hoeveel zouden er in Frankrijk zijn? Ook een stuk of vijf? En zouden die zo gespreid zijn dat er één in Parijs, één in de Pyreneeën, in de Bourgogne, in de Alpen, aan de Rivièra, in Picardië, in Bretagne, in Normandië, in de Elzas en in de Dordogne is? (U ziet, met vijf komen de Fransen niet eens toe voor alle regio's en moeten de studenten klassieke talen nog steeds vrij ver reizen.) Zouden er dan in het Verenigd Europa nog zo'n vijf of zes van die soort in onze provincie zijn? Nee natuurlijk. Terwijl het mogelijke antwoord nul ook heel onwaarschijnlijk zou horen te

zijn. Dat gaat Europa naar mijn overtuiging betekenen, daar moet de stadsuniversiteit Amsterdam zijn bakens op zetten en het lijkt me een heilzaam perspectief om ons op te concentreren.

Ik ben aan het einde van mijn rede gekomen. Zonder het gezegd te hebben, hoopte ik duidelijk te maken dat ik afkomstig ben uit de school van liefhebbers van de universiteit, die menen dat ook het bestuur aan de universiteit ertoe doet. Universiteiten zijn vrijplaatsen van nieuwsgierigheid, verzamelingen van autonome wetenschappers, maar ze aan hun lot overlaten zou onder de maat zijn. Ze moeten ook bestuurd worden, omdat er het breekbaarste van wat we hebben ligt opgeslagen. Op het verschil tussen het goede en het slechte bestuur hoort iedere universitaire bestuurder in besturen of raden aangesproken te kunnen worden. Daarop wil ook ik graag aangesproken worden.

Ik sprak u persoonlijk toe in de ik-vorm. Dat leek me passend, deze eerste keer, ter kennismaking. Het werk doen we samen, in collegiaal bestuur, met universiteitsraad, met faculteitsraden en besturen. Ik besluit daarom met een citaat van de mij geliefde Voltaire. Ik citeer in zijn eigen Frans, indachtig wat hijzelf in het verhaal 'Micromégas' een geleerde laat antwoorden op de vraag waarom hij Aristoteles in onbegrijpelijk Grieks citeerde: omdat wat men geheel niet begrijpt maar beter in de taal die men het minst verstaat kan zeggen. Op 31 augustus 1761 schreef Voltaire vanuit Ferney aan zijn vriend de graaf d'Argental over het voor de goede zaak op de been brengen van zijn medestanders in Parijs, die hij zijn engelen noemt: 'Mes anges rendront un vrai service à la Littérature et à la nation, s'ils engagent tous leurs amis de l'académie, et les amis de leurs amis, à prendre mon entreprise extrêmement à coeur. Il faut tâcher que tout le monde en soit aussi entousiasmé que moi. Rien ne se fait sans un peu d'entousiasme.'[9.]

Eindnoten:

1. Martha C. Nussbaum, *The fragility of goodness. Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge/New York, 1986.
   Opvattingen van Nussbaum over de universiteit vindt men in haar - kritische - bespreking van Allan Bloom, *The Closing of the American Mind*, in: *The New York Review of Books* xxxiv, no 17, p. 20 e.v.
2. Bernard Williams, *Moral Luck. Philosophical Papers* 1973-1980, Cambridge University Press, Cambridge/London/New York, 1981. Voor het geval Gauguin vooral de pp. 22-26.
3. Uit de Nemeïsche Ode VII, 37-44. Voor de vertaling gebruikte ik de combinatie van drie Engelse vertalingen: die welke Nussbaum zelf geeft, die van J.E. Sandys in de *Loeb Classical Library* en die van C.M. Bowra in de *Penguin Classics*. Vertalen van Pindaros geeft kennelijk problemen.
4. I.F. Stone, *The Trial of Socrates*, Little, Brown and Company, Boston/Toronto, 1988.
5. De column die H.A. van Wijnen onlangs op de opiniepagina van NRC/*Handelsblad*, 6 augustus 1988, wijdde aan de problemen rond de bezorger van de brieven van Thorbecke, die slachtoffer van bezuinigingen zou zijn aan de Utrechtse universiteit, is een tekenend voorbeeld, qua toonzetting en conclusie: de universiteit is 'troosteloos' en de universitaire bureaucratie, 'de onverlaten', de schuld. Ik heb de feiten niet nagegaan, maar heb de indruk dat de versie van Van Wijnen niet geheel juist kan zijn. In de NRC van 10 augustus 1988 verschenen reacties, deels in dezelfde toonzetting.

6. Het volgende betoog loopt voor een deel parallel met een redactionele bijdrage in *The Times Higher Education Supplement* van 8 april 1988, achterpagina, onder de kop ‘A wholesome vision’.
7. *T.a.p.*
8. Thomas Bender, *New York Intellect. A History of intellectual Life in New York City, from 1750 to the Beginnings of Our Own Time*, Alfred A. Knopf, New York, 1987; Terry A. Cooncy, *The Rise of the New York Intellectuals. Partisan Review and Its Circle, 1934-1945*, University of Wisconsin Press, Madison, 1986;
   Russell Jacoby, *The Last Intellectuals. American Culture in the Age of Academe*, Basic Books, New York, 1987 (Hoofdstuk 4 gaat met name over New York);
   Alan M. Wald, *The New York Intellectuals: The Rise and Decline of the Anti-Stalinist Left from the 1930s to the 1980s*, University of North Carolina Press, Chapel Hill/London, 1987.
9. Respectievelijk: ‘Micromégas’ in Voltaire, *Romans et Contes*, Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1979, p. 35, en: brief D9979, ed. Besterman, in *Les Oeuvres Complètes de Voltaire*, The Voltaire Foundation, 1972. Vol. 107, p. 418.

Een jaar uit het leven van Amsterdam
Bijdragen aan de idee van een universiteit
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1989/1990 van de Universiteit van Amsterdam
4 september 1989

Un citoyen d'Amsterdam est un homme;
un citoyen à quelques degrés de longitude
par delá, est un animal de service.

Voltaire, Pensées sur le gouvernement, 1752[1.]

EEN REVOLUTIE HERDENKEN is hoogstwaarschijnlijk aangenamer dan een revolutie meemaken. Frankrijk en wij hebben aan 1889 en 1989 misschien minder fundamentele zaken overgehouden dan aan de orde waren in 1789, maar zeker wel leukere. De Eiffeltoren, *la Pyramide du Louvre*, of *l'Arche de la Défense* steken in hun zorgeloze verbeelding lichtvoetig af tegen de veelal kwalijke extremismen van het 'revolutionaire feest' zelf.[2.] Bovendien was er voorafgaand debat. Of er wel iets te vieren viel, is de breed besproken vraag. Sceptici hebben argumenten genoeg om niet te feesten, hetzij omdat men terreur en koningsmoord niet viert, of omdat revolutionaire idealen zich niet verdragen met de glorie van één natie, of omdat de Franse Revolutie enkel een bedenksel is, zoals Van Doorn ons in NRC/*Handelsblad* meedeelde.[3.] We hebben fraaie monumenten voor het oog, een energiek debat voor de geest, en toch nog feest. Het was een mooie zomer, deze laatste van de jaren tachtig.

Aan het feest hebben we ook meters literatuur over elk denkbaar aspect van de revolutie overgehouden. In het voorbije laatste restje academische vakantie heb ik daarvan net de smaak te pakken kunnen krijgen. Uit de welhaast spilzieke productie van geschriften rond de *bicentenaire* blijkt opnieuw de belangstelling voor de linguïstiek en retoriek van de revolutie.[4.] Het knallende vuurwerk ter afsluiting van de achttiende eeuw vormde ook een revolutie van de taal. In ons collectieve geheugen werden toen de in de Verlichting ontwikkelde woorden van de moderniteit gegrift. Als postmodernisten zullen we ons er straks wel weer aan moeten ontworstelen. De taal waarmee wij, modernen, de publieke zaak bespreken, is ons toen in de mond gelegd: de pas bij realisering botsende idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap; de alles in het midden latende politieke indeling in 'links' en 'rechts'; en de categorieën waarin we ons sedertdien publiek gedragen: staat, natie, burger, individu. Zo zegt het de redacteur van *The Times Higher Education Supplement*. Ook hij herdacht en begaf zich in het debat. Voor hem betekent de Franse revolutie dat 'things as they are can be challenged by things as they could be.'[5.]

De taal die we ons aanmeten, de maatschappij die we kunnen vormgeven: we komen al bijna aan de kern waar het de universiteit om gaat, maar nog even revolutie. De in de Franse Revolutie losgemaakte energie richtte zich niet in de laatste plaats op het onderwijs. Van Bastille tot en met Napoleon waren het hoogtijdagen van constructief onderwijsbeleid. Een tijd van schetsontwerpen en contourennota's. Niet de geringsten, onder wie Condorcet en Talleyrand, leverden bijdragen. Nieuw onderwijs voor de nieuwe mens. Ook voor het onderwijs schiep de revolutie de taal van de moderniteit. Onderwijs wordt volksverheffing, mag beoordeeld worden op het bieden van gelijke kansen, wordt schoorvoetend voorwerp van staatszorg. De notie van een samenhangend onderwijsbestel is voor het eerst en bij uitstek de notie van revolutionaire blauwdrukschrijvers. In het bestel kreeg ook voor het eerst de universiteit een geordende plaats. Het lijkt erop dat naarmate de revolutie haar kinderen verzwolg, naast deze universiteiten *les grandes écoles* belangrijker werden, vanwege de toepassing van wetenschap en de technische opleiding voor beroepen.[6.] Eerlijk gezegd kan ik niet precies uitleggen waarom nu de Franse Revolutie de goede inleiding vormt op wat ik u vanmiddag bij dēze gelegenheid eigenlijk wil zeggen. Deze universiteit in Amsterdam sluit een academisch jaar af en opent een nieuw. Inderdaad, we hadden dit jaar een herdenking van 20 jaar Maagdenhuisbezetting, maar dat zal het verband niet zijn. In 1968 in Parijs was 1789 een thema. Het duurde maar kort en liep op weinig uit. Ik geloof niet dat in Tilburg en daarna in Amsterdam in '69 veler gedachten 180 jaar terug gingen. Het liep wel op wat uit. Er werd revolutionair, zij het langs gouvernementele weg, in de universitaire structuur gesloopt en herbouwd. Spreken over de universiteit behoort sindsdien ook het spreken over de ambities, de onvervulde mogelijkheden en de dwaalwegen van toen te zijn. Maar een revolutie *à la française*, nee, dat was het niet.

Terugzien op een jaar - niet meer dan dat - uit het leven van Amsterdam. De belevenissen in de stad voeden de reflectie omtrent de idee van een universiteit. Niet de revolutie, maar dat is het onderwerp. De revolutie vestigde de moderne tijd. Als oud en eerbiedwaardig instituut omspant de universiteit zowel pre- als postmoderniteit. Ze spreekt

de oude, niet meer begrepen taal van vóór de moderne tijd, ze prepareert zich - als het goed is - op de nog niet begrepen taal van de toekomst, terwijl ze in al haar vezels mee beweegt, zoals wij allen, met de publieke discours van 1789. Wat voor ding is de universiteit? Een collega van Yale University verzuchtte onlangs: 'Being president of a university is no way for an adult to make a living. Which is why so few adults actually attempt to do it. It is to hold a mid-nineteenth-century ecclesiastical position on top of a late-twentieth-century corporation. But there are those lucid moments [...] that lay bare the essence of it all. I have had those moments. They were all moments of profound and brilliant failure.'[7.] Dat is de associatie tussen 1789 en 1989, tussen de universiteit en het gloren van de moderne tijd. Want nog eens, wat voor ding is de universiteit? Het zoeken is naar de identiteit van een nogal bijzonder instituut. Als geen ander zal het de reeds nabije 21ste eeuw gestalte geven. Onze huidige studenten vormen dan de invloedrijkste elite. Het fundamentele onderzoek van vandaag bepaalt wat zij dan kunnen weten en willen. Datzelfde instituut stoelt echter op een idee van rond het jaar 1200, over het *studium generale* van kunsten en wetenschappen en de *universitas* als geheel van werkgemeenschappen van geleerden en studenten, ver vóór onze moderne ideeën.[8.] Vervolgens is in haar hedendaags functioneren de universiteit niettemin nagenoeg geheel afhankelijk van de uitkomsten van een systeem van nationale staatsvorming, partijpolitieke probleemdefinitie, parlementaire representatie en sociaal-economische machtsverhoudingen, waarvoor rond 1789 de grondslagen werden gelegd.

Misschien moet je er wel voor in de vrijstaat Amsterdam zijn geweest, om te beseffen hoezeer een proces van radicale verstatelijking de idee van een universiteit heeft omklemd. Voor de gewone burger, zo goed als voor de universiteit, is het proces van nationale staatsvorming in Europa pas in de negentiende eeuw serieus geworden. Eerder had de staat niet veel te betekenen in de levenssfeer van individuen en organisaties.[9.] Pas sinds zo kort is de nationale staat de maat der dingen geworden, naast en in vele gevallen in plaats van zowel kleinere als grotere verbanden, van dorp, stad of regio aan de ene kant, en van kerk, cultuur of Europa aan de andere kant. Niet van nature dus, maar bin-

nen deze specifieke ontwikkeling - en de Franse Revolutie heeft er inderdaad mee te maken - ontstond er een betrokkenheid van staat en universiteit op elkaar. Voor beide partijen is dit partnerschap profijtelijk geweest. De staat is belastingen gaan collecteren ter financiering van een buitengewone bloei van universitaire stelsels en universiteiten hebben de natie roem, ontwikkeling en menskracht geleverd.

De explosieve groei van de verzorgingsstaat in de laatste halve eeuw leverde een voortzetting en intensivering van de relatie op, maar ook een kwalitatief belangrijke verschuiving. In het onstuimige proces van opzet, financiering en regulering van tal van verzorgingsarrangementen, is - naar achteraf mijns inziens geconstateerd moet worden - de universiteit, én het hoger onderwijs,[10.] te gedachteloos meegesleept. De verstatelijking van de maatschappij, welke de verzorgingsstaat kenmerkt, houdt ook de universiteit in de greep. Aan zulke structurele ontwikkelingen paren zich gedragingen. De universiteit van haar kant is zich gaan gedragen als een onderdeel van de overheidsdienst. De overheid hoeft bepaald niet als grijpgrage en machtsbeluste instantie ten tonele te worden gevoerd om de ontwikkeling te verklaren. Overheidsdienaren en bewoners van de academie ondergaan beide dezelfde behaaglijke zorgzaamheid van onze cultuur en we zijn beide een soort van verbastering van elkaars taal gaan spreken.

Voor mij staat het vast. We moeten die weg terug. Laat ik echter een dreigend misverstand proberen te voorkomen. Het is juist binnen de overheidssfeer nogal en *vogue* de kwalen van verstatelijking te verhelpen door het dunner uitsmeren van de staat: decentralisatie, privatisering, afstandelijk bestuur, en dergelijke meer. Aan de kant van de universiteit correspondeert dat met de roep om meer autonomie, in wezen begrepen als non-interventie, en met de ondernemende universiteit,[11.] als verandering van een financieringsarrangement. Dat is echter niet de juiste schets van de weg terug. In de West-Europese maatschappijen is er een omvangrijke collectieve sector. De discussie van economen en politici gaat over procenten meer of minder. In orde van grootte is er geen sprake van verandering. Een dergelijke verhouding tussen publieke en private sector is wezenlijk voor ons type samenlevingen. De universiteit zal tot zover we in de volgende eeuw kunnen zien een in de

publieke sfeer gefinancierde infrastructuur blijven. Alles duidt erop dat we als belastingbetalers de natie een dienst bewijzen door dat op hoog niveau te blijven financieren. Zo onrendabel is het niet, gezien cijfers van 40 procent en méér productiviteitsstijging.[12.] Bovendien zijn en blijven onze universiteiten, anders dan sommige private instellingen elders, langs wegen van democratische controle maatschappelijke verantwoording schuldig. De relatie overheid - universiteit blijft derhalve intact. De kwaliteit van de relatie zal slechts toenemen, wanneer we ons weer realiseren verschillend van aard te zijn. Want waar ik het wél over wil hebben, is niet over de overheid - althans hedenmiddag-, maar over de universiteit.

Omtrent de aard van de universiteit lijkt mij tenminste dit vast te staan, dat ze gans iets anders dan de overheid is. Juist dat feit is door de alles dominerende verstatelijking versluierd. Dat is veel meer een kwestie van taal - weer de taal van die Revolutie! - en identiteit van de universiteit zelf dan van financiële of juridische relaties tussen staat en universiteit. Als universiteit zijn we de verkeerde taal gaan spreken en daardoor het zicht op eigen identiteit kwijtgeraakt. In het land en in Amsterdam zijn de gevolgen merkbaar. Sinds jaar en dag is er - bijvoorbeeld - geen serieuze landelijke onderwijshervorming meer voorgekomen, die haar oorsprong niet vond in de papierverschuivingen van overheidsdienaren, maar in een universiteit, of enkele bij elkaar, die wat wilden. Geen maatschappelijke discussie, ook niet die over de eigen aangelegenheden, wordt getrokken door universitaire initiatieven en gevoed door universitaire probleemstellingen. Sterker nog, bij een volgende nota van het departement, een volgend kabinet of een nieuwe beslommering van de dag, verlegt de discussie moeiteloos haar koers. Met de muziek mee, in plaats van die te maken. Het lijkt me een faire beschrijving van het door de samenleving naar mijn overtuiging wel degelijk van de universiteiten gevraagde leiderschap.

Welke taal spreken we in Amsterdam? Anders of beter? Ik meen dat we hier en daar wel degelijk de muziek zouden kunnen maken en dat we in een positie zijn en de allure hebben om gehoord te worden. Ik vrees echter ook dat we intern ten minste zo zeer ten prooi zijn gevallen aan een verstatelijkt gedrag als anderen. We imiteren het politiek

systeem in de besluitvorming; we imiteren, nee, we overtroeven de staat in regeldichtheid. De inhoud der regelingen spreekt de taal van de staat: van gelijkheid, rechten en plichten, procedures, rechtsbescherming, modelfinanciering, normen, bevoegdheden, rechtspositie, beleid. Het is de taal waarvoor bloed vloeide in de Revolutie en die tot onze onvervreemdbare verworvenheden behoort. Maar het is niet, nadrukkelijk niet, de taal van de universiteit, van ongelijkheid, van verschillen, van verdiensten, van de adel van de geest, van het vrije onderzoek, van het ongenormeerde, van wat niet gemeengoed is, van het buitensporige, van kwaliteit, van verschuivend inzicht, van de geest van revolutie en van behoudzucht tegelijk.

Een jaar uit het leven van Amsterdam leert de toepasselijkheid van het motto dat ik bij deze gelegenheid vorig jaar ontleende aan Voltaires gedicht naar aanleiding van de aardbeving in Lissabon in 1755:

> *Un jour tout sera bien, voilà notre espérance*;
> *Tout est bien aujourd'hui, voilà l'illusion*.[13.]

Geen diepe gedachte, maar wel twee regels die twee oorzaken van universitair immobilisme bestrijden: zelfgenoegzaamheid enerzijds en de hopeloosheid van het onbegonnen werk anderzijds. Echte veranderingen aan de universiteit vragen eerder decennia dan jaren, maar in één jaar kan er toch veel gebeuren. In de situatie van financiële tekorten en hun oorzaken kwam verdere orde; het facultaire beheer boekte grote vooruitgang in professionalisering; we waren in staat op tal van belangrijke posities nieuwe, goede mensen aan te trekken. Zonder dat al gaat het een universiteit niet goed, maar de kern raakt het nauwelijks.

Ook op wetenschappelijk gebied hadden we een goed jaar. Het ging ons voortreffelijk in de deelname aan Europese programma's en in het verkrijgen zowel van de Akademieonderzoekers van de KNAW, als van de persoonsgerichte groepssteun van NWO. Bij de opzet van aio-netwerken en tweede fase opleidingen konden we in de eerste linie opereren. Voorwaardelijke financiering en tweede geldstroom voor onderzoek vallen voor Amsterdam, over het geheel genomen, goed uit. Dat

raakt allemaal al meer de kern, maar als universiteit hebben we te weinig het idee aan zulke zaken wat toe of af te doen. En over taal gesproken, wie buiten het kringetje weet nog wat het is: groepssteun, NWO, voorwaardelijke financiering, en dat afschuwelijkste woord voor een van de echte vorderingen aan de universiteit, aio's en aio-netwerken? Willen we op die manier naar onze aard gekend worden?

Het goede nieuws mag er wezen, maar een klein zelfonderzoek kan toch karaktervormend werken. We waren noodzakelijkerwijs nog wel veel met onszelf bezig op het Maagdenhuis. 'Godzijdank', zouden faculteiten willen zeggen, en dat is misschien nog erger. Er is hier in die kleine revolutie van 1969, misschien ook al daarvóór, iets ten onder gegaan wat toch niet gemist kan worden aan een universiteit. Bestuursorganen en politieke circuits zijn er om de nodige beslissingen tot stand te brengen; ze vormen niet de dominante sociale structuur van een universiteit. De echte ruggegraat van een *universitas* is de gemeenschap van docenten en studenten, alle docenten en alle studenten. Daartoe dient er over de faculteiten heen een docentencorps te zijn als levend geheel, moeten individuele verantwoordelijkheden op basis van echt leermeesterschap beleefd kunnen worden en zouden algemene formele regels ondergeschikt kunnen zijn aan de kwaliteit van persoonlijke, intellectuele verhoudingen. In een grote organisatie als de onze is dat altijd al een extra opgave, maar we hebben er in onze 'moderne' gedragingen wellicht wat te nijver afstand van genomen.

Zulk een kalibreren van de cultuur brengen we in Amsterdam zelf tot stand. Lastiger ligt het met andere effecten van de te ver voortgeschreden osmose van staat en universiteit op landelijk niveau. De voorbeelden liggen voor het oprapen. Studieduurbeperking, harmonisatiewet en studiefinanciering: de hopeloze verwarring tussen aan de ene kant de maatschappelijke vraag naar onderwijs en de wezenstrekken van een universitair antwoord daarop en aan de andere kant de eisen van financiële beheersing, sociale voorziening en sociale rechtvaardigheid. Of de verkokering van de rijksoverheid die maakt dat de bekostiging van de universiteiten op de smalst denkbare noemer van definitorisch beperkt onderwijs en onderzoek berust, waardoor al de wezenlijke franje van persoonsontwikkeling, cultuur en studievoorzieningen

gekapt wordt en waaraan ook in Amsterdam bijvoorbeeld waardevolle wetenschappelijke museale collecties simpelweg worden geofferd. Of de misbegrepen wijsheid in het stelsel van rijsfinanciën, die het universiteiten hier te lande onmogelijk maakt op de kapitaalmarkt te opereren om voor hun toekomst zorg te dragen, welke bedreigd wordt door heel andere tekorten dan het financieringstekort. Of de onbegrijpelijke nonchalance van de overheid ten aanzien van investeren in de infrastructuur, die we helaas slechts kunnen volgen, zodat we voor de volgende generatie uitgeleefde ambiances, onaanzienlijke behuizingen en tweederangs werkplekken achterlaten. Allemaal voorbeelden waar we als universiteit op korte termijn niet zoveel aan kunnen verhelpen, maar ook hier zal de weg terug wel gegaan moeten worden.

De problemen van de overheid zijn groot en respectabel en de problemen van de universiteit zijn groot en respectabel, maar ze zijn volstrekt niet dezelfde. De misplaatste gedachte dat dit wel zo zou zijn, leidt tot nog een ander gevaar. De universiteit dreigt als een lege huls of blanco blad te worden, dat door andere factoren en krachten kan worden opgevuld met ‘beleid’. Dan zijn het de arbeidsmarkt, het bedrijfsleven, het wetenschapsbeleid, landelijke prioriteiten, of de toekomstprognoses, die de invulling verzorgen. De universiteit is er om met al die zaken rekening te houden en zeer belangrijke bijdragen te leveren, maar ze doet dat, of beter, ze kan dat pas op haar best doen vanuit haar eigen wezen en identiteit; anderen zijn of horen te zijn geïnteresseerd in andere oogmerken.[14.] Juist nu zelfs de overheid manmoedige pogingen doet zichzelf in het bestuur wat in te tomen en zodoende anderen, waaronder de universiteit, daaraan te laten toekomen, zou het jammer zijn als het om het besturen van lege hulzen bleek te gaan. Een goed voorbeeld deed zich afgelopen jaar voor in de relatie met de tweede-geldstroomorganisaties, NWO en haar stichtingen. Deze organisaties hebben tot doel, en zijn daar goed in, op grond van kwalitatieve beoordeling van onderzoek tot toekenning van middelen te komen. Heel wat simpeler dan een universiteit dus, maar zeer waardevol. Dat dreigt te ontsporen, wanneer door of via NWO te veel andere principes de universiteit, als was het een te vullen huls, binnengeschoven zouden worden. Een al te ambitieus nationaal wetenschapsbeleid zou dat kunnen

zijn, of, *in casu*, het principe van *matching*: men wil dit of dat wel steunen, als de universiteit er ook zoveel voor over heeft. Daarmee doet een op zich begrijpelijk bestuurlijk principe zijn intree, waar stichtingen van NWO op voorhand echter niet zo goed in hoeven te zijn en dat, wanneer het niet zorgvuldig wordt gehanteerd, van de idee van een universiteit uiteindelijk niet veel meer dan een lekkende vergiet over laat. Dit valt gelukkig allemaal nog wel mee, maar de combinatie van overheidsdoelstellingen, de gehele financiering van het onderzoek in componenten van voorwaardelijke financiering, tweede en derde geldstroom en van in toenemende mate andere contractactiviteiten, maakt behalve de identiteit ook de integriteit van de universiteit tot een vraagstuk.

De weg terug is natuurlijk niet echt een weg terug. De verstatelijking van de universiteit is te ver gegaan en de remedie is zeker voor een deel de terugkeer naar oude idealen. De idee van een universiteit is geen modern idee, hoe relevant ook voor moderniteit en postmoderniteit. Ze is echter niet alleen maar een historische verwijzing en we keren niet op onze schreden terug. Integendeel, ik wil aannemelijk maken dat er toekomstige ontwikkelingen zijn, die zullen bijdragen aan het samenvallen van wat moet gebeuren en wat zal gebeuren. De universiteit moet haar problemen oplossen door de taal te hervinden die ze zelf hoort te spreken. De behoefte aan deze duidelijker articulatie is in de samenleving volop aanwezig. Wie is die universiteit in het geheel van het hoger onderwijs dat de laatste tien jaar bijna onherkenbaar van gedaante veranderd is? Waar staat die universiteit, nu wetenschappelijkke kennis slingert tussen absolute waarheid en boerenbedrog? Wat doet die universiteit, nog voordat de wereld aan zichzelf ten onder gaat?

Het is mijn gekoesterde vermoeden dat nu, op het moment dat het nodig is, de ruimte voor een eigen universitaire identiteit zal ontstaan. Een belangrijke reden is dat het soort van nationale staat dat bron van twee eeuwen verstatelijking was, een voorbijgaander verschijnsel zal blijken te zijn dan we gewoontegetrouw hebben aangenomen. De oorzaak daar weer van ben ik geneigd - behalve bij interne problemen van de staat, als overgewicht, metaalmoeheid en atrofie - te zoeken bij Europa, u weet wel, de jongedame op die goddelijke stier. Met het

Brusselse Europa zou ik bedrogen uit kunnen komen, al is dat niet helemaal zeker, omdat burgers van grote landen weten dat de verste bureaucraat de beste is. De ene overheidsbureaucratie vervangen door de andere is in elk geval hooguit een tijdelijk plezier. Ik ben er echter volstrekt niet van overtuigd dat het daar de komende jaren om gaat met Europa, althans voor wat betreft de positie van de universiteiten; over andere maatschappelijke sectoren spreek ik niet. Het gaat om iets veel aardigers en veel wezenlijkers.

Wanneer het nu eens zo zou zijn, dat in onze sector van de samenleving er een interactie tot stand kwam tussen de idee van een universiteit voor de 21ste eeuw en de idee van Europa, zodanig dat universiteit en maatschappij andere *trait-d'unions* vonden dan de wat toevallige, tijdgebonden staat op nationale schaal, zou dat dan niet net zo vanzelf-sprekend zijn als het was al die eeuwen vóór de Revolutie? Dat is er aan de hand: dat het ritme, de ruimte en de rationaliteit waarin universiteiten zich bewegen, door de te knellend geworden grenzen van Europese staten heen breken en wonderwel aansluiten bij de nieuw gevonden ruimte van de Europese traditie. Niet omdat er Europese universiteiten zouden bestaan, want die bestaan niet, maar omdat universiteiten in Europa van oudsher hun wortels hebben in steden, stadjes en regio's, waar de staat zijns ondanks doende was hen van te vervreemden, maar die Europa hen als van nature laat.[15.] Het is al gemeengoed geworden te veronderstellen dat de komst van Europa de rol van regio's en stedelijke gebieden zal onderstrepen. In de universitaire sfeer betekent die komst dan een terugkomst, een herstel van het universitaire Europa, dat zo lang bestond. De tussenfase van de nationale staten heeft een duidelijke en onmisbare functie vervuld, enerzijds in het vestigen van de relatie tussen universiteit en een financierende en regulerende overheid en anderzijds in het bouwen en tot fenomenale groei brengen van complete stelsels van hoger onderwijs.

Die rationaliteit verandert echter snel. Binnenkort is er niet langer een ratio waarom Amsterdam - om het maar van hier uit te bekijken - meer met Maastricht dan met Brussel of Keulen van doen zou hebben. De veertien Nederlandse universiteiten kunnen niet gedwongen worden te blijven pretenderen dat ze meer met elkaar gemeen hebben,

Amsterdam en Tilburg bijvoorbeeld, dan ieder van hen, zowel Amsterdam als Tilburg, met instituten met gelijke polsslag elders. Het feit dat er bovendien daadwerkelijk hier te lande niet veertien, maar rond de negentig instituties van hoger onderwijs zijn, versterkt in hoge mate dat gegeven. Kleinere landen hebben daarbij een extra nadeel. Na de noodzakelijke, maar naar doelstelling en kwaliteit gemeten slechts beperkt succesvolle taakverdelingsoperaties van de jaren tachtig, wordt de indruk steeds sterker dat op de schaal van dit land differentiatie en taakverdeling binnen het hoger onderwijs slechts geforceerd en kunstmatig - en vanuit de overheid! - tot stand kunnen komen. Het lijkt me een sociologisch gegeven dat voor het spontaan ontstaan van de gelaagdheid en verscheidenheid, die nu van het hoger onderwijs gevraagd worden, en voor de noodzakelijke autonome dynamiek daarin, maatvoering en schaal van het stelsel basisvoorwaarden zijn. Noch hoogmoed, noch de drang buitengewoon te willen zijn, geeft mij in nuchter te constateren dat bijvoorbeeld deze universiteit van Amsterdam, een omvangrijke stadsuniversiteit in de binnenstad met een bijna compleet onderwijsaanbod, haar gelijke niet binnen de landsgrenzen kent, terwijl er binnen Europa vele zusters zijn. De constatering is mijns inziens wezenlijk voor waar het bij een universiteit in de kern om draait. Een universiteit, die naam waard, is niet een reproduceerbaar ding, waarvan je morgen, als je zou willen, ergens een nieuwe zou kunnen maken. Het is er niet 'voor iets', het is er precies en vooral om universiteit te zijn, zoals de Britse filosoof Oakeshott het eens uitgedrukt heeft.[16.] De cirkel sluit zich. De universiteit moet haar identiteit hervinden om in haar eigen termen zich met de samenleving te verstaan. De samenleving vraagt een helder, authentiek geluid van de universiteit. Om te overleven zijn beide op elkaar aangewezen. En de ruimte voor de eigen taal en het eigen meesterschap ontstaat door zelfstandige maatschappelijke ontwikkelingen: de wedergeboorte van een universitair Europa. Ik geef toe dat de redenering nog niet zó logisch in elkaar steekt, dat er niet hier en daar een handje geholpen moet worden. Het wenselijke vult de leemten in de redenering op, maar dit is ook de opening van het academisch jaar en niet een academische promotie.

De idee van een universiteit. Wilhelm von Humboldt en kardinaal John Henry Newman waren er vorige eeuw mee bezig, met dat aanstekelijke onderwerp. Deze eeuw lijken vooral veel Amerikaanse auteurs zich erdoor tot schrijven te laten zetten. Het wordt tijd voor een Amsterdams geluid, uiteraard bescheiden en terughoudend als wij Amsterdammers zijn. Oakeshott - Amsterdammers beginnen ook altijd over iemand anders - hecht ten minste vijf connotaties aan het begrip *School*: een initiatie in het intellectuele, morele en emotionele erfgoed; een verbintenis om de aanzienlijke inspanning te verrichten die studeren is; de persoonlijke vorm van transactie die de verhouding tussen docent en student kenmerkt; de tijdelijke afstand die een school, als een klooster, tot de omgeving schept, waardoor we bijvoorbeeld een taal anders leren dan het leven ons die leert; en het zijn van een niet toevallige, maar historisch gewortelde omgeving: een plaats om te leren.[17.] Het lijken mij te mooie idealen om niet ten minste met mate na te streven. Oakeshott vervolgt met een waarneming die in elk geval mij te denken gaf. Overheden die onderwijssystemen beheren en een deel van het moderne publiek, zegt hij, zijn niet in dit type school en onderwijs geïnteresseerd. Ze zijn bezig met socialisatie in tegenstelling tot *education*, niet gebonden aan een bepaalde plek, niet verbonden met het idee van engagement, inspanning en relatieve afgeslotenheid. Socialisatie corrumpeert authentiek onderwijs. De echte school verdwijnt, zoals kloosters verdwenen zijn, en ervoor in de plaats komen - wat ikzelf wel eens oneerbiedig genoemd heb: - uitschenkpunten van elders gezette koffie.[18.] Nog steeds volgens Oakeshott. Het lijkt me niet de elitaire nostalgie van een oudere heer; het lijkt me het hart van de universiteit vrij aardig te benaderen.

Dat hart moet weer zelfstandig gaan kloppen. De idee van een universiteit wordt in ons land gerealiseerd in de mate waarin een universiteit en de universiteiten gezamenlijk bij machte zijn het hoger onderwijsbeleid, vanuit hun rol daarin, op verantwoorde wijze in eigen handen te nemen. De situatie waarin de afstemming en taakverdeling met het HBO, of de nauw omschreven programmatische structuur, of de aansluiting aan het voorbereidend onderwijs, of de gedetailleerde inrichting van het bestuur, systematisch van elders wordt aangeleverd,

kan nooit de situatie zijn waarin een universiteit een respectabel idee omtrent zichzelf ontwikkelt. Nu zouden we vanuit de universiteit de roep om meer autonomie nog luider kunnen laten klinken. Dat lijkt me niet de weg. Het begint aan de andere kant, aan onze kant. We zijn onze stem kwijt, we moeten die terug krijgen en de plaats waar een universiteit haar stem gebruikt is in het intellectuele debat.

Bij Oakeshott valt vaak het woord ‘conversatie’. Het is een soort grondhouding van de intellectueel en een hoofdkenmerk van echt onderwijs: ‘the civility of the agreement to disagree’.[19.] Ik kwam het afgelopen jaar in de pers nogal eens de opmerking tegen dat het intellectuele debat in Nederland is verstomd. ‘Intellectuelen houden deze samenleving geen spiegel voor.’ ‘Op dit ogenblik nauwelijks een debat over fundamentele zaken.’ ‘In het kort gezegd: de geleerden, het denkend deel van de politici, en de schrijvers blijven op een historische manier in gebreke.’[20.] Zulke uitspraken trekt een universiteit zich aan. Ze zeggen iets over het verwachtingspatroon ten aanzien van universiteit en wetenschap. Wat zou het een prachtige, even opzienbarende als vanzelfsprekende ontwikkeling zijn, wanneer de universiteiten in het laatste decennium van deze eeuw het intellectuele leiderschap in het publieke debat weer zouden innemen. Het staat vast dat het dan ook overigens de universiteit goed zal gaan.

Begonnen kan worden met het debat over eigen aangelegenheden. Ik sluit er vanmiddag mee af. Vormen we zelf, elke universiteit voor zich en alle gezamenlijk, een model van organisatie, functioneren en prestatie? Een gewetensvraag, die weliswaar niet tot pessimisme hoeft te leiden - een universiteit is tenslotte zo'n slimme organisatie dat er aardig wat mis kan gaan, terwijl het toch nog goed gaat -, maar die mij wel een kort lijstje oplevert van verlangens en goede voornemens voor het nieuwe jaar, en nog jaren daarna, vrees ik.

Waar we als universiteit niet goed genoeg in zijn, is in het sturen op verscheidenheid, terwijl verscheidenheid wel de aard van een universiteit uitmaakt. Binnen een universiteit als een *community of learning*, een lerende en geleerde gemeenschap, vinden de meest uiteenlopende disciplines, die alle deel zijn van wereldwijde gemeenschappen van vakgenoten, hun werkterrein. Woorden als ‘wetenschap’ en ‘onderzoek’ -

weer die taal! - dekken op bedrieglijke wijze grote variëteit af. Er is weinig waarin het 'onderzoek' van de humaniora lijkt op dat van de *sciences*. De aanduiding 'wetenschap' maakt nagenoeg niets duidelijk omtrent de methoden van theologie, opvoedkunde, rechtsgeleerdheid, tandheelkunde of biologie. Dat sturing vanuit modellen en algemene principes adequaat is voor deze diversiteit moet eerder uitzondering dan regel zijn, en toch gaan we van het omgekeerde uit. Er is altijd een spanning tussen modellen, bijvoorbeeld financieringsmodellen, die hetzij zo globaal zijn dat ze geen recht aan specifieke omstandigheden doen, hetzij zo complex dat ze door onhanteerbaarheid en ondoorzichtigheid hun doel voorbij schieten. Een uniform personeels- of onderzoeksbeleid heeft zijn perfecte redenen, maar die redenen ontlenen we meer aan de staat dan aan diepere exploratie van de idee van een universiteit. Het ergste dat ons in zekere zin kan overkomen, is niet dat wij de algemene principes handhaven, maar dat in de faculteiten anderen er zo in gaan geloven, dat ze hun eigen taal vergeten. De wereld waarin de studie van het woord, van de materie, van het leven, van het samenleven, van de geest en van het onzegbare allemaal van dezelfde snit zijn geworden, lijkt me geen wereld voor universiteiten meer.

De oplossing ligt naar mijn overtuiging in die conversatie, waar ik u al over sprak. We zullen moeten leren meer te vertrouwen op weging van argumenten, op ons oordeelsvermogen, en op overleg. De in het besturen aanwezige krampachtigheid bij het wegen en oordelen van het specifieke en uitzonderlijke moeten we afleren. Er zijn zo weinig gelijke monniken. De deconcentratie van beheer die we in Amsterdam tot stand hebben gebracht en die als vervolg een decentralisatie van bestuur zal moeten hebben, biedt ons goede mogelijkheden het leerproces door te maken. De kwaliteit van de tegenspraak is graadmeter voor de kwaliteit van bestuur. Het gesprek dat we met faculteiten zijn aangegaan over hun sterke en zwakke aspecten draagt daar ook toe bij. In de voorbereiding van het komende ontwikkelingsplan zijn ideeën aan de orde om ons sturen op variëteit langs deze wegen aanzienlijk te vergroten. Het lijstje verlangens bevat veel over onderwijs. We zijn aan een omvangrijke operatie van modularisering begonnen. De slechtste uitkomst zou zijn dat het een doel op zich werd. Hoewel helaas sommi-

gen anders vermoeden, gaat het om een onderneming met nadrukkelijk verdere oogmerken dan op de kalender blokken te kunnen aantekenen. De Universiteit van Amsterdam is de grootste onderwijsinstelling van dit land. Dat is een last en het schept een verplichting. We moeten zorgen dat grootte niet massaliteit wordt. Laten we de grootst mogelijke aandacht geven aan alles wat met organisatie en begeleiding van de studie te maken heeft. Laten we ook in de voorlichting zorgen dat we geen doolhof en zoekplaatje voor studenten worden. We zouden in onze positie model moeten kunnen staan. Laten we het daarnaar gaan maken.

Modularisering, mits goed, met soepelheid en gevoel voor variëteit uitgevoerd, levert daar een bijdrage aan. In het vervolg erop is even belangrijk dat we ons als universiteit prepareren op nieuwe categorieën studenten en op ander studiegedrag van studenten: beide ontwikkelingen, zoals bekend, weer in de richting van méér variëteit. Ik meen dat achter het nogal druk besproken thema van het studierendement als belangrijkste probleem het keurslijfkarakter van ons hoger onderwijsbestel schuil gaat. Er is te weinig variatie, de samenleving vraagt erom en wij kunnen het in te geringe mate leveren. Het is nu eenmaal niet zo dat hier in Nederland het toeval heeft toegeslagen en dat voor het hele WO en HBO de programma's net vier jaar moesten wezen. Dus knelt er iets. Er is behoefte aan onderscheid tussen HBO en WO; er is behoefte aan korte programma's; er is behoefte aan een structurele tweede fase.[21.] Pas wanneer aan iedere student hem of haar passende programma's worden geboden en van ieder dienovereenkomstig ongelijke prestaties worden gevraagd, kunnen de rendementscijfers gaan spreken. Voor de universiteit betekent het dat we intern met meer nadruk zullen verwijzen, beoordelen, selecteren en stimuleren. Van overheidswege aangebrachte keurslijven leren dat af. Enige vorm van een compleet hoger onderwijs aanbod binnen de muren van de universiteit kan trouwens alleen maar een enigszins realistisch toekomstbeeld worden, wanneer we leren intern op alle gebieden te differentiëren.

We openen een academisch jaar. Het aardige van het ritueel is dat het bijna niets meer betekent. Maar het is een jaar in Amsterdam. U zult

niet anders verwachten dan dat het een spannend jaar wordt. Dat klopt. Misschien lukt het om met Amsterdamse hogescholen dit jaar een *Amsterdam Summer University* tot stand te brengen, waarin onderwijs en cultuur zich op hun meest stadse wijze zullen vertonen. Misschien lukt het om met de faculteit der godgeleerdheid van de nood een deugd te maken, nu de kwaliteit aan de orde is, door juist in Amsterdam echte vernieuwing tot stand te brengen in de studie van de godsdienst.

Misschien lukt het in onderwijs en onderzoek niet onder te doen voor het afgelopen jaar. Misschien lukt het de idee van een Amsterdamse universiteit een beetje dichterbij te brengen.

Ik reken op uw enthousiasme.

Eindnoten:

1. Voltaire, *Oeuvres complètes*, éd.L. Moland, Garnier, Paris 1877-1883, Vol. XXIII, p. 527. Tot mijn verbazing is deze Moland editie van Voltaire, de standaardeditie zolang de nieuwe editie van de Voltaire Foundation niet voltooid is, niet aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.
   Misschien zegt dat meer over de Voltairestudies dan over de collecties aan de universiteit. Ik was dus niet in de gelegenheid de vindplaats na te gaan. Het citaat treft men o.a. aan in: J. Vercruysse, *Voltaire et la Hollande*, Studies on Voltaire and the Eighteenth Century, Vol. XLVI, Genève, 1966, p. 71. De *Pensées sur le gouvernement* zijn ook vele malen gepubliceerd onder de titel *Pensées sur l'administration publique* en krijgen die titel kennelijk weer in de genoemde nieuwe editie. Overigens, hoezeer Voltaire ook diverse keren de lof van Amsterdam zingt, zijn echte preferentie onder Hollandse steden was Den Haag (zie Vercruysse, *a.w.*, p.70).
2. Mona Ozouf, *La fête révolutionnaire* 1789-1799, Gallimard, Paris, 1976. Een van de aardigste boeken over de Revolutie, ver vóór de literatuurhausse van de bicentenaire verschenen. De revolutie als feest, ontstaan uit de behoefte aan feest, revolutionair als feest, zowel ontsporend als ordenend als feest. Wat zou helaas een studie over het universitaire feest er gedateerd uitzien!
3. 'Frankrijk herdenkt een bedenksel', J.A.A. van Doorn in NRC/*Handelsblad* van 20 juli 1989.
4. Jacques Guilhaumou, *La langue politique et la Révolution française. De l'événement à la raison linguistique*, Méridiens Klincksieck, Paris, 1989. Van eerdere datum waren: Hans Ulrich Gumbrecht, *Funktionen parlamentarischer Rhetorik in der Französischen Revolution. Vorstudien zur Entwicklung einer historischen Textpragmatik*, Wilhelm Fink Verlag, München, 1978; en de fraaie congresbundel: Winfried Busse & Jürgen Trabant (eds.), *Les Idéologues. Sémiotique, théories et politiques linguistiques pendant la Révolution française*, Proceedings of the Conference held at Berlin, October 1983, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1986, waarin een aantal bijdragen onder het hoofd 'Mehr Licht: Le langage, la démocratie et l'éducation'. Ik betreur het dat zulke studies over taal en retorica van de universiteit - bij mijn weten - niet bestaan, omdat ik het daar in het vervolg over zal hebben.
5. Redactioneel in *Times Higher Education Supplement* van 14 juli 1989. De auteur, waarschijnlijk Peter Scott, mengt zich als volgt in het debat over de merites van de Engelse en Franse revoluties: 'Our historical climaxes, like 1688 or 1832, have a deliberately recessive quality, great events designed to avoid greater ones. At the heart of Britain's political culture there is a reticence that has stood in the way of revolutionary excess certainly but may also have impoverished our language of public exchange and cramped our capacity to imagine a new nation, and a better world.'
6. Zie over onderwijs en de Franse revolutie o.a.: R.R. Palmer, *The Improvement of Humanity. Education and the French Revolution*, Princeton University Press, Princeton, 1985; Catherine Kintzler, *Condorcet. L'instruction publique et la naissance du citoyen*, Folio essais, Paris, 1987;

en Dominique Julia, L'enseignement, in: *Atlas de la Révolution française*, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1988. Zie voor de teksten: *Une éducation pour la démocratie. Textes et projets de l'époque révolutionnaire*, présentés par B. Baczko, Garnier, Paris, 1982; en de *Bibliothèque de la Pléiade* gaf t.g.v. de *bicentenaire* het eerste deel uit van *Orateurs de la Révolution française* (Vol. I, Les Constituants, onder redactie van François Furet en Ran Halévi, Gallimard, Paris, 1989), waarin de rede van Talleyrand in de Assemblée nationale, 'Rapport sur l'instruction publique', op 10 september 1791, is opgenomen (pp. 1067-1085 en de inleiding pp. 1567/8). Onderwijs kwam daarmee, wat laat, op de officiële agenda.
Mij dunkt dat Abram de Swaan in zijn voortreffelijke boek *In Care of the State. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era* (Polity Press, Cambridge, 1988) met zijn korte kenschets van het onderwijs tijdens de revolutie (pp. 92-95) te veel het destructieve en te weinig het constructieve aspect benadrukt. Dat doet de werkelijkheid, zoals die uit de aangehaalde literatuur naar voren komt, geen recht.

7. A. Bartlett Giamatti, *A Free and Ordered Space, The Real World of the University*, W.W. Norton & Company, New York/London, 1988, p. 17. Citaten worden helaas zo gauw te lang, maar hij vervolgt: '... but string those glistening moments of defeat into a strand and you have the pearls of an administrative career.' Bartlett Giamatti was president van Yale van 1978 tot 1986.
8. Voor een algemene geschiedenis van de universiteiten kan men het beste gewoon bij een encyclopedie te rade gaan.
   Voortreffelijk is het artikel 'Education, History of' in: *Encyclopaedia Britannica*, 15th edition, Chicago, 1985, Vol. 18, pp. 11-100. Het deel over de middeleeuwse universiteit is van Pierre Riché. Wie dan toch bezig is, moet ook maar 'Education, Higher' en 'Education, Systems of' lezen. Het artikel 'Universiteit' in de *Grote Winkler Prins*, zevende druk, deel 18, pp. 782-787, Amsterdam/Brussel, 1974, is nog van de hand van J. Huizinga, samen met L.M. de Rijk. In korter bestek even voortreffelijk. Zie ook, eveneens voor het vervolg, de Twentse oratie als bijzonder hoogleraar 'beleidsstudies hoger onderwijs' van F.A. van Vught, *Plan- en marktcoördinatie in het hoger onderwijs*, Centrum voor Studies van het Hoger Onderwijsbeleid (CSHOB), Universiteit Twente, 1987.
9. Hierover gaat het aangehaalde werk van De Swaan (zie noot 6), dat voor het volgende van belang is. Ik zou hem echter niet verantwoordelijk willen stellen voor mijn interpretatie en conclusies. Datzelfde geldt voor de recente Rotterdamse oratie van R.J. in 't Veld, *De verguisde staat*, VUGA, 's-Gravenhage, 1989, over hetzelfde thema. De staat wordt wellicht verguisd, maar niet in alle opzichten ten onrechte, en de remedie hoeft niet meer uitsluitend in de 'statelijke' termen van reorganisatie, decentralisatie, e.d. gezocht te worden. Beide geschriften missen m.i. de factor Europa, waarbij niet het ene staatsgezag door het andere vervangen wordt, maar de staat op zich weer wordt gerelativeerd als in het prerevolutionaire tijdperk.
10. Opmerkelijk is dat de geschiedenis van het HBO eenzelfde eindpunt kent, maar een andere weg ernaartoe. Het HBO is van betrekkelijk recente oorsprong en is vrijwel geheel vanuit het 19de- en vroeg 20ste-eeuwse particulier initiatief ontstaan. Op een bepaald moment, bij gelegenheid met name van de Mammoetwet, is het door de overheid als regulier onderwijs 'geëcht'. Daarna is spectaculaire groei gekomen, ook van nieuwe soorten HBO, zoals de HEAO. De prijs voor het 'echten' en die groei betaald is echter ook helder: overheidsregulering en gedeeltelijk het doorsnijden van de wortels in maatschappelijke sectoren. Niettemin, in de Nederlandse verhoudingen is tot nu toe het HBO typisch bijzonder onderwijs en het WO typisch openbaar onderwijs, hetgeen nog in regelgeving en bekostiging is terug te vinden.
11. Het valt bij herlezing op hoe kwalitatief mager in analyse, voorstellen en strategie het 'manifest' van de ondernemende universiteit is: *Naar een ondernemende universiteit*, Nederlands Gesprek Centrum, Veen uitgevers, Utrecht/Antwerpen, 1987. In de redactiecommissie onder voorzitterschap van A.H.G. Rinnooy Kan zaten o.a. M. Geldens, E.M.H. Hirsch Ballin, J.M.M. Ritzen en A. van der Zwan. Uiteraard hoort een universiteit ondernemend te zijn, maar de ondernemende universiteit (de commissie beveelt aan dat er als experiment één komt) kan zich nauwelijks op dit geschrift baseren.
12. Zie: F. Kaiser, J.B.J. Koelman, F.A. van Vught, Doelmatigheid in het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, in: *Economisch Statistische Berichten*, nr. 3710, 7 juni 1989, p. 552 e.v.
13. Uit: 'Poème sur le désastre de Lisbonne; ou examen de cet axiome: "tout est bien"', in: Voltaire, *Mélanges*, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1961, p. 309.
14. Michael Oakeshott schreef al in 1950 en 1949 twee lezenswaardige artikelen ('The Idea of a University' en 'The Universities') over het gevaar te spreken in termen van de missie of het

doel van de universiteit. Ze zijn gebundeld in: Timothy Fuller (ed.), *The Voice of Liberal Learning. Michael Oakeshott on Education*, Yale University Press, New Haven/London, 1989, pp. 95-104 en pp. 105-135. Het slot van het eerste stuk luidt: 'A university will have ceased to exist when its learning has degenerated into what is now called research, when its teaching has become mere instruction and occupies the whole of an undergraduate's time, and when those who came to be taught come, not in search of their intellectual fortune but with a vitality so unroused or so exhausted that they wish only to be provided with a serviceable moral and intellectual outfit; when they come with no understanding of the manners of conversation but desire only a qualification for earning a living or a certificate to let them in on the exploitation of the world.' Ik denk niet dat we er aan zijn ontkomen.

15. Over het thema stad en universiteit is het afgelopen jaar een schitterend boek verschenen: Thomas Bender (ed.), *The University and the City. From Medieval Origins to the Present*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1988. Het is gebaseerd op een conferentie t.g.v. het eeuwfeest van de Graduate School of Arts and Sciences in New York University en bevat bijdragen over o.a. Parijs, Genève, Edinburgh, Londen, New York, Berlijn, Chicago en - ik kan het ook niet helpen, over de 16de en 17de eeuw - Leiden. Het centrale thema is de intellectuele signatuur van dit type universiteiten in hun betrokkenheid op het intellectuele klimaat van de stad, beide niet als afgesloten gehelen, maar als open systemen naast elkaar. Wat hen bindt is heterogeniteit, in het bijzonder seculariteit, tolerantie, specialisatie, concentratie en diversiteit (p. 290).
16. *T.a.p.* (zie noot 14) p. 96.
17. In: 'Education, the engagement and its frustration' (1972) in dezelfde bundel, pp. 63-94, m.n. pp. 68-70.
18. De uitdrukking gebruikte ik om beeldend de positie van de school in het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs te beschrijven. Oakeshott's onderscheid tussen 'educatie' en 'socialisatie' heeft veel verwantschap met de discussie die tijdens de Franse Revolutie gevoerd werd over 'éducation nationale' versus 'instruction publique'. Vgl. Catherine Kintzler, *a.w.* (noot 6) p. 244 en passim.
19. Zo geformuleerd door Timothy Fuller (ed.) *a.w.* p. 11. De term 'conversatie' komt ook voor in de kennistheorie en wetenschapsfilosofie van Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton, 1979, waarmee ik mij in geheel ander verband heb beziggehouden in mijn bijdrage 'Ware kennis, heilzame sturing, open discussie' aan: M.A.P. Bovens en W.J. Witteveen (red.), *Het schip van staat. Beschouwingen over recht, staat en sturing*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1985, pp. 75-85.
20. E.H. Kossmann en H.J.A. Hofland in een speciaal nummer van de *Haagse Post* over de pers, 6 mei 1989, en H.J.A. Hofland in 'Memoires van een journalist' in NRC/*Handelsblad*, 1 juli 1989.
21. De gelegenheid deed zich voor langs deze lijn voorstellen uit te werken in het kader van de door het provinciaal bestuur Noord-Brabant ingestelde Commissie Hoger Onderwijs Noord-Brabant, waarvan ik deel uitmaakte. Zie: *Samen Voorop. Advies van de Commissie Hoger Onderwijs Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch, 21 augustus 1989. De voorstellen behelzen naast het programmatische nadrukkelijk ook het aspect van een aansluitende overkoepelende bestuursstructuur van universiteiten en hogescholen. Al sedert eeuwen geldt wat voor Brabant geldt vaak ook voor Amsterdam, en omgekeerd.

Een wolkje wetenschap
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1990/1991 van de Universiteit van Amsterdam
10 september 1990

Les vers ne sont plus guère à la mode à Paris. Tout le monde commence à faire le géomètre et le phisicien. On se mêle de raisoner. Le sentiment, l'imagination et les grâces sont bannies. Un homme qui auroit vécu sous Louis 14 *et qui reviendroit au monde ne reconaitroit plus les Français. Il croiroit que les Allemans ont conquis ce pays cy. Les belles lettres périssent à vue d'oeil. Ce n'est pas que je sois fâché que la philosofie soit cultivée, mais je ne voudrois pas qu'elle devint un tiran qui exclût tout le reste. Elle n'est en France qu'une mode qui succède à d'autres et qui passera à son tour, mais aucun art, aucune science ne doit être de mode. Il faut qu'ils se tiennent tous par la main, il faut qu'on les cultive en tous temps. Je ne veux point payer de tribut à la mode, je veux passer d'une expérience de phisique à un opera ou à une comédie, et que mon goust ne soit jamais émoussé par l'étude*.
Voltaire aan Cideville, 16 *april* 1735, *Best.D.*863

WAT IS ER toch aan de hand met ons vermogen tot opwinding en verwondering? Redenen voor onze verwondering zijn er te over. De jaren negentig zijn bepaald niet begonnen met meer van hetzelfde. Toch zit er opvallend weinig opwinding in de lucht. Sinds we vorig jaar het Academisch jaar openden, is wat zich toen aankondigde als mogelijk verstrekkende veranderingen in de wereld waarin we leefden in nog veel sneller tempo dan we konden voorzien tot werkelijkheid geworden. Democratische revoluties in de landen van Midden- en Oost-Europa; openheid en crisis in het Sovjet-imperium; gewijzigde Oost-West verhoudingen en het eerste reële zicht op beginnende ontwapening; een onverwachte en serieuze kans op vreedzame beëindiging van het apartheidsregiem in Zuid-Afrika; een nog onbestemde, maar zekere wijziging van machtsverhoudingen in de wereld, zich ook weerspiegelend in lokale crises; en in onze regionen de alsmaar veelvormiger invulling van de idee Europa. Dit alles is ruim voldoende om de geschiedenis van een decennium te vullen, maar samengepakt in 1989 en 1990 tart het kennelijk de beweeglijkheid van onze geesten. Meer nog dan er in de wereld verandert, verschuiven de grondslagen van het wereldbeeld dat onze generaties als bestendig beschouwden. De vijand voor veertig jaar lijkt plots in het niets opgelost. Goed en kwaad wisselen stuivertje. Idealen waarvoor enkele wereldvreemde activisten streden, lijken van deze wereld te zijn geworden. De ideologen van links en van rechts zouden - als ze niet zwegen - veel uit te leggen hebben, meer in elk geval dan het einde van zichzelf of van de geschiedenis.

Reden tot intense verwondering, zou men zo zeggen, en toch is er zo weinig verwondering, zo weinig heuse opwinding merkbaar. Natuurlijk, we volgen het nieuws van dag tot dag, maar we verbazen ons niet meer. Een krantenkop over een onmiddellijk aanstaande Duitse hereniging zou in alle jaren waarmee de huidige generaties ervaring hebben alleen op 1 april denkbaar zijn geweest. In 1989 en 1990 volgen zulke koppen in de krant elkaar dagelijks op en meldt de volgende al dat het eerder zal gebeuren dan de vorige kon berichten. We praten over hoe reusachtig het allemaal is, of hoe ongelooflijk, hoe snel,

welk een overwinning voor de vrijheid. Het is echter als het uitwisselen van beleefdheden. Er valt heel weinig te merken van een geest van opbouw als in de naoorlogse jaren, noch van heftige conflicten van ideeën en stromingen zoals in de jaren van Vietnam, bewapening, atoomdreiging en aandacht voor de Derde Wereld, noch van een gevoel van maakbaarheid van de samenleving dat eind jaren zestig en begin jaren zeventig de intellectuele klasse in het Westen en ook onze universiteit beving. Mij dunkt dat er voor dat alles nu meer reden zou zijn dan ooit, maar er is minder van te ontwaren dan zelfs de meest verstokte, ontideologiseerde pragmatici voor mogelijk hielden.

Er is - kortom - alle reden aan te nemen dat het einde van het millennium, zoals dat ook hoort, meer discontinuïteiten, en daarmee meer kansen, risico's en omwentelingen met zich meebrengt dan we tot voor kort dachten, toen we nog zo druk waren met het jaar 2000. De feiten kondigen veranderingen aan, terwijl we het niet lijken te willen weten, moe als we zijn van deze eeuw. Kunnen we ons niet meer verwonderen en hebben we geen zin meer in opwinding? Nu er wat te bouwen valt, lijkt de energie op. Voor de nieuwe samenleving zijn de blauwdrukken van weleer vergeeld. Er komt ruimte op de agenda voor idealen, maar de onderwerpen zijn vergeten. Er was een kans op vrede en veiligheid, maar de macht der gewoonte is te sterk. Een Europese identiteit kan in de wereld meer naar believen dan ooit tot ontplooiing komen, het schort echter aan politici die het tot staatslieden kunnen brengen. Waarom zouden we onszelf, ondanks alles, er eigenlijk niet van overtuigen dat we wel degelijk op de drempel staan van een nieuwe tijd en waarom zouden we ons niet met enthousiasme daarnaar gedragen?[1.]

Wanneer ik u na deze inleidende bespiegeling nu meedeel dat de universiteit een nadrukkelijke rol te spelen heeft bij de opgeworpen vragen over de weg die we zullen gaan, dan zult u dat op dit uur en deze plaats wel van me aan willen nemen. Vergis u echter niet. Normaal gesproken is er geen mens die bij de luchtbalonnen die ik opliet ook maar één gedachte aan de universiteit besteden zou. Dat vormt het onderwerp waarover ik u spreken wilde vanmiddag: de plaats van universiteit en wetenschap in onze samenleving en in ons leven van vandaag. Het is een thema dat uitnodigt tot algemene en abstracte

beschouwingen. Ik zal me daar kort aan overgeven, maar ik hoop u ook op een aantal heel praktische consequenties te kunnen wijzen. ‘Een wolkje wetenschap’, dat lijkt me wel wat als titel. Zo is het, dunkt me, met wetenschap gesteld: aardig en nuttig, veel vóór en weinig tegen, voorbijdrijvend op de wind in de blauwe lucht van alledag, aangenaam oplossend in de koffie van in stand blijvende vooroordelen, en nogmaals, vooral héél aardig. ‘Eén wolkje graag, nee, dank u, genoeg zo!’

Als het overigens waar is dat wetenschap in de huidige tijd zo'n wolkje is, is dat een op het eerste gezicht merkwaardige constatering. Immers, we wanen ons in een kennismaatschappij en we gaan in onze redeneringen uit van het toenemende belang van wetenschap en van de verwetenschappelijking van het wereldbeeld. Toch is dat slechts een schijnbare paradox. Zoals een volkomen gerationaliseerde wereld noch de broedplaats, noch de ideale verblijfplaats van intellectuelen zou zijn, zo zou het wel eens kunnen zijn dat in de verwetenschappelijkte samenleving de plaats van zelfstandige wetenschapsbeoefening marginaliseert. Een soort van secularisatie en routinisering van wetenschap; wetenschap die handelswaar, wegwerpartikel of willig instrument wordt. Een dergelijke ontwikkeling is in allerlei opzichten onvermijdelijk en heeft de laatste halve eeuw al op grote schaal plaatsgevonden. Ze hoeft ook niet verwerpelijk te zijn, zoals ik haar nu door woordkeus even liet klinken. Integendeel, wetenschap heeft die rol verworven en het is haar succes. Aanzienlijke delen van de kennis-infrastructuur dienen zich met toewijding op die functionele rol te richten. Ik ben er echter eveneens van overtuigd dat het binnen het geheel van hoger onderwijs en wetenschapsbeoefening bij uitstek de universiteit is - of misschien juister gezegd: de universiteit naar een bepaald idee - die het zich tot een eerste zorg moet rekenen aan uitwassen van die ontwikkeling en aan die zuiver dienstbare rol weerstand te bieden omwille van de autonome waarde van de wetenschap.

Opereert zelfstandige wetenschapsbeoefening inderdaad in een onverschillige, soms zelfs vijandige wereld? Ik wil eerst wat over die vraag zeggen, voordat ik terugkom op de zorgen van de universiteit. Ik zie een aantal omstandigheden welke de bewering plausibel maken.

Er is eerst wat ik zou willen noemen de verontrustende kwaliteit van de publieke omgeving. Telkens wanneer in onze eigen universitaire kwaliteitszorg een stap vooruit wordt gezet, hetgeen de laatste jaren zeker gebeurt, dan moet men zich eigenlijk realiseren hoe weinig vanzelfsprekend kwaliteit maatschappelijk gesproken is. Kwaliteit moet tegen de stroom in bevochten worden. Of het nu gaat om zeer hoogwaardige industriële processen, om creatieve prestaties of om het zoeken naar de fundamenten der dingen, het wordt steeds duidelijker dat een vereiste voor kwaliteit bewuste afscherming en afzondering van de omgeving is. Stof, trilling en rumoer van buiten verstoren letterlijk en in overdrachtelijke zin de kwaliteit van het beste dat we tot onze beschikking willen hebben. Dezelfde samenleving die kwaliteit eist, schept ook de voorwaarden om het bereiken ervan zo lastig mogelijk te maken. De publieke omgeving en de wetenschap onderhouden een curieuze verhouding met elkaar. Ze beïnvloeden elkaar uiteraard, ze hebben elkaar nodig en ze horen elkaar dwars te zitten.

Neem overheid en wetenschap. Door een proces van verstatelijking zijn ze met elkaar verstrengeld geraakt en op een aantal punten nagenoeg ononderscheidbaar geworden, waardoor wetenschap haar eigen aard dreigt te verliezen.[2.] Daar komt bij dat de overheid de zorg heeft voor kwaliteit in het hoger onderwijs, zonder daar zelf een toonbeeld van te zijn. Eigenlijk gaat het met overheden in ons soort landen de laatste tijd niet best. Ze wekken de indruk al sukkelend af te gaan op hun definitieve irrelevantie, achterhaald door tal van andere arrangementen van burgers, of zich zelfs gereed te maken voor hun algehele opheffing in het kader van komende supranationale, zowel als subnationale statelijke constructies.[3.] Wie de kwaliteit van de overheid vandaag in ogenschouw neemt, kan niet om een aantal negatieve zaken heen, uiteraard naast een groot aantal positieve verworvenheden uit het verleden. Ik bedoel negatieve zaken als het zich repeterende gedoe met paspoort, ov-kaart, omroep of visfraude; het niet tot orde op zaken in eigen organisatie kunnen komen; het verliezen van controle over gezondheidszorg of sociale verzekering; en het alleen maar langs platgetreden paden van eveneens repeterende bezuiniging kunnen omgaan met het gegeven van een schijnbaar arme overheid in een rijk land. De

nadagen van de overheid worden misschien aardig geïllustreerd door een het type van redenering, waarin de overheid als het slachtoffer van de burgers wordt afgeschilderd. De overheid bevindt zich financieel en anderszins in een benarde posities en burgers zouden hun plaats eens moeten weten door die overheid niet meer lastig te vallen met hun aanspraken - op onderwijs zo goed als op sociale zekerheid.[4.]

De associatie met zo'n overheid is geen pluspunt voor de wetenschap, die naar eigen ambitie - en opgejaagd door de externe eis tot verantwoording - tot excelleren gehouden is. Het maakt niet alleen het bereiken van kwaliteit moeilijker, het belemmert ook de zichtbaarheid van de eigen universitaire identiteit. Wetenschap heeft echter niet alleen last van de overheid, maar zou, afgaande op haar eigen maatstaven, net zo zeer schuld hebben aan het geconstrateerde kwaliteitsgebrek. Bestuurs- en bedrijfskunde, economie en rechtswetenschap, hebben hun werk kennelijk onvoldoende gedaan. Of is dit nu een uitspraak die het wolkje wetenschap tot te serieuze proporties opblaast? Weer contrasteert de notie van een verwetenschappelijkte samenleving met het gevoelen dat wetenschap maar beter op haar bescheiden plaats kan blijven. Als wetenschap al niet veel bij kan dragen aan een efficiëntere en doelmatiger overheid, hoe kan ze dan bijdragen aan een welvarender en betere samenleving? Of moeten we die pretentie ook maar niet hebben?

De onverschilligheid van de publieke omgeving tegenover de wetenschap wordt ook geïllustreerd met de geringe kwaliteit en veelal de afwezigheid van publiek debat over wetenschap en universiteit en met het ontbreken van een gearticuleerd en consistent politiek draagvlak. Er doen zich in deze jaren een aantal mijns inziens bedenkelijke ontwikkelingen voor.

Een zeer aanzienlijk deel van de zo benoemde publieke middelen voor hoger onderwijs zijn ondergebracht in de studiefinanciering, een genereus systeem van inkomensoverdrachten, geheel passend in de termen van de verzorgingsstaat. De verkokerde Haagse aandacht voor financiële problemen concentreert zich geheel op dit aspect en achter het aanvullen van dat tekort of het beheersen van die uitgaven gaat het afkalven van de echte infrastructuur die hoger onderwijs heet volkomen schuil.

Voor je het beseft is studeren dan net zoiets geworden als uitkeringsgerechtigd zijn in de WAO.[5.] Als vanzelfsprekend en gedachteloos wint de beheersing van de instroom in dat systeem van overdrachten en het bevorderen van de uitstoot eruit het van dat mooie ideaal van hoger onderwijs voor velen. Ik doel op de plannen voor aanscherping van de propedeuse, verhogen van het rendement, verdere beperking van de feitelijke studieduur, tegengaan van inefficiënte leerwegen en uitstoot van ouder dan 26-jarigen. Sommige van die plannen, niet alle, zouden op inhoudelijke gronden aandacht kunnen krijgen, maar zelfs de illusie wordt niet gehandhaafd dat het om anders dan de beheersing van uitgaven gaat. De goedbedoelde overheidsinspanning om wat resteert naar vermogen te financieren, erodeert tezelfdertijd het politieke draagvlak voor de eigenlijke infrastructuur van onderwijs en wetenschap. De overheid als slachtoffer van de burgers en de taken van de universiteit ontleend aan de beheersbaarheid van een sociaal stelsel. Het gaat niet goed met Nederland.

Een fraai voorbeeld van hoe wetenschap klem zit in die situatie lijkt me dat nieuwe stukje jargon, dat opnieuw gedachteloos een vanzelfsprekend punt van bespreking is geworden: ondoelmatige leerwegen. Sta even stil bij de gedachtewereld die ons hiermee overrompelt. Ondoelmatige leerwegen, die nota bene in hoge mate het onbedoelde effect van ondoordacht overheidsoptreden in de inkomenssfeer zijn. Het tekent inderdaad onze machteloosheid en de deplorabele stand van het publieke debat over hoger onderwijs. Hoger onderwijs dat zo direct mogelijk functioneel hoort te zijn, dat studenten primair in termen van rendement en contract benadert,[6.] dat vergissen en heroriëntatie juist in deze levensfase tot ondoelmatig en eigenlijk onmaatschappelijk bestempelt, waarbij de overheid koeltjes de interesse in studiecombinaties - en feitelijk ook in permanente educatie - verliest, en waarin differentiatie op basis van inhoudelijke oordeelsvorming ondergeschikt wordt gemaakt aan de generieke beheersing van uitgaven, zou dat het hoger onderwijs zijn, waarvan de burgers graag zien dat hun overheid het in stand houdt? Ik ben nogal overtuigd van het antwoord ‘nee’.

Een verkenning van de omgeving van ons wolkje wetenschap vereist ook zicht op het geestelijk klimaat van de tijd, en daarbij is weer de

wetenschap zelf in het geding in de dubbelrol van veroorzaker én lijdend voorwerp. Het postmodernisme trekt zijn sporen, filosofisch en bestuurlijk.[7.] In kennistheoretisch opzicht is er een brede ontwikkeling van methodische relativering van wetenschap gaande, door auteurs van Feyerabend tot Rorty. 'Anything goes' is de kreet van Feyerabend. Waarheid is relatieve waarheid. Ook waarheid democratiseert. Waarom zouden we er niet redelijk met elkaar over praten, zo ongeveer redeneert Roty, in plaats van de dictatoriale fictie te handhaven, dat via één juiste methode onze uitspraken één objectieve werkelijkheid kunnen weerspiegelen.

Wie dat een beetje te gek vindt klinken, bedenke dat er een rechte lijn loopt van de kennistheorie naar een van de meest prangende praktische problemen in onze samenleving. De maatschappij is niet alleen pluriform, multiraciaal en multicultureel geworden, maar steunt ook niet langer op één wereldbeeld, ook al zou men dat zo breed opvatten als een westers beeld. In de 'global village' van de wereld ervaren we nu dagelijks, soms met verwondering soms met pijn, het ontnuchterende feit van rivaliserende wereldbeschouwingen. Het heeft consequenties voor hoe we theoretisch, in de wetenschap, en praktisch in onze democratie aan de eigen wereld hechten. 'For it is hard to be both enchanted with one version of the world and tolerant of all the others,' zegt Rorty met recht in een stuk dat treffend 'De voorrang van democratie boven filosofie' heet.[8.]

'Enchanted' was het woord. Dat heeft met de kern te maken. De betovering van de wereld en haar lotgevallen bepalen ook het lot van de wetenschap. In de betoverde wereld achter ons is wetenschap zeer op haar plaats geweest, met de heldere opdracht de betovering te doorbreken. De Verlichting heeft haar werk voortreffelijk gedaan.[9.] In het postmoderne tijdperk is de opdracht voltooid. De wetenschap blijkt echter in de onttoverde wereld veel minder op haar gemak. Ze lijkt haar opdracht kwijt. Ze bestreed vooroordelen en taboes, bracht democratie en tolerantie, maar stuit nu op barrières van een nieuwe orde. Te tolereren wereldbeschouwingen die democratie en tolerantie aantasten, alternatieve wetenschapsopvattingen die beproefde methodes tarten, taboes en vrijheidsbeperkingen die zich beroepen op de goede zaak van

antiracisme, feminisme of milieu.[10.] Een universiteit heeft er intens mee te maken, maar we aarzelen allen zeer of hier alle waarheden gelijk zijn, zoals Rorty in naam van vrijheid en democratie bepleit, of dat sommige waarheden meer gelijk zijn dan andere, hetgeen ons terug zou voeren naar de voorbije wereld met zijn vertrouwde betoveringen. Bij al het andere is de wetenschap ook nog in dit morele dilemma komen te verkeren.

Het beeld van een wolkje wetenschap in een precaire, veelal tegenstrevende omgeving, aldus geschetst, zou licht somber kunnen stemmen. Edward Shils bijvoorbeeld is zo somber in een recent artikel, waarin hij zich afvraagt wat de bijdrage aan een fatsoenlijke samenleving van de universiteiten vandaag de dag nog kan zijn. 'As to the provision of an infusion of civility in liberal-democratic societies, I do not see the universities performing this function. They have become too uncivil - internally - and also too self-indulgent and lacking in firmness of character to withstand the pressure on universities of external incivility.' En hij voegt er voor alle duidelijkheid aan toe:

'Administrators of universities are usually too weak in character; they are harassed by costs which exceed revenues and by the ceaseless desire to increase their activities and to stay on the right side of uncivil proponents of external and internal demands.'[11.]

Het was echter niet mijn bedoeling om tot somberheid te stemmen. Eigenlijk integendeel. De fragmentarische en soms polemische schets die ik gaf van overheid, samenleving en tijdgeest duidt weliswaar op bedreigingen voor de geest van autonome wetenschap en de idee van de universiteit, maar het zijn de bedreigingen aan de vooravond van iets ongewis nieuws. De waarschuwing is dat er bij nadere beschouwing weinig reden blijkt te zijn om uit te gaan van een natuurlijke waardering en bescherming van wetenschap in de samenleving, tenzij men de wetenschap zelf compromitteert. Die illusie zijn we dan armer. Voor een deugdelijk debat over hoger onderwijs schept dat helderheid. De illusie die we kunnen winnen is interessanter. We kunnen ons weer verbeelden voor een tijd van omwentelingen te staan. De wereld van nog maar pas geleden lijkt voorbij. In de maatschappij wordt de agenda van de wereldvraagstukken ingrijpend gewijzigd. Voor de wetenschap

is de periode van één grote Sint-Nicolaasavond van gaven aan de samenleving langzaamaan ten einde.[12.] Niet alleen geflopte koude kernfusie en onbeproefde aids-remmers bedierven pakjesavond, veeleer zal het wolkje wetenschap vanwege veranderingen in de atmosfeer een beter heenkomen moeten zoeken. Er is weer een wereldbeeld te bouwen en een positie te veroveren. Er is opnieuw reden voor opwinding en verwondering. We kunnen ons verbeelden, zo vertellen de filosofen van het postmodernisme ons, dat we uit de tredmolen stappen van zich slechts in één richting voortzettende rationalisering. Het wolkje hangt boven een immens plein met een krioelende mensenmassa, waar meer gaande is dan één waarnemer ooit kan observeren. Die positie daar in de lucht, hoog boven de verwarring, is bevoorrecht, maar schept de verplichting van verkoeling voor iedereen, zonder grondplan, doch met een scherp oog voor de subtiele orde in een schijnbare chaos. Waar wetenschap dreigt op te gaan in pure functionaliteit, voortgaand op de aan de Verlichting ontleende rol van de ene drijvende kracht in de rationeel technologische ontwikkeling van de wereld, daar kan het geen kwaad te kiezen voor een nog oorspronkelijker rol: verschaffer van inzicht en wijsheid, die - zoals ook kunst en ‘common sense’ - waarschuwt en leidt, vermaant en voorgaat. Het zou eens te proberen zijn.

Laat ik meteen de daad bij het woord voegen en deze wilde vlucht van gedachten beëindigen om te bezien wat ons aan de universiteit te doen staat. Uit een lijst die bijna zonder einde is, beperk ik me tot twee onderwerpen. Ik zou u willen vermanen en waarschuwen over onderwijs en organisatie. Bij het veelvuldig horen van het woord ‘wetenschap’ in deze rede hebt u vermoedelijk vooral het wetenschappelijk onderzoek voor ogen gehad. U bent gewaarschuwd dat dit een foute, want eenzijdige associatie was. Zonder het onderzoek ook maar een moment te vergeten, zou ik een pleidooi willen voeren om het wetenschappelijk onderwijs de komende jaren centraal te stellen, juist op grond van wat ik hiervoor over de nood der tijden heb proberen te zeggen. Wetenschappelijk onderwijs vormt nog altijd de oorspronkelijke en de primaire taak van de universiteit. Om het mooier te zeggen, zoals dat alleen bij een plechtigheid als deze verantwoord is: de universiteit leidt de toekomstige elite en voorhoede van de maatschappij op en geeft

daaraan vorm naar karakter en wereldbeschouwing. Deze taak reduceren tot niets meer dan iets functioneels, tot opleiding voor een markt, of voor een beroep zonder meer, is erger dan een misdrijf, het is een fout.

De studenten die vandaag om wetenschappelijk onderwijs vragen, doen dat in geheel andere omstandigheden dan voor mijn eigen generatie en de generaties daarvoor golden. Ze worden geplaagd door grotere massaliteit en een kwantitatief mindere voorziening van staf dan toen. De bestaanszekerheid is aan voortdurende veranderingen vanuit landelijk beleid onderhevig, terwijl de reactie daarop binnen de universitaire studieprogramma's onduidelijk en onsamenhangend is.

Voorlichting over de studie en interne doorzichtigheid van organisatie laten in veel gevallen te wensen over. En het perspectief van de studie en de legitimatie om eraan te beginnen zijn fundamenteel onzeker geworden. Studenten van nu zijn in een aantal opzichten niet te benijden. Ook al is studeren nog steeds de beste kans die je krijgen kunt, er hangt een wezenlijke ongewisheid rond het studentenbestaan, die meer nog dan met materiële omstandigheden met het verschuivende beeld van wetenschap en wereld te maken heeft.

Mij dunkt dat de reactie hierop van de universiteit meer aandacht moet krijgen dan er tot nu toe aan gegeven is. Ik koester tevens de overtuiging dat die reactie van andere aard moet zijn dan een kritiekloze aanpassing aan het onmiddellijk gevraagde en een directe afstemming op elke zich aandienende, vooral economische functie, zoals men hier en daar in discussie en praktijk wel hoort bepleiten. In een gedifferentieerd stelsel van hoger onderwijs van een rijk land is voldoende plaats voor al die noden, maar er hoort ook plaats te blijven voor het speelse, het functieloze, voor onvermengde kwaliteit, het onverkort kritische, voor een zekere zorgeloosheid, voor ruimte voor vergissingen, voor het niet nuttige en het nog onbeproefde. De vrijplaats voor dat alles is voor een belangrijk deel de universiteit. Voor de vorming van de intellectuele voorhoede van straks rond de keer van het millennium kan niet een krap bemeten klaslokaal dienen, doch slechts een complete universitaire omgeving die studenten tot steun is in barre tijden en tot inspiratie een leven lang. Universiteiten hebben samen met de overheid de sim-

pele maatschappelijke plicht zulk een infrastructuur in stand te houden, niet afgeleid door welke overweging van voorbijgaande aard dan ook.

Binnen de universiteit moeten we al onze creativiteit gebruiken om dreigende massaliteit, bureaucratisering en desintegratie in het onderwijs om te buigen in de goede richting.[13.] De universiteit geeft hoogwaardig onderwijs aan velen, jongeren en ouderen, nieuwe bezoekers en terugkomers, genieën en ploeteraars, in programma's en als keuzemenu, met en zonder titel en steeds met kwaliteit. Om dat waar te maken zullen we méér moeten doen aan organisatie en begeleiding en zal de kwaliteitszorg van het onderwijs ten minste net zo omvattend en ingrijpend als bij het onderzoek in eerste en tweede geldstroom moeten worden. Inhoudelijk staan we bijna voor de kwadratuur van de cirkel. We zijn gehouden propedeuse en doctoraalprogramma's te snijden naar de maat van het de student elders aangemeten keurslijf; maar we zijn minstens zo zeer gehouden het onderwijs, met alle gradaties die nodig zijn, van wetenschappelijk niveau te doen zijn, hetgeen soms uitweidingen en heroriëntaties, keuzes en algemene vorming, stapeling en rust om te peinzen impliceert.

Wat de organisatie van de universiteit betreft, lijkt mij de discussie over de structuur veel minder interessant - een komend nationaal debat daarover ten spijt - dan grondige reflectie op de bestuursinhoud van wat ik met een knipoog even de postmoderne universiteit noem. Hoe er bestuurd wordt ongeacht de structuur, lijkt me de vraag die ons bezig moet houden, en aan de universiteit zelf kan de wetgever de structuur dan rustig overlaten. Bijkomend voordeel daarvan is dat in de slepende discussie het alibi van de gegeven wettelijke bestuursstructuur vervalt. In de bestuurspraktijk zou het wetenschappelijk gezag van de universiteit reliëf en uitstraling dienen te krijgen, waardoor er een herkenbare eigen universitaire identiteit ontstaat. De bestaande bestuurspraktijk is in vergelijking daarmee te zeer geënt op een conceptie van onder externe controle staand beheer. De universitaire autonomie ligt in die visie uitsluitend in de onderwijs- en onderzoeksorganisatie besloten, waardoor een tweespalt ontstaat tussen interne autonomie en externe beheersing. Ik meen dat de universiteit in de

komende jaren dringende behoefte heeft aan een zelfstandige en ongedeelde legitimiteitsbasis. De universiteit moet het, om zo te zeggen, op eigen kracht gaan redden, niet langer meegetrokken op de slippen van overheid, statuut of wet, maar voortdurend zelf legitimiteit verwervend ten behoeve van de wetenschap - dat wolkje wetenschap van dit betoog. Daartoe dienen bestuur en wetenschap direct in elkaars verlengde te liggen.

De uitwerking van dit beginsel is niet zo eenvoudig. Mij lijkt dat er twee richtsnoeren in acht moeten worden genomen, die voor een deel met elkaar op gespannen voet kunnen staan. Er zal meer dan tot nu toe mogelijk is gebleken nadrukkelijk gestuurd moeten worden naar variëteit, en op alle niveaus zal integraal bestuur en management tot stand moeten komen. Variëteit was moeilijk in een quasi-overheidsorganisatie; variëteit is een eerste vereiste in de universiteit, die zowel in onderwijs als in onderzoek haar positie wil markeren, die in beide zowel de reguliere taakstelling als de markt tot werkterrein wil hebben, en die over een breed scala van disciplines geloofwaardigheid wil verwerven als toonaangevende organisatie en leidende intellectuele institutie. Universiteiten ontkomen er niet aan conglomeraten van organisatievormen te worden en ze hebben geleerd, dat centralisme daarin elk uitzicht op integraal bestuur uitsluit. Het personeelsbeleid van de onderzoekschool is niet het personeelsbeleid van de initiële opleiding, terwijl dat beleid van de onderzoekschool wel moet aansluiten op het financiële beleid aldaar, dat ook niet gelijk is aan het financiële beleid elders.

Centralisme afzweren is een kwestie van het verdelen van taken: dat doen wat een ander niveau niet beter kan. In de concrete situatie van de Nederlandse universiteit betekent dat naar mijn schatting het kwalitatief versterken van het bestuur op midden- en basisniveau. Het heeft mij altijd gespeten dat er in faculteiten zo weinig animo bestaat tot professionalisering van het bestuur te komen, mijns inziens op grond van verkeerde rationalisaties. De beroepsdecaan is nog altijd een on-Nederlandse verschijning, maar dat zijn komst bureaucratisering of verlies van academische waarden zou inluiden, is niet op rede of op internationale ervaring gebaseerd. Professionalisering gaat vooraf aan integraal bestuur, waarin vervolgens, naar mijn schatting, een radicaal

vernieuwd personeelsbeleid een centrale plaats gaat innemen. Het is niet zo dat er nu weinig kan op personeelsgebied; het is wel zo dat heldere, directe oplossingen met concrete verbindingen naar ander beleidonderwijs en onderzoek, financiën, huisvesting, enzovoort - schaars zijn. Zo is er de komende jaren aandacht nodig voor de kwaliteit van de werkplek die altijd op de tweede plaats kwam, voor de integrale kosten van de arbeidsplaats die zelden in beschouwing werden genomen, en voor de kwaliteit van de arbeid waartoe we als onderwijsinstituut merkwaardig weinig aan eigen beoordeling en opleiding deden. Op het vlak van de voornemens werkt de overheid krachtig mee aan de verzelfstandiging van de universiteit. Wanneer de voornemens ook werkelijkheid worden, wordt daarmee een belangrijke bijdrage aan integraal universitair bestuur geleverd. Het is zaak deze goede bedoelingen van de overheid binnen de universiteit om te zetten in de gelaagde en gevarieerde organisatie die wetenschap vraagt. Daarvoor is wat meer lef nodig bij het afbreken van gevestigde gewoontes en beproefde paden dan veelal binnen organisaties wordt aangetroffen. De universiteit kan dus in de jaren negentig de omstanders nog eens wat laten zien. Dat veronderstelt opwinding en verwondering over wat er aan de hand is. Het vereist het besef dat er concepties op constructie wachten, in plaats van de moeheid, dat we het deze eeuw allemaal al gezien hebben. Een wolkje wetenschap suggereert misschien de rust van een zomerdag, maar kan ook het losbarstende onweer na lange droogte verbeelden.

Ik liet tot nu toe de Universiteit van Amsterdam nog ongenoemd, al hoopte ik natuurlijk dat u deze ene in gedachten zou hebben bij het spreken over de universiteit in het algemeen. Het gaat, als ik dat mag zeggen, niet zo slecht met deze universiteit en ik eindig derhalve in majeur. We hebben, denk ik, een goed uitgangspunt voor spannende tijden. In de relatie tussen centraal bestuur en faculteiten hebben we voor opwinding in plaats van voor meer van hetzelfde gekozen. We gaan het experiment aan van een nieuwe manier van verdeling van middelen naar faculteiten en doen steeds meer ervaring op met vergaande deconcentratie. Voor vernieuwing en het inspelen op uitdagende mogelijkheden hebben we grote bedragen vrijgemaakt. In Europese

programma's lopen we vooraan en voor de oriëntatie op Oost-Europa na de revolutie kunnen we ons als de aangewezen plaats presenteren. Externe erkenning van de kwaliteit van het onderzoek verwondert ons al bijna niet meer. Erkende aanzetten voor onderzoekscholen zijn op tal van gebieden aanwezig. De kwaliteitszorg in het onderwijs begint tot de vaste routine te behoren. De variëteit van instituties breidde zich uit, van Zomeruniversiteit tot Belle van Zuylen-instituut.

Het gaat de Amsterdamse universiteit naar vele maatstaven gemeten voor de wind, zonder dat er overigens ook maar enige aanleiding voor genoegzaamheid en afwezigheid van opwinding bestaat. Ook voor onze universiteit is er naar mijn overtuiging weinig uitzicht op meer van hetzelfde. Overheid, samenleving en de wetenschap zelf spannen samen om ook onze universiteit op omwentelingen voor te bereiden. Er zit onweer in de lucht. Wetenschap is niet almachtig, maar breekbaar en heeft de bescherming van de universiteit nodig. De tijden in het verschiet vragen om opwinding en verwondering. We hebben het enthousiasme nodig om dat teweeg te brengen.

Uw aller bijdrage daaraan lijkt me verre van overbodig!

Eindnoten:

1. Een aardig boek om het komende millennium filosofisch mee tegemoet te gaan is: Stephen Toulmin, *Cosmopolis. The Hidden Agenda of Modernity*, The Free Press, New York, 1990, waarin het postmodernisme het toch nog aflegt tegen een op premodernistische grondslag hernieuwd modernisme, enigszins in de lijn van een auteur als Habermas.
2. Uitvoeriger heb ik dit uitgewerkt in mijn rede bij de opening van het Academisch Jaar 1989/1990, Een *jaar uit het leven van Amsterdam. Bijdragen aan de idee van een universiteit*, m.n. pp. 6-8, [*deze bundel*, pp. 31-33] en in de door mij gehouden Erasmus-lezing 1989, *Universiteit, Europa, cultuur: Over het hervinden van een universitaire identiteit*, Stichting Erasmus Liga, 's-Gravenhage, 1990, pp. 6-8.
3. Dit lijkt een nogal boude uitspraak, maar men vindt de gedachte steeds meer in lopende discussies terug. In het afgelopen jaar bijvoorbeeld in de discussie n.a.v. het artikel van J.W. Oerlemans, ‘Eén-partijstaat Nederland’, in NRC/*Handelsblad*, en in het opmerkelijke redactionele commentaar van die krant na de gemeenteraadsverkiezingen onder de kop ‘Niemandsland’, waarin ‘een ontwikkeling die gaat in de richting van de irrelevantie van de politiek’ uitvoerig en scherp werd geanalyseerd. Zelf heb ik een kleine bijdrage geleverd in een commentaar op ‘sociale vernieuwing’ in *Mens en Maatschappij*, aflevering 1990/2, getiteld ‘Sociaal en vernieuwing’. Ik schreef daarin zinnen die ik ook hier zou kunnen gebruiken: ‘Er waart opnieuw een spook door Europa. Ditmaal heet het spook eenvoudig “maatschappij”.’ In beide in noot 2 geciteerde redes voer ik Europa op als alternatief voor de nationale staat en als nieuw universitair perspectief.
4. Aldus A. van der Zwan in: ‘De benarde overheid’. In: R.J. in 't Veld, P.E. Noorman, A. van der Zwan, *Management in professionele organisaties*, SDU uitgeverij, 's-Gravenhage, 1990 (symposium ter gelegenheid van het afscheid van mr. W.G. Koppelaars van de Erasmusuniversiteit), pp. 73-90.
5. Precies zo behandelt A. van der Zwan het, *t.a.p.*, p. 83 e.v.
6. De - gelukkig - kortstondige aandacht die de commissie-Rauwenhoff aan het wetenschappelijk onderwijs wijdde, leverde deze aanbeveling op: ‘Er dient sprake te zijn van een leer-arbeidsovereenkomst in de eerste fase, ofwel met een bedrijf, ofwel met een onderzoeksinstituut.’ Tijdelijke adviescommissie onderwijs en arbeidsmarkt,

Onderwijs-arbeidsmarkt naar een werkzaam traject, Samson H.D. Tjeenk Willink, Alphen aan den Rijn, 1990, p. 37.

7. Peter Scott wijdde deze zomer een serie artikelen aan 'The Postmodern challenge' in *The Times Higher Education Supplement*. Een omschrijving 'Modernists see culture, science, and perhaps society too as a Grand Hotel, linked enterprises organised according to a commanding theme. Postmodernists see them as a shopping mall, an infrastructure that supports disparate enterprises without any common authoritative thread.' Hij noemt postmodernisme 'the principal challenge to the secular scientific tradition that grew out of the 18th-century Enlightenment, 19th-century industrialism and 20th-century technology, in a word the modernism it aspires to succeed.' THES, 24 augustus, 1990, p. 28.
8. Richard Rorty, 'The Priority of Democracy to Philosophy', in: Alan R. Malachowski (ed.), *Reading Rorty*, Basil Blackwell, Oxford, 1990, pp. 294/5.
9. Het fragment uit de brief van Voltaire aan zijn vriend Cideville, dat ik als motto van deze rede koos, lijkt mij op fraaie wijze het gevoelen onder woorden te brengen dat door de eerste fasen van de opmars der wetenschap werd opgeroepen.
10. *The Economist* van 28 juli 1990 signaleerde in het hoofdartikel onder de titel 'America's decadent puritans' nieuwe (postmoderne) vormen van obscurantisme, van het juridische systeem waarin de dronken chauffeur zijn gastheer vervolgt vanwege het feit dat deze hem dronken liet worden, tot de overgevoeligheid voor woorden en zorgeloze opmerkingen die met ras of sekse van doen hebben, tot een bepaalde paranoia voor risicovolle zaken als roken en milieuvervuiling.
11. Edward Shils, 'The Modern University and Liberal Democracy', in: *Minerva*, Vol. XXVII, no. 4, winter 1989, p. 459.
12. Het beeld is van G. Heymans uit zijn Groningse rectorale rede in 1909: '... zoovele ... gaven, waarmede de natuurwetenschap de 19e eeuw als tot één langen Sint-Nicolaasavond heeft gemaakt.' Geciteerd in J.A.A. van Doorn, *Rede en macht*, VUGA uitgeverij, 's-Gravenhage, 1988, p.X.
13. R.J. in 't Veld heeft onlangs gewezen op het gevaar dat ook in het onderwijs markttransacties taakgeoriënteerde processen verdrijven, bijvoorbeeld meer prestigieus contractonderwijs het eerste fase onderwijs. Zie: 'Professionele organisaties in het openbaar bestuur', in: R.J. in 't Veld e.a., *Management in professionele organisaties*, t.a.p. (zie noot 4) p. 32 e.v. Ik zie hier geen pleidooi in tegen contractonderwijs, maar een pleidooi vóór maatregelen die de status van het normale curriculaire onderwijs verhogen, zowel ten opzichte van onderzoek als ten opzichte van ander onderwijs.

Buitensporig bestuur
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1991/1992 van de Universiteit van Amsterdam
2 september 1991

Ah! le bon temps que ce siècle de fer!
Le superflu, chose très nécessaire,
A réuni l'un et l'autre hémisphère.

Voltaire, 'Le Mondain', in: Mélanges, *Bibliothèque de la Pléiade, Paris, 1961*, p. 203

Quels restes, justes dieux! de la grandeur romaine!
Chacun baise en tremblant la main qui nous enchaîne.
César nous a ravi jusques à nos vertus,
Et je cherche ici Rome, et ne la trouve plus.

Voltaire, 'Le Mort de César', in: Les Oeuvres Complètes, *Vol. 8, The Voltaire Foundation, Oxford 1988, p. 195*

WE BEHANDELEN VANMIDDAG in dit voor u onverplichte hoorcollege een lastig onderwerp. Jammer genoeg is het onderwerp, deze moeilijkheid ten spijt, ook niet bijster interessant. Ik vraag uw clementie! Ons onderwerp is universitair bestuur. Universitair bestuur vraagt veel doorzettingsvermogen. Het is nogal ingewikkeld en niettemin is het niet meer dan een hulpmiddel. Het gaat bij een universiteit immers om onderwijs en om het beoefenen van de wetenschap. Een universiteit is er niet om te besturen, zoals ieder weet.

Ik vind, dat je over universitair bestuur zou moeten kunnen praten als over een vak. Een vak dat je als loopbaan kiest en waarvoor men zich door studie en oefening gereed pleegt te maken. Zo praat er echter bijna niemand over. Er blijkt in mijn kring weinig van het professionele ethos, dat er bij de architect is over het ontwerp, bij de chirurg over de ingreep, of bij de schilder over het koloriet. Het is lastiger te vinden bij de vakgroepsvoorzitter, de decaan of het collegelid. Universitair bestuur is het soort van bezigheid, dat omstanders de opmerking ontlokt dat het wel geen dagtaak zal zijn. Het is een corvee dat men slechts tijdelijk, tegen eigen voorkeuren in en uit pure plichtsbetrachting aandacht waardig keurt. Wie er meer aan doet en er leukere verhalen over vertelt, telt algauw minder mee.

In deze omstandigheden probeer ik toch nog een beetje aardig verhaal over universitair bestuur op te dissen. Ik blijk ten slotte, op een moment en om redenen die me ontgingen, wel voor dit vak gekozen te hebben en voor enkel narigheid acht ik me niet in de wieg gelegd. U krijgt dus over een lastig en bijkomstig onderwerp een verhaal van iemand die er tenminste iets in ziet.

De vaderlandse discussie over universitair bestuur lijkt me grondig bedorven. Meer dan elders is het onderwerp door associaties als met een hypotheek bezwaard en minder dan elders getuigt het spreken erover van enige ambachtelijke trots. De discontinuïteit in het universitaire bestuur door de introductie van de bestuurshervorming op grond van de wet met die naam zijn we twintig jaar later nog niet te boven. De

eerste associatie bij universitair bestuur is steevast nog met het aantal studenten in de raden en met de welomschreven bevoegdheden van deze ten opzichte van gene. Voor de integriteit en relevantie van een serieus debat over het onderwerp is dat dodelijk. Zolang de details van onze bestuursstructuur nog voorschrift zijn uit andermans wet en de emoties in het debat nog de structuur in plaats van de kwaliteit van het bestuur betreffen, zolang blijft debatteren over het bestuur van de Nederlandse universiteit een stroom narigheid, waar het stevig tegenop roeien is. Ook ambachtelijke trots mist men node. Niet alleen vertellen Nederlandse universitaire bestuurders geen leuke verhalen over hun vak; ze vertellen in het geheel geen verhalen. Voorzover ik weet, zijn voor de Universiteit van Amsterdam drie bladzijden in de memoires van mr. G. van Hall het laatste dat we op dit gebied in gepubliceerde vorm hebben en ook dat eindigt weer in narigheid: 'Ik vraag me wel eens af of de opleiding, respectievelijk het wetenschappelijk onderzoek nu óók zoveel beter is geworden in die dertig jaren en of de afgestudeerden zoveel knapper zijn dan die van vroeger. Ik moet zeggen, dat ik daaraan toch wel eens twijfel.' En als afronding van deze gedachtegang direct daaropvolgend: 'Hiermede wil ik echter niet zeggen, dat ik de beslissing van 1960 waarbij de Universiteit zelfstandigheid verkreeg, betreur. Het tegendeel is waar.'[1.] Van Hall schreef het natuurlijk op, omdat hij ook nog wat anders te doen had gehad. Van geschriften van heuse universitaire bestuurders over hun loopbaan of over hun vak leg ik zelf een kleine verzameling aan. Voor Nederlandse universiteiten is die verzameling opvallend leeg, waar elders sprake is van een bescheiden, doch respectabel genre. Behulpzame boeken bovendien, want niets anders is precies zó, als een universiteit.[2.] Er valt over dit vak nu eenmaal meer te leren van andere universiteiten dan van automobielfabrieken, organisatieadviesbureaus of departementen van algemeen bestuur. Van die leerrijke ervaring moeten we dus voor onze specifieke situatie helaas verstoken blijven. Wie vindt dat het elders beter gaat, heeft hier een krachtig argument.[3.] En wie vindt het niet zeer on-Nederlands, dat de decaan van de 'Faculty of Arts and Sciences' van Harvard al het tweede hoofdstuk van zijn boek begint met zinnen als: 'In much of the foregoing, readers may have sensed a

certain pride taken by the author in his profession. I do not deny it. To me, some parts of American higher education are one of the country's greatest glories.'[4.] Er is misschien wat leerzaams te zeggen over de oorzaken van de wat bleek afstekende Nederlandse houding ten opzichte van het universitaire bestuursambt. Ik houd het op een drietal hoofdoorzaken: de bijna complete verstatelijking en daarmee gepaard gaande verambtelijking van de universiteit; een merkwaardig defect in de maatschappelijke waardering voor universitair onderwijs; en de verwarring over interne waardenpatronen binnen de universiteit zelf. Over elk van de drie enkele opmerkingen.

Op deze plaats sprak ik al eerder over de bijna complete verstatelijking van de universiteit. Met die verstatelijking gaat een ambtelijke benadering van universitair bestuur vanuit de overheid gepaard, zich in de bestaande verhoudingen voortzettend in de personele invulling van het universitaire topbestuur, waarvoor de overheid - althans voor de rijksuniversiteiten - verantwoordelijk is. Van de deeltijdse curatoren voorheen tot de voltijdse colleges van bestuur van nu worden deze functies goeddeels van buiten gedefinieerd en is er een constant element in aanwezig van het namens maatschappij en overheid goed beheren van onderdelen van de overheidstaak. Vandaar dat de universiteiten hier sinds jaar en dag beheerd zijn door buitenstaanders, overheersend uit de publieke sfeer afkomstig. De rekrutering van bestuurders gebeurt bijvoorbeeld niet op basis van academisch prestige en afkomst uit eigen universitaire kring. Wie namens de buitenwereld goed op de universitaire winkel past, bestuurt geheel in overeenstemming met de bedoelingen van de opdrachtgever. Wie de universiteit van binnenuit op een eigen en specifieke koers stuurt, loopt aanzienlijk risico.[5.]

De maatschappelijke waardering van de universiteit vertoont een merkwaardig defect. Daarin schuilt de tweede oorzaak van de vaderlandse onderwaardering van universitair bestuur. Nederlandse universiteiten worden als gesubsidieerde overheidsinstellingen nauwelijks naar hun functioneren gemeten, ze horen daarbij aan elkaar zoveel mogelijk gelijk te zijn, en ze zijn in hun onderdelen zichtbaarder dan als iets presterende doelgerichte gehelen. Dat bijeen maakt, dat univer-

siteiten - en in feite onderwijsinstellingen in het algemeen - eerder aangemerkt worden als non-organisaties, waarin de kwaliteit van de primaire processen niet of slechts in zeer geringe mate door de kwaliteit van de organisatieleiding wordt beïnvloed. Het hoofd ener school of het bestuur van een universiteit lijken niet het succesvolle of falende management van een productieorganisatie te zijn, noch ziet men ze als dirigent voor een orkest, als regie van een gezelschap of als inspiratoren van een beweging. Veeleer fungeren ze in het publieke zicht als het secretariaat van een groepspraktijk. Onderwijs, zo valt me steeds weer op, is in de ogen van de buitenwacht, inclusief het bedrijfsleven, niet echt een vak, maar in wezen zo simpel als iemand die iets weet en het vertelt aan iemand die het nog niet weet. Eigenlijk kan iedereen dat, ook het bedrijfsleven, als het over onderwijsprogramma's praat of ze zelf organiseert. De situatie is in Nederland nog lang niet bereikt, dat binnen hetzelfde onderwijsniveau soorten instellingen een naar kwaliteit en aard gedifferentieerd aanbod verzorgen, waarmee onderlinge vergelijking en derhalve prestatiemeting van de organisatie als zodanig voor de geïnteresseerde buitenwacht vanzelfsprekendheden worden.

De derde oorzaak van veronachtzaming van bestuur zit in onze eigen hoofden. We hebben binnen de universiteit zelf een weinig heldere en consistente waardenschaal met betrekking tot het eigen bestuur. Het antwoord op de vraag of er sturing nodig is, klinkt als een nadrukkelijk ja én nee. Een overtuigd nee, omdat aan de universiteit niets populairder is dan met rust gelaten worden. Zo revolutionair als wetenschap in haar effecten is, zozeer gedijt ze kennelijk in een klimaat van afwezigheid van verandering. Een grommend ja aan de andere kant, omdat niet alleen infrastructuur en salarisbetalingen, maar ook de integriteit van de universiteit als geheel tegen de aantasting van binnenuit en ten opzichte van veranderde omstandigheden in de omgeving de voortdurende zorg van enige gezagsvolle autoriteit behoren te zijn. De norm van een gemeenschap van geleerden strijdt in allerlei opzichten met de noodzaak van een piramidaal organisatieprincipe. Dat het ideaal van de overbodigheid van bestuur eerder van buiten en met het argument van beheersing dan van binnen en op grond van eigen inzichten met de noodzaak van bestuur geconfronteerd

wordt, is specifiek voor de Nederlandse situatie. ‘Le superflu, chose très nécessaire,’ zei Voltaire over de luxe.[6.] Alles bijeen levert dit het beeld op van een deels algemene, deels typisch Nederlandse onderwaardering van universitair bestuur. Omdat ‘onderwaardering’ suggereert dat méér waardering op haar plaats zou zijn, vervang ik het nu haastig door ‘ambivalentie’ en omdat ambivalentie ten opzichte van bestuur zo mooi is, verklaar ik nadrukkelijk dat dit niet moet veranderen, maar zo moet blijven. Universitair bestuur is bijzonder, juist in zijn ambivalentie, die grenst aan broosheid. Een kwetsbaarheid die voortkomt uit de noodzaak van verfijnde maatvoering en ingetogen dadendrang. Dit houdt de verplichting in van professionaliteit en het nastreven van perfectie. De universiteit behoeft het subtielste van alle besturen, buitensporig bestuur, zou ik zeggen. En niettemin levert dit bestuur ook nog opmerkelijke prestaties voor wie deze door het waas van vermeende overbodigheid wil zien. Weinig andere organisaties kunnen bogen op zo'n persistente uitoefening van hun primaire taken in de meest wisselende omstandigheden. In de afgelopen decennia in het bijzonder zijn zeer opmerkelijke prestaties verricht door de universiteiten, die een aantal majeure structuurwijzigingen achtereen betrekkelijk ongeschonden verwerkten, onderwijl een stijgende productiviteit realiserend van tientallen procenten in termen van de verhouding tussen middelen en opgeleide studenten of wetenschappelijk onderzoek. Niet minder dan buitensporig bestuur.

Kortom, er valt weinig te klagen over universitair bestuur. Evenmin hoeft het zich miskend te voelen. We moeten er zeker niet te veel over praten, want wat er welgedaan wordt is beter dan woorden. Universitair bestuur - nu we het er toch over hebben - dient echter wel zo serieus genomen te worden als de universitaire zaak vraagt. Het mag gemeten worden naar zijn bijdrage aan de kwaliteit van onderwijs en onderzoek, hoe moeilijk die relatie ook ligt. En het moet met bezieling en inzet worden gedaan, omdat het anders onder de universitaire maat blijft. Intuïtief lijkt er een soort van U-vormig verband tussen de intensiteit en de doeltreffendheid van universitair bestuur te zijn. Gebeurt er heel weinig aan, dan gaat er ook weinig mis. Gebeurt er wat meer, dan heeft dat niet onmiddellijk een gunstig effect op het subtiele en com-

plexe evenwicht van universitaire verhoudingen. Integendeel, er zou weleens meer in de war gestuurd kunnen worden. Wil men werkelijk de universiteit in positief opzicht sturen, dan zal de inzet subtiel, verfijnd, intens en geavanceerd moeten zijn. De U-curve biedt geen uitweg richting middelmatigheid.[7.]

Het goede universitaire bestuur begint, volgens mij, met de constatering dat het om eigensoortig bestuur gaat. Hoezeer deze uitspraak ook iets verraadt van universitaire eigendunk, de echte vergissing bestaat er in te slordig met de universiteit om te gaan en haar te houden voor iets dat ze niet is. De universiteit is, zoals bekend, geen koekfabriek. Ze is echter ook niet iets meer verwants, geen overheidsdienst, geen professioneel bureau, geen onderneming, geen culturele instelling, geen onderwijsinstelling, geen onderzoeksinstituut, geen hogeschool, al lijkt ze verdacht veel op dat alles. Het eigensoortige is dat de universiteit niet bestaat uit voor anderen herkenbare aspecten. Ze heeft een voor anderen veel minder herkenbare kwaliteit, dat ze het unieke klimaat en de eeuwenlang beproefde omgeving is voor een aantal onderscheiden activiteiten, sommige ook elders bekend, andere specifiek voor de universiteit, die zonder dwingend op elkaar aangewezen te zijn, toch met elkaar in één huis bijeen precies dat ene vormen dat universiteit heet.

Natuurlijk kan een universiteit met andere organisaties vergeleken worden en is er ervaring te putten uit het bestuur van andere ondernemingen. De uniciteit houdt veeleer de waarschuwing in de thematiek van het universitair bestuur niet te reduceren tot hetzij een te algemene thematiek, zoals in de handboeken nogal eens gebeurt, hetzij tot de afspiegeling van een verwante thematiek elders die ook voor de universiteit tot norm verheven wordt. De universiteit is als een huis, waarin ook anderen hun bezigheden hebben, van contractanten tot wetenschapsorganisaties. Dat maakt gedesintegreerd bestuur waarschijnlijker dan het alom bepleite integraal bestuur. Het gevaar is voorts dat per onderwerp de universiteit verschillende modellen van elders aangereikt krijgt, die het praktisch onmogelijk maken de universiteit intern op samenhangende wijze als een geïntegreerd geheel te besturen. Voor personeelsbeleid de ambtelijke dienst, voor studierendement de klassi-

kale schoolorganisatie, voor financiën de comptabiliteit, voor studiefinanciering de sociale zekerheid, voor onderzoek de internationale fora, voor studentenvoorzieningen het jongerenbeleid, voor besluitvorming de gemeentelijke democratie, voor overleg op de werkplek het medezeggenschapsmodel, voor maatschappelijke dienstverlening de adviespraktijk, en voor nog enkele vergeten zaken de markt.[8.]

Twee dingen maakt zo'n niet zo gechargeerde opsomming duidelijk. Het is een hele toer zulk een diversiteit aan externe impulsen in het bestuur bijeen te brengen en er is in die opsomming weinig of niets dat universiteiten ooit zelf verzonnen hebben. Dat laatste is een ontnuchterende vaststelling. Bij alle universitaire tradities voegt zich nog altijd niet een eigensoortige universitaire bestuurstraditie. In dat licht herhaal ik mijn uitspraak van zojuist, dat de vaderlandse discussie over universitair bestuur bedorven lijkt. Nu komend jaar wellicht deze discussie nog eens lusteloos opflakkert, wanneer de nieuwe wetgeving en het nouveauté van universitaire charters aan de orde komen, zal weer blijken dat de discussie achter de muziek van de externe regelgever aan gaat. De hoek van de beperkte charters om en de bocht van de medezeggenschap terug. Zo laten we ons op de verkeerde weg helpen. In plaats van het over het goede onderwerp te hebben: de kwaliteit van een eigensoortige universitaire bestuurspraktijk. Wie wat wil verbeteren kan natuurlijk nog vele kanten op. Welke vervreemdingseffecten van de parlementaire democratie laten we voortaan achterwege aan de universiteit? Welke partijpolitieke ongein spelen we hier niet meer na? Waar vervangen we afgekeken ritueel door eigen intellectuele argumentatie? Waar past het politieke spel en waar het vrije debat? Waar vernieuwing, waar traditie? Waar liberteit, waar regelvastheid? Genoeg te doen dus en zeker onderwerpen voor de goede discussie. Eigensoortig universitair bestuur is echter niet alleen een zaak van cultuurverandering. Het is ook het opbouwen van een eigen thematiek in denken en in de ervaring. Eigen verhalen over universitair bestuur.[9.] Aangezien u nu toch gewend bent aan het wat saaiere soort college, wil ik u in de tweede helft vanmiddag over zulk een thematiek wat meedelen.

De primaire taak van universitair bestuur is het anderen mogelijk te maken wat anders te doen. Bestuur door sommigen moet het velen mogelijk maken zich aan onderwijs en onderzoek te wijden. Dit lijkt mij zo'n thema dat je zelden zo geformuleerd hoort en naar mijn overtuiging toch de moeite van het op de agenda plaatsen waard is. Minder saai dan democratisering of medezeggenschap, want die hoeven wat mij betreft niet ter discussie te staan. Het universitaire probleem is dat een aantal bestuurs- en beheerstaken zo weinig serieus genomen worden, dat we ze als corvee in een jeugdherberg over iedereen verdelen. Veel te hoge beheerslasten voor een te groot deel van het daar niet voor bedoelde personeel zijn het gevolg. Omdat we abusievelijk denken dat het met betrokkenheid, participatie en democratie te maken heeft, lijkt het ongerief ook nog een legitimatie te hebben. Voor participatie horen echter doeltreffende democratische mechanismen te bestaan en terecht wordt het een regering verweten, wanneer ze haar kiezers te vaak naar de stembus roept. Betrokkenheid behoort interesse, en niet verveling, bij een project te zijn. Van niet serieus genomen bestuur bestaan in een universiteit altijd vele voorbeelden. Commissoriaal bestuur dat dient ter compensatie van het gebrek aan professionaliteit van de bestuurder; organisatie en begeleiding van onderwijs als eenzelfde deskundigheid als het geven van onderwijs zien; de administratie van onderwijs en onderzoek als vanzelfsprekend toeschuiven aan de docenten; het management van onderzoek als een aangeboren talent bij de onderzoeker aanwezig veronderstellen; acquisitie, marketing en public relations als de weliswaar lang verborgen, maar natuurlijke gaven van het gehele wetenschappelijk personeel bezien; en zo verder. Dat allemaal bij elkaar leidt ertoe dat een groot aantal vakgroepen aan de universiteit - meer in sommige faculteiten dan in andere - samen met de rechterlijke macht in Nederland tot de meest ondermaats uitgeruste intellectuele organisaties behoort. Het onvermogen de uitrusting bestuurlijk serieus te nemen aan de ene kant ontmoet de eigenwijsheid van docenten en onderzoekers in de bestendiging van deze onbenullige knulligheid.

Wie met zorg rept van de bureaucratisering van de universiteit, heeft daarom maar voor de helft gelijk. Naast te veel bureaucratie aan de ene kant is er te weinig aan de andere kant. Een universiteit hoort

zichzelf te zien als een plek die er op gericht is specialistisch en vaak uniek talent te koesteren. Voor de ondersteuning hiervan is - zoals gezegd vaak ook door eigen toedoen van de slachtoffers - te weinig staf, infrastructuur en kwaliteit van de werkplek aanwezig. Daarentegen is er in het verleden een forse groei van de ondersteuning van op interne beheersing gerichte en van externe overheidsverwachtingen afgeleide taken geweest. Die bureaucratisering roept wel degelijk zorg op. De bestuurlijke maatvoering aan de universiteit raakt zoek en universitaire waarden worden bedreigd, wanneer interne regelgeving knellender is dan de extern opgelegde, wanneer eigen beleidsinitiatieven van het apparaat per saldo aan verzwaring in plaats van verlichting van de beheerslast van het wetenschappelijk personeel bijdragen, of wanneer bestuurssystemen niet meer zo doorzichtig zijn dat ze bij een intelligente doch oppervlakkige kennisneming begrepen kunnen worden. Toch zijn al die zaken aan de universiteit het geval en gevestigde belangen zorgen ervoor dat zowel het teveel aan de ene kant als het tekort aan de andere kant in stand blijven. Een universiteit die bestuurlijk tot zichzelf komt, maakt daar een einde aan.[10.]

Tot de lastigste en tegelijk meest dwingende taken van universitair bestuur behoort het scheppen van een inspirerend intellectueel klimaat. De discussie die het afgelopen jaar aan Amerikaanse universiteiten is gevoerd over ‘political correctness’ - wat en met welk vocabulaire naar progressieve normen ten aanzien van bijvoorbeeld minderheden wel en niet gezegd mag worden - leert dat zo'n klimaat geen vanzelfsprekendheid is en niet vanzelf in stand blijft. De Nederlandse ervaring leert trouwens ook dat juist in het intellectuele debat een grote vrijheid van spreken gepaard kan gaan met uiterst geringe originaliteit van wat er gesproken wordt en een wel heel sterke neiging sociaal acceptabele modes te volgen. Vreemd, maar waar. Daar waar het ideaalbeeld van de universiteit alles te maken heeft met het verleggen van grenzen en het onderuithalen van gevestigde opvattingen, kenmerkt zich het universitaire gedrag al te vaak door het tegendeel hiervan. Lange tenen, bigotterie en femelarij, ontwijking en inertie komen aan een universiteit waarschijnlijk meer voor dan bij minder kloosterachtige organisaties; en in de progressieve zo goed als in de conservatieve hoek. Mede omdat

ik, soms tegen beter weten in, geloof in de maatschappelijke voorbeeldfunctie van de universiteit, acht ik het een morele taak van universitair bestuur bedreiging en bederf tegen te gaan van een bij het universitaire ideaal passend klimaat binnen de universitaire gemeenschap.

De vraag is hoe je dat doet en het eerlijke antwoord is dat ik het niet precies zou weten. Ik weet beter wat er in de weg zit. We zijn zo geconcentreerd op de technische en strategische aspecten van bestuur, dat de creatieve aspecten ervan bijna verloren gaan. Het realiseren van doelen gaat vóór het kritisch bezien en veranderen van die doelen. Er moet ten behoeve van bestuurders zoveel opgeschreven worden, voordat er iets kan beginnen, dat we vergeten hoe goed bestuurders supporters kunnen zijn van wetenschappers als deze eenmaal met hun werk bezig zijn. Het elkaar ter verantwoording roepen heeft bijna de mogelijkheid uitgesloten elkaar de ruimte te geven. De wortel die net één keer te vaak uit de grond wordt getrokken om te kijken of hij wel groeit.[11.] Creatief bestuur is uit op het veranderen van routines en gewoontes, van waardenpatronen en normen, durft onderscheid te maken in goed en slecht gedrag, en heeft daarin overtuigingskracht.

Het gaat echter niet alleen om het wat glibberige terrein van klimaat en mentaliteit. Bij een inspirerend intellectueel klimaat behoort ook het veel tastbaarder gegeven van dingen die moeten kunnen. Zo moeilijk als dit simpele recept is het: dat op alle niveaus in de universiteit het beleid er, ondanks krapte en gevestigd belang, op gericht moet zijn dat dingen kunnen. Een beetje investeren in een nieuwe richting, een buitenlandse gast uitnodigen, een briljant onderzoeker behouden, het onderwijs wat beter uitrusten, wat extra's voor een bijzonder project. Iedereen weet dat het gemakkelijker gezegd dan gedaan is en dat er functionarissen in slagorde gereed staan om nee te zeggen met folianten vol regels achter de hand om hun weloverwogen antwoord te staven. Dat te keren is een heidens karwei en voor iets dat dan wel kan, zal bijna altijd iets anders moeten wijken. Niettemin moet het gebeuren en is het ook aan het gebeuren. Het is verheugend te zien dat in dit opzicht de concurrentieverhoudingen tussen de universiteiten zich wat aanscherpen, zodat we wat meer op de tenen moeten lopen om de besten aan ons te binden. Tegelijkertijd neemt de organisatorische diversi-

teit toe, waarmee dingen mogelijk gemaakt kunnen worden. Ik denk bijvoorbeeld aan beginnende salarisdifferentiatie, het toenemend gebruik van bijzondere leerstoelen, onderzoekscholen, instituutsvorming, beter gebruik van derde-geldstroomfondsen, groeiende aandacht voor de kwaliteit van het onderwijs, en dergelijke meer.

Het scheppen van de condities voor een uitdagend universitair klimaat vereist dat die ontwikkelingen doorzetten met een minimum aan bureaucratische remmen en een maximum aan steun, welke óók van een bureaucratie kan komen. Veelvormigheid in organisatorische arrangementen, differentiatie in regels en toepassing, altertheid van facultaire en universitaire bestuurders en een begeleidend creatief personeel en financieel beleid zijn hiervoor nodig; en het is de hoogste tijd ervoor. Gaandeweg zijn we bezig te ontsnappen aan risicomijdend gedrag, verdichting van regels, gelijkheid als maat, uniformiteit als ordening, en controle en beheersing als aanpak, welke zo kenmerkend waren voor de verstatelijkte universiteit die we ook zelf te lang voor norm hielden. De ambitie het best mogelijke onderwijs te geven en de besten in het vak aan een universiteit maximale mogelijkheden te bieden is wat minder triviaal en wat minder eenvoudig dan de ambitie in een markteconomie geld te verdienen, maar het zou in alle opzichten een even normale ambitie aan de universiteit moeten zijn. Een bestuur is gehouden alles wat dat stimuleert te bevorderen en alles wat dat in de weg staat te verwijderen. Het lijkt me niet uitgesloten dat zulks met nog enige cultuurschokken gepaard zal gaan.

Een universiteit die tot zichzelf komt is completer dan de verstatelijkte universiteit. Universiteiten in Nederland hebben zich omwille van het privilege van overheidszorg versmald en tenminste enkele dienen zich te herstellen tot een breedte, welke vergelijkbaar is met die van de beste ter wereld. Dat is een ander miskend thema van hedendaags universitair bestuur. Ik doel niet op de breedte van opleidingspakket, maar op wat anders. Versmalling van de universiteit is opgetreden door het verwaarlozen, afstoten, of overlaten van functies, die niet pasten in de centrale overheidsdoelstelling van wetenschappelijk onderwijs, maar die voor het klimaat en voor de uitstraling van de universiteit thans weer wezenlijk zullen blijken.

Reeds enige tijd terug werd ontdekt dat universitair onderzoek zich ook tot contractonderzoek kan uitstrekken. Later en in mindere mate kwam daar ook contractonderwijs bij. Nog steeds bevinden universiteiten zich echter onder de doem van de zogeheten harmonisatiewet, die psychologisch wellicht nog meer dan juridisch het studeren aan een universiteit beperkt tot de smalle categorie van 18- tot 27-jarige jongeren die financiële bijstand van de overheid genieten. Nederland is daarmee het enige land in de beschaafde wereld geworden waar de trend is ingezet om de met belastinggeld bekostigde universitaire infrasturctuur niet meer voor alle burgers open te stellen. Die burgers en hun universiteiten zouden daartegen in opstand moeten komen. Ons behelpen met 'auditoren' - die vinding van verkrampte controleurs - is minder dan tweede keus. Wie wil studeren is als student welkom bij een universiteit. Die universiteit wordt voor een belangrijk deel uit belastinggeld van burgers op redelijkerwijs door de overheid te stellen voorwaarden betaald. Wie financiële bijstand nodig heeft om te studeren, moet aan extra voorwaarden van de verschaffer van die bijstand, en niet van de universiteit, voldoen. Zo simpel hoort dat te zijn en het is een schande voor onze cultuur dat het niet zo simpel is. Ook dit is een voorbeeld van de duivelse dialectiek, die maakt dat de hoge graad van civilisatie die tot uiting komt in de terecht ruimhartige overheidszorg voor wie dat behoeft, effecten teweegbrengt die een bedreiging vormen voor datzelfde beschavingsniveau. Niet alleen financieel wordt er een hoge prijs betaald voor een dermate doordringend stelsel van overheidszorg, van WAO tot WSF.[12.] Instellingen en burgers komen in een verhouding tot de overheid te staan, die voltaire in het kader van een heel andere bestuurscrisis beschreef met de woorden: 'Chacun baise en tremblant la main qui nous enchaîne.'[13.]

Doch dit alles terzijde. De versmalling van de universiteit beperkt zich niet tot de gevolgen van het recente wetgevende bochtenwerk. Bovendien kunnen we ons voorlopig nog wel redden met het hier aan onze universiteit goed lopende 'aanschuifonderwijs' voor belangstellenden in bepaalde colleges. Daarnaast zullen we het onderwijsaanbod in andere richtingen moeten verbreden. Meer aandacht verdienen ouderen, zowel de reeds gepensioneerden of bijna gepensioneerden, als

degenen die op belangrijke wissels in hun carrière staan. In beide groepen is voor een deel de koopkracht voor het goed passende onderwijsaanbod naar mijn inschatting ruim aanwezig. Voorts is er de belofte van bloei van onze Amsterdam Summer University en van andere uitstralende onderwijsactiviteiten, welke de Universiteit van Amsterdam aan maatschappij, stad en regio binden.

Een ernstige versmalling doet zich sinds de jaren zestig voor door de zogenaamde vermaatschappelijking van universitaire randfuncties.[14.] Aan de grote inspanning die we ons getroosten voor gastenverblijven voor buitenlandse bezoekers kan men aflezen hoe on-universitair het naar internationale maatstaven is dat universiteiten hier afgesloten zijn van de huisvesting voor hen die tijdelijk binnen haar muren vertoeven. En dan heb ik het nog niet over het probleem dat ik onterend durf noemen, van de huisvesting voor onze eigen studenten. Dat probleem gaat de universitaire reikwijdte nu nog te boven, maar het zal op de agenda moeten komen en daar blijven, totdat we ons ook op dit vlak redelijk met onze gelijken elders kunnen meten. Wat we wel kunnen, moeten we doen. Als het even kan, moet er een 'university club' komen, en een universitaire pers, en aantrekkelijk en herkenbaar ogende gebouwen, zoals we gelukkig al wel kinderdagverblijven, een weekblad, en sport en kunstbeoefening door studenten hebben. We zijn weer op de weg terug naar een completere universiteit. De relaties met cultuur, stad en stedelijke instellingen zijn de laatste jaren toegenomen. En er blijven wensen: meer studieplaatsen en betere accommodaties voor studenten, ruimere openingsuren van alle faciliteiten, wat betere representatie naar buiten, wat risicokapitaal voor universitair ondernemen. Ik laat veel ongenoemd en ik zou zelfs zoiets aanlokkelijks als een substantieel eigen universitair vermogen voor de toekomst niet geheel uit willen sluiten. Belangrijk is het besef dat we zulke wensen minder uit de overheidsbijdrage en meer uit eigen mogelijkheden en vormen van universitaire privatisering zullen moeten realiseren.

Diversificatie van universitaire activiteiten is naar mijn overtuiging niet zomaar een bijkomend thema. Het gaat over de universitaire identiteit zelf. Uiteraard dienen economische haalbaarheid en een redelijk in te perken risico eraan ten grondslag te liggen, maar een universiteit

als de Amsterdamse, die de schaal en de allure heeft, kan haar missie alleen waar maken, wanneer ze zichzelf definieert op een bredere basis dan het door overheid en overheidsfinanciën bepaalde. De versmalling was een vertekening. Er was niet eerst een overheidsdoelstelling en vervolgens een universitaire uitvoering. Er is eerst de universiteit als levend geheel op eigen sappen en daarbinnen is het op overheidstitel verzorgde onderwijs en onderzoek een - uiteraard belangrijke - deelactiviteit. Dan liggen de verhoudingen weer goed.

Na diversificatie en autonomie, de bestuurlijke zorg voor een universitair klimaat, en de verhouding van het bestuur tot de primaire processen van onderwijs en onderzoek, een vierde thema tot slot. De omgang van het centrale universitaire bestuur met faculteiten en vakgroepen constitueert de harde kern van elke universitaire identiteit. Wat een universiteit is, wordt uitgemaakt door het meerdere boven de som der delen. Begrippen als centralisatie of decentralisatie hebben een veel te slappe lading om die relatie adequaat te kunnen beschrijven. Het gaat om het echte vraagstuk van de verdeling van initiatief en de correctie bij gebrek aan initiatief en om het subtiele, steeds weer schuivende evenwicht van hiërarchie en anarchie. De buitensporigheid van eigensoortig universitair bestuur is hier eerst recht aan de orde. Het ligt erg voor de hand dat universiteiten hier naar hun aard verschillende wegen gaan bewandelen, deels binnen de kaders van de huidige wettelijke structuur, deels door het opzijschuiven ervan. De constante is slechts dat eigen aan het wezen van een universiteit is, dat autonomie op het terrein van onderwijs en onderzoek berust bij lagere niveaus die in essentie niet vanuit hogere niveaus kan worden aangetast. De rest is variabel, naargelang omvang, type, historie en bestuursfilosofie van de universiteit. Een universiteit van de omvang en compleetheid van opleidingspakket als de Amsterdamse moet hier specifiek, eigen vraagstukken tot een oplossing brengen.

Naar mijn waarneming lopen we aan tegen de grenzen van wat bij onze schaal vanuit een centraal bestuur en apparaat met vijftien geheel verschillende faculteiten aan bestuurlijke relaties tot stand kan worden gebracht. Op een aantal aspecten worden die grenzen zichtbaar. Het is een bijna fysiek gegeven dat bij deze spanwijdte slechts een beperkte

kwaliteit van elk van de bestuurlijke relaties haalbaar is, terwijl we die kwaliteit juist willen verhogen. Die kwaliteit moet meer bestaan in ‘partnership’, inhoudelijker worden en zich intensiveren in een rolverdeling die meerwaarde oplevert. Zeer belangrijk is ook in hoeverre daar waar nu gelijkheid norm is, verschil kan worden gemaakt. De legitimatie van en tolerantie voor zulke verschillen is in een organisatie met velen onder één top moeilijker aan die top dan in een meertoppige organisatie lager in die organisatie. Grenzen zijn er ook aan de doelmatigheid van overdracht van bevoegdheden met bijbehorende ondersteuning bij een zo grote diversiteit van faculteiten. Evenmin is de gewenste vereenvoudiging van verdeelmodellen goed mogelijk in de bestaande verhouding van één centrum op vijftien eenheden. De vragen liggen er, de oplossingen nog niet, zeker niet binnen de huidige mogelijkheden van een gedachteloos uniformerend wettelijk kader.

Naar het buitenland kijken vrolijkt vaak op. Ook hier. Uiteraard kennen universiteiten elders talloze variaties van oplossingen, die als verboden vruchten voor ons te kijk staan. Veel voorkomend is de horizontale oplossing, waarin ‘undergraduate’ en ‘graduate schools’ ontstaan. Daarnaast de verticale oplossing van zelfstandige ‘colleges’ of ‘schools’, die veelal verschillende studierichtingen of faculteiten (in onze termen) bundelen. Weinig universiteiten zijn daarbij gebonden aan de in dit soort kwesties heilloze dwang logisch consistent te zijn. Vergelijkbare zaken hoeven niet gelijk georganiseerd te zijn. Niet alles hoeft op te gaan in een gegeven indeling. Hoeveel universiteiten kennen niet zowel heel zelfstandige specialistische ‘colleges’, als veel meer onder het centrale bestuur vallende faculteiten opgedeeld in vakgroepen, terwijl er daarnaast dan weer een tussenlaag van bestuur is voor een ander deel van de universiteit. Dat zulk een organisatiepatroon tegelijk zéér universitair en zéér on-Nederlands oogt, geeft te denken over de kwaliteit van de Nederlandse voedingsbodem voor universitair leven. In ieder geval geven buitenlandse voorbeelden te denken over een weg die in Nederland en ook voor onze universiteit nog vrijwel vanaf het begin moet worden afgelegd: het universitair op maat snijden van de meest bepalende relatie in het universitaire bestuur.

Het einde van een saai college is een opluchting voor de student. U bent daar nu aan toe. Ik kondigde het al aan: het is veel aardiger over andere aspecten van de universiteit te spreken dan over het bestuur. Toch heb ik het maar eens met overtuiging geprobeerd door een rondgang met u te maken langs wat minder platgetreden thema's. Die rondgang is wel ten einde, maar lang niet af. Universitair bestuur dat aan de maat is, kan niet veel anders dan buitensporig wezen. De titel van deze rede was dus ook al een pleonasme. Des te meer dank voor uw aandacht. U bent nu vrij. Ik verzoek u die vrijheid te gebruiken u als buitensporige bestuurders voor te bereiden op de volgende ronde.

Eindnoten:

1. Mr. G. van Hall, *Ervaringen van een Amsterdammer*, Elsevier, Amsterdam/Brussel, 1976, p. 158. Met ere zij overigens ook de - niet gepubliceerde, maar in het grijze circuit verspreide - notitie van de afgelopen jaar scheidende decaan van de faculteit der letteren, prof.dr. J.C.H. Blom, vermeld, onder de geheel in de beschreven lijn blijvende titel: *Nota van Verbittering*. Zie: *Folia* van 8 februari 1991, p. 7.
2. Naast vele publicaties van presidenten als Clark Kerr (California) en Derek Bok (Harvard) een greep uit de eenlingen, een eenmalige reflectie op een afgeronde carrière: A. Bartlett Giamatti (Yale), *A Free and Ordered Space. The Real World of the University*, Norton, New York/London, 1988; Claude Bisell, *Halfway up Parnassus. A Personal Account of the University of Toronto 1932-1971*, University of Toronto Press, Toronto/Buffalo, 1974; Peter T. Flawn, *A Primer for University Presidents. Managing of the Modern University*, University of Texas Press, Austin, 1990; Henry Rosovsky (decaan Harvard), *The University. An Owner's Manual*, Norton, New York/London, 1990; Herman B. Wells (Indiana), *Being Lucky, Reminiscences & Reflections*, Indiana University Press, Bloomington, 1980. In een wat andere categorie: Robert Birnbaum (o.a. Wisconsin-Oshkosh), *How Colleges Work. The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*, Jossey-Bass, San Francisco/London, 1989, dat meer een theorieboek is; en Noel Annan (Cambridge en Londen), *Our Age. Portrait of a Generation*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1990, dat veel verder reikt.
3. Al mag gezegd worden dat het de laatste jaren met de geschiedschrijving van (sommige) Nederlandse universiteiten beter gaat dan met de persoonlijke geschriften.
4. Rosovsky, *a.w.*, p. 29.
5. Een fraaie illustratie trof ik aan in de briefwisseling van J. Huizinga, waar deze handelt over de kwestie Von Leers in 1933. Huizinga was rector in Leiden en verzocht de nationaal-socialistische Duitse jurist Von Leers niet deel te nemen aan een in Leiden te houden congres. Huizinga lichtte curatoren en het ministerie te laat in en kreeg van die kant vervolgens het verwijt van overschrijding van zijn bevoegdheden, terwijl Huizinga zich op het standpunt stelde dat curatoren hier geen primaire bevoegdheid hadden. Men kwam niet tot overeenstemming. Zie: J. Huizinga, *Briefwisseling* II. 1925-1933, Veen/Tjeenk Willink, Utrecht/Antwerpen, 1990, pp. 9 en 432 e.v., brief 995-1025.
6. Zie het eerste motto van deze rede.
7. Ik formuleerde deze U-curve het eerst in mijn rede bij de opening van het Academisch Jaar op 5 september 1997 te Leiden, getiteld 1971-1977, *Terugblik op nevenwerkzaamheden*.
8. Over de integratie van taak- en marktgerichte aspecten in universitair bestuur spreken R.J. in 't Veld en J.W. Foppen in een recent artikel ‘Professioneel bestuur voor universiteiten’, in: *Economisch Statistische Berichten*, 21 augustus 1991, 76e jaargang, nr. 3822, pp. 845-847.
9. Onlangs kwam ik een artikel tegen dat de universitaire problematiek, welke ook in deze rede een rol speelt, inderdaad in postmodernistische trant analyseert in termen van verhalen die daarover verteld kunnen worden: Robert Hariman, ‘The Liberal Matrix. Pluralism and

Professionalism in the American University', in: *Journal of Higher Education*, Vol. 62, No. 4 (juli/augustus 1991), pp. 452-466.

10. R.J. in 't Veld en J.W. Foppen geven in het aangehaalde artikel in ESB een visie op de professionalisering op vakgroepsen faculteitsniveau die bij het bovenstaande aansluit.
11. Ik ontleen hier enkele formuleringen aan een artikel van Kenneth H. Ashworth, 'Academic Management isn't the Fun it Used to Be', in: *The Chronicle of Higher Education*, 24 april 1991, p. A48.
12. WSF = wet studiefinanciering.
13. Zie het tweede motto van deze rede.
14. In mijn rede bij de opening van het Academisch Jaar 1988/1989 sprak ik hierover als de noodzakelijke franje. Zie aldaar, *De breekbaarheid van het goede*, Universiteit van Amsterdam, 5 september 1988, pp. 10-12 [*deze bundel*, pp. 18-20].

De hete adem van de academie
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1992/1993 van de Universiteit van Amsterdam
7 september 1992

Mon cher philosophe, ce siècle cy ne vous parait-il pas celui des révolutions, à commencer par les jesuites et à finir par la Suède, et peut être à ne point finer? Voicy une révolution qui m'arrive à moi.
Voltaire aan Jean Le Rond d'Alembert, 17 september 1772, Best.D 17913

On dit, je ne sais où, qu'on ne peut servir deux maîtres; j'en veux avoir quatre pour n'en avoir point du tout et pour jouir pleinement du plus bel apanage de la nature humain qu'on nomme liberté.
Voltaire aan Charles de Brosses, baron de Montfalcon, 21 oktober 1758, Best.D 7913

WE MAKEN DEZE eeuw meer mee dan we verwerken kunnen. Dat dacht ik laatst nog eens, toen ik voor mijn boekenkast stond. Soms schiet de herinnering tekort, maar als het niet geheugenverlies is, dan is er wel een groteske vertekening, die onze gemoedsrust nog enigszins in stand houdt. Wees gerust, ik doel nu niet op de verschrikkingen van de wereldgeschiedenis tot op de dag van vandaag, maar op een kalmer thema, dichter bij huis. Het opruimen van de boekenkast is een goede aanleiding voor meerdere afgeleide bezigheden: mijmering, herinnering, ontdekking, en ook het maken van deze opmerkingen. Ik blijk in mijn kast nog een vergeten hoekje 'kritische universiteit' te hebben staan. Zo'n kleine vijftig strekkende centimeter geschriften - niet zoveel, gezien de productie van toen, maar genoeg voor vandaag - over wat tussen 1965 en 1975 mijzelf en velen bezig hield, en wat ik nu wonderlijk genoeg bijna vergeten was. Er is geen gebonden boek bij, wel veel al vergeeld en bros papier, nogal wat niet meer bestaande periodieken. De vorm heeft kennelijk met het vergeten te maken. De 'kritische universiteit' was de theorie en de beweging tegelijk, die het studentenprotest en de universitaire revoltes van de jaren 1968 en 1969 en de daarop volgende eerste schreden van de universitaire bestuurshervorming begeleidde.

Ik blader door het speciale nummer over 'mei 1968' van het Franse tijdschrift *Esprit*, dat al in juni/juli 1968 verscheen. Paul Ricoeur: '... l'Occident est entré dans une révolution culturelle qui est bel et bien sa révolution, la révolution des sociétés industrielles avancées, même si elle fait écho ou emprunt à la chinoise... Cette révolution attaque le capitalisme... elle attaque la bureaucratie... elle attaque enfin le nihilisme... tel un tissu cancéreux... L'entreprise est gigantesque; elle prendra des années, des décades, un siècle...'[1.] Tien jaar later wijdt *Esprit* weer een nummer aan de universiteit. Onderzoeken en lange interviews moeten de onzichtbaar geworden hervormingen binnen stil geworden universiteiten aan de oppervlakte brengen. De bijdragen van Ricoeur van een decennium terug in herinnering roepend, vindt de inleider het nu nodig te zeggen: 'Pourquoi publier aujourd'hui une nouvelle enquête? Essentiellement pour montrer que l'Université continue d'exister ...'[2.]

Natuurlijk komt de theorie eigenlijk, zoals het hoort, uit Duitsland overwaaien. Nu ik het weer in handen heb gehad, zou ik voor geen geld het *Handbuch zur Demokratisierung der Hochschule* meer kwijt willen. Het heeft de heldere titel: *Wider die Untertanenfabrik*. Dan kan er weinig meer misgaan. Drie hoofdtaken heeft de kritische universiteit. '1) Permanente Hochschulkritik...; 2) Verbreiterung und Intensivierung politischer Praxis...; 3) Vorbereitung der Studenten auf die Praxis der Wissenschafts- und Gesellschaftspolitik... und Unterstützung der kritischen Intelligenz...'[3.] Dat was de *Freie Universität Berlin* in 1967. Op 28 september 1967 komt de *Kritiese Universiteit* naar Amsterdam. In de aula aan het Spui spreekt Ton Regtien. De aanleiding is wat dun, zoals hij zelf even later toegeeft: de benoeming van de Amerikaan Fiedler tot gastdocent. '[De] werkelijke toestand is dat de universiteit van vroeger, als een los van de maatschappij gedachte ivoren toren, thans wordt omgebouwd tot een soort van ivoren fabriek, een grote hygiënische broedbak voor jong intellekt... Het is tegen deze onderwerping van de wetenschappelijke opleiding aan de direkte belangen van invloedrijke pressiegroepen uit de maatschappij dat studenten, wetenschappelijke ambtenaren en hoogleraren zich gezamenlijk zouden moeten verzetten.' Regtien lijkt het twintig jaar later in zijn *Herinneringen* ook zelf alweer goeddeels vergeten te zijn.[4.] Het is met de kritische universiteit in Amsterdam ook niet zoveel geworden. Vietnam, Provo en Maagdenhuisbezetting waren wel mede de ingrediënten ervan, maar eisten elk voor zich toch meer aandacht op.

Rustig werd het nog niet aan de universiteit. Ik blaas het stof van de pocket *Universiteit en klassenstrijd* af. Miklós Rácz gebruikt hierin gespierde taal om de stand van de wetenschap op te nemen. 'Een van de meest geslaagde en misleidende kamouflages waarin de eis tot waardevrijheid verborgen wordt is de eis om vooral "kritische" wetenschap te beoefenen... [K]ritische wetenschap was namelijk een regelrechte *a a n-v a l* op de bourgeois geëngageerdheid van wetenschap... was niets anders dan de *verwerping* van de bourgeois partijdigheid... [m]aar nu wordt deze leuze door de reaktionairen gebruikt. Nu, in 1972, is "kritische wetenschap" een wapen van de reaktie.' Rácz analyseert vervolgens de dan 25-jarige Amsterdamse politicologie studie. '... [D]e verplichte

literatuur... [bestaat] alleen uit werken die met hart en ziel het kapitalisme toegedaan zijn; boeken die het marxisme voor de zoveelste keer "weerleggen"; boeken die "het totalitaire kommunisme" voor de zoveelste keer brandmerken.' *Het Repertorium van de sociale wetenschappen, deel I, Politiek*, 'bestaat hoofdzakelijk uit leugens, onkunde en onjuistheden. Het is een platvloerse aanfluiting van alles wat wetenschap is.' En over het onderzoek: '... [O]ok in dit opzicht [valt] *niets* positiefs te melden. Irrelevante, onbenullige onderzoekjes, die ook nog op een abstrakt-empirische manier opgezet zijn.' 'Waarom leert men dan niet wat "demokratie" is uit Sovjet-, Chinese of DDR-boeken? Waarom gebruikt men niet... uitsluitend werken die van het historisch-materialisme uitgaan?... Zou dat onjuist zijn? Waarom [wel]... boeken die vol staan met de afschuwelijkste leugens en beschuldigingen t.a.v. die samenlevingen?' Kortom, de politicologie is 'zélfs naar burgelijke maatstaven gemeten, beneden ieder peil, zij is een bourgeois ideologie in optimaal dwergformaat'. De *Haagse Post* ruimde twee pagina's in voor een lovende recensie.[5] Het boek oogt nog fris en zit goed in de band, ongetwijfeld omdat het door Van Gennep uitgegeven werd.

Ook *Te Elfder Ure* houdt het papier-technisch nog redelijk met het vorderen der jaren. Het rommelt er nog lang in na. Een heel nummer van het tijdschrift wordt gewijd aan een polemiek met de 'rechtse' Marius Broekmeijer, die zijn eigen aanhang en brochure *Wetenschap en democratie* had. Siep Stuurman, Frans Becker en Geert Jan van Oenen openen de aanval vanuit het 'linkse' kamp. Wat werden er een bomen opgezet in die tijd, begin jaren zeventig, toen de WUB nog moest worden ingevoerd. Gaat het met de universiteit nu goed ('links') of slecht ('rechts') als tijdelijk aangestelde stafleden en studenten méér te zeggen krijgen. De brochure van Broekmeijer, die het einde van universitaire kwaliteit aankondigt, is door tweehonderd stafleden uit het hele land ondertekend en onze drie linkse helden krijgen vijfendertig bladzijden van *Te Elfder Ure* voor de stelling dat dit een onjuiste en gevaarlijke actie is. Het zou met de kwaliteit juist wel eens heel goed kunnen gaan, wanneer staatssecretaris Klein de WUB van Veringa onverkort invoert. Heeft niet de onderzoeker Jan Best in *Folia Civitatis* verklaard dat hij zonder studenten het Lineair A niet zou hebben ontcijferd? Met

instemming citeert men mijn voorganger op deze plaats, mr. G.P.J. Cammelbeeck, die bij de opening van het academisch jaar op 3 september 1973 de WUB slechts een betrekkelijke democratisering noemde en zei: 'Het is een begin van een langzame vaak moeizame weg, gaande van democratisering aan de basis en uitmondende in democratisering aan de top.' Het lijkt me in dit verband niet meer dan fair ook te citeren wat in die tijd over hetzelfde onderwerp door mij geschreven werd. Het staat wel in een heel andere hoek van de kast: '... een wat vermoeide universiteitsbevolking, die wel even heeft deelgenomen aan de discussie over de wet, maar daar toch haar eigen problemen niet in herkende en tenslotte daarnaar terugkeert, de wet... latend voor wat het is: een... door "links" en "rechts" beide, zij het om verschillende redenen, als knellend ervaren werkkader.'[6.] Doch dit terzijde. De auteurs in *Te Elfder Ure* sluiten af met een prachtzin als *coup de théâtre*: 'Het is - helaas - volstrekt duidelijk hoe de zaken liggen: Achter de 200 van Broekmeijer staan de 200 van Mertens.'[7.]

We maken inderdaad meer mee dan we kunnen verwerken. Ik sta veel te lang voor die boekenkast. Moeilijk om je weer los te rukken. Waarom eigenlijk die verbazing dat het zo goed als verloren was? Er is veel dat je ook beter maar snel kunt vergeten. Heel nadrukkelijk voorbij is dat allemaal. Voorbij, dat idioom dat net als de blouse van een tv-omroepster de boodschap van alle belang ontbloot. Voorbij hopelijk het wel erg geringe respect voor argumentatieregels en het al te geestdriftig spelen op de man. Gelukkig heeft de geschiedenis de vorm van marxisme afgestraft, die achter elke kapitalistische boom een boef en in elke beerput van de heilstaat een engel vond. Die wetenschappelijke waarheid is de laatste jaren proefondervindelijk gefalsificeerd. Wat een kinderlijke onzin hadden we daarvóór over elkaars hoofden uitgestort en het leek zo serieus. Maar het komt nooit meer terug, zo lijkt het nu. De economische onderbouw heeft geheel tegen de voorspellingen van het historisch-materialisme in precies de andere bovenbouw dan de bedoeling was aangepakt. Europa kreeg plotseling een ander aanzicht dan twintig jaar geleden en wij zijn misschien wat meer Europeanen van de Oeral tot de Atlantische Oceaan geworden, waardoor goed en kwaad in die

contreien wat gelijker zijn verdeeld. Marx is weer gewoon een interessante negentiende-eeuwer en themanummers over universitaire democratie zijn niet meer zo gemakkelijk aan de man te brengen.

Toch is er iets anders, dat bijna kwijt was en waarvan je je dat nu niet met een zucht van verlichting, maar met spijt zou kunnen realiseren. Het verhaal van de kritische universiteit zou vandaag de dag dan passé zijn, toch klinkt in die constatering iets onwaarschijnlijks door. Universitaire verhalen, waarover de rector dit lustrumjaar bij de Dies sprak, gaan zo maar niet voorbij. Ze kunnen ondersneeuwen onder andere verhalen, bijvoorbeeld het nu zo populaire verhaal van doeltreffendheid, of ze kunnen lijden onder een algehele, postmoderne afkeer van grote, meeslepende verhalen, maar helemaal verdwijnen, nee, dat lijkt niet erg waarschijnlijk.[8.] De 'kritische universiteit' was wel een wat raar verhaal, overlopend van radicaal en nogal opgelegd links, behept met een loodzware maatschappij- en kentheorie, en gegoten in de taal van een geëxalteerd soort padvinderij. De ruwe bolster bevatte echter een blanke pit. Kennis was niet zomaar iets; wetenschap was een hoog principe; en de universiteit een geduchte mee- of tegenspeler. En bovenal: de maatschappij moest op haar tellen passen, want ze voelde de hete adem van de academie in de nek. Dat was toch eigenlijk wel mooi. Kennis die zo belangrijk was, dat je ze in goede en slechte soorten had, welke de wereld dienovereenkomstig tot hemel of hel maakten. Universitair onderwijs dat de student tot zo mondig mens zou vormen, dat deze zich zonder mankeren met de goede maatschappelijke belangen zou associëren om intellectueel leiding te gaan geven aan de emancipatie van de mensheid. Twintig jaar postmoderner geworden en geremd door een aantal ontwikkelingen in de wereld van de feiten, willen we ons zo nu niet meer uitdrukken. Wat echter bij nadere beschouwing opnieuw wel weer zou kunnen bevallen, is de essentiële rolverdeling in het verhaal. Die rol van de hete adem van de academie.

Bij nog nadere beschouwing is er eigenlijk iets heel vreemds gebeurd de laatste twintig jaar. De kortstondige beweging van de 'kritische universiteit' speelde zich af op de lange golf van de verstatelijking van de universiteit als institutie. De kritische universiteit was daarin het tot nu toe laatste, krampachtige en vergeefse gebaar om een van de

meer recente effecten van die verstatelijking te keren, te weten: de verbluffende groei van afgeleide ten koste van autonome functies van de universiteit. We zijn ons van die ontwikkeling niet altijd bewust, omdat we zo meedenken met de tijd. Soms realiseer je je het echter met verbijstering: dat alles aan de universiteit voortaan moet dienen voor iets anders. De bestudering van een ‘kleine’ taal of exotische cultuur kan nog net, omdat het zo aardig aansluit bij de problemen van minderheden. Het zoeken naar de oorsprong van het heelal en de fundamenten van de materie heeft gelukkig nogal wat technologische effecten. Allemaal dragen we natuurlijk bij, zo al niet aan de economische groei, dan toch aan de geestelijke verheffing van het vaderland. Zo'n wijze van zien, waarin universitaire taken gelegitimeerd dienen te worden met verwijzing naar een maatschappelijk belang, leidt natuurlijk vrij direct tot de rolverdeling waarin die belangen dicteren wat de universiteit zal leveren. Nog nooit was het verhaal zo plausibel, dat de overheid van de universiteit uiteraard verantwoording en rendement zal eisen. Dat zou overigens, dunkt me, met meer gratie en gevoel voor verhoudingen in orde komen, wanneer de eis met iets minder vanzelfsprekendheid gesteld werd.

Nu de lange golf van verstatelijking lijkt te keren, zoals ik bij eerdere gelegenheden op deze plaats betoogd heb, is er op tal van punten de noodzaak, terwijl er tegelijk de ruimte voor ontstaat, dat universiteiten zelfstandig hun koers bepalen en hun eigen, authentieke aard tonen. Juist dan is het opmerkelijk dat tal van essentiële bestanddelen van die ware aard kwijt blijken te zijn. De universiteit is versuft geraakt, overweldigd door de vrijwel unaniem geworden definitie van haar opdracht, zowel binnen als buiten haar poorten, als die van een instituut dat zin en nut ontleent aan van elders afkomstige overwegingen. Wat we, uit de versuffing opgeschrikt, blijken te zijn is elders bedacht: van de structuur van het curriculum tot de organisatie van het bestuur, van de financieringsprikkels tot de resultaatsverplichtingen, van de betaling van het personeel tot de instroom van studenten. Daartegen trok de kritische universiteit ten strijde, maar ze vond natuurlijk óók wel dat vrouwenstudies de emancipatie dienen, en ontwikkelingsstudies het terugdringen van de armoede, en economie en

rechten bij voorkeur de misdeelden en ontrechten. Wie de academie tracht te wekken uit haar ene sluimering betreedt gemakkelijk het terrein van weer andere verlokkingen. De universiteit is er voor alle seizoenen en ze betekent van allerlei voor van allerhande. Dat maakt haar gemakkelijke prooi en die gedachte op zich roept van tijd tot tijd weer bescherming op. De 'kritische universiteit' is het niet gelukt, al is er misschien de kwaliteitszorg voor het onderwijs toch van overgebleven. De hete adem van de academie bleek nog goeddeels uit de longen van de staat te komen en dat hadden we zo rond 1970 nog niet zo in de gaten, of het kwam ons te goed uit.

Ruim twintig jaar later beschouw ik de ontstatelijking van de universiteit als een ingezette trend. Het zal een lang en moeilijk pad worden. Zulke verschillende factoren als de herontdekte dimensie van Europa als universitaire ruimte, de internationalisering, de noodzaak van differentiatie op het vlak van stelsels van hoger onderwijs, de blijvende budgettaire problemen van de overheid, de terugtred van de nationale wetgever, het besturen op afstand, en - laten we hopen - onze eigen mondigheid, wijzen echter alle in diezelfde richting. Universiteiten zijn dus aan zet. In menig opzicht hebben ze hun rol opgepakt. Op bewonderingswaardig efficiënte en flexibele wijze hebben ze de massale toestroom van studenten in hun traditionele organisatie opgevangen. De kwaliteit van onderwijs en onderzoek is er stellig niet door gekelderd en waarschijnlijk, zover te meten, tenminste redelijk op peil gebleven en op onderdelen nog gestegen. Opgelegde hervormingen in bijna alle aspecten van de organisatie zijn over het algemeen betrekkelijk geruisloos doorgevoerd. De algehele uitgangspositie van de Nederlandse universiteiten in Europa is in elk geval ruim voldoende. En niettemin beschrijf ik de situatie van diezelfde universiteiten momenteel met overtuiging als precair en verward. De oorzaak is dat universiteiten zichzelf niet zijn. Er is een gapend gat tussen zelfbeeld, ambitie, ideaal en daaruit voortvloeiend gedrag aan de ene kant, en realisatiekansen, conflicterende omstandigheden, publieke percepties en tegelijk ook daaruit voortkomend gedrag aan de andere kant. Het wringt tussen massa-universiteit en elite-universiteit, tussen onderwijsuniversiteit en onderzoeksuniversiteit, tussen wetenschappelijke

opleiding en beroepsopleiding, tussen het aantal universiteiten en de aard ervan, tussen de autonome en de afgeleide functies, tussen intellectueel leiderschap en slaafse afhankelijkheid.

Met name voor dit laatste aspect van het intellectueel leiderschap is het jammer dat de ‘kritische universiteit’ bijna vergeten was. Zou het niet goed zijn, wanneer wat voos, verkeerd, onredelijk, onbillijk, onwaar, onwaarachtig, opgeblazen en infaam was de hete adem van de academie in de nek voelde? Zou dat niet zowel voor de samenleving, als ook voor de universiteit zelf goed zijn, om haar postuur en identiteit te hervinden? Het is de omkering van rollen, waar we op uit zouden moeten zijn.[9.] De verstatelijkte universiteit legitimeert zich uiteindelijk slechts door bijna letterlijk te verdwijnen achter de functionaliteit van steeds meer afgeleide taken, die naar believen ook door anderen vervuld zouden kunnen worden, wanneer dat maar doelmatiger mocht zijn. Daartegenover staat de in haar Europese geschiedenis wortelende autonome universiteit, die niet van de staat, doch van de burgers is en die dienstbaar is door haar authentieke en unieke, niet door anderen te vervullen, kwetsbare combinatie van rollen te spelen: onderwijs, wetenschapsbeoefening, cultuuroverdracht en dienstbaarheid. Op zo'n universiteit moeten we af, in Amsterdam en nog hier of daar.

Laat ons een rondkijken in de wereld, wat de universitaire hand te doen vindt.[10.] Er is weer oorlog in Europa. Lieden met dezelfde zomercostuums, tv-toestellen, videocamera's en espressoapparaten als wij, vermoorden elkaar op grote schaal. Van pure schaamte zijn we zelfs nog niet aan een standpunt toegekomen. Verder weg is er armoede en eveneens oorlog. Daar wennen we al behoorlijk aan. Dichterbij is er onmacht van allerlei soort. De toenemende onmacht van overheden om zelfs maar in de buurt van de oplossing van problemen te komen. Onmacht van de staat om de loyaliteit van burgers te verwerven en hun uittocht tegen te houden. Onmacht om voldoende te investeren in infrastructuren voor de toekomst op allerlei gebied en daarmee gepaard de onmacht om de status-quo van overdrachtsuitgaven en consumptieve bestedingen te veranderen. Onmacht van het openbaar bestuur om een minimum aan samenhang, doeltreffendheid, integriteit, kortom:

kwaliteit te handhaven. Onmacht van de politiek om het vereiste aan moreel gezag en inhoudelijke relevantie uit te stralen. En nog weer dichter bij huis zou het met een paar dingen wel wat beter kunnen gaan. Ons onderwijs kent nog problemen die uitgaan boven de salarisverhoging van leraren. Het gaat niet goed genoeg met de exacte vakken in het voorbereidend onderwijs, noch met de deelname van allochtonen, noch met de onderlinge aansluiting van onderwijssoorten, noch met de benutting van alle talent, noch met de vereiste professionalisering van het leraarambt. Voor wie vermoeid raakt van dingen om te doen, is er ook ruim genoeg om alleen maar over te denken. Soms vraagt dat wat moed tegen mode in. Riskant nadenken over wat er in Europa ontstaat na de dominantie van de nationale staat en de daaraan verbonden parlementaire democratie. Riskant nadenken over samenleven met andere, ongedachte culturen of over even ongedachte manipulaties van leven en gedrag. Uiterst riskant nadenken over onbespreekbare alternatieven in de eigen universitaire werkgemeenschap.

Intellectueel leiderschap heeft met deze litanie van onmacht, risico en narigheid uiteraard te maken. Het formuleren van de vragen, de opstelling van de maatschappelijke agenda, de wijze van benadering en debat, en het ontsluiten van oplossingsrichtingen is evident de rol van een intellectuele elite. Het is niet zo'n gekke, zij het een wel wat in onbruik geraakte gedachte om in de idee van de universiteit een van de zwaartepunten van zulk leiderschap te lokaliseren. Het is in ieder geval - goed beschouwd - veel zotter, zij het meer tot de *idées reçues* behorend, om via politiek democratische besluitvorming uit te maken wat relevant is en dat dan tot prioriteiten van een veronderstelde intellectuele elite te maken. In ieder geval lijkt mij voor de universiteit in de hervonden zelfbewuste rol genoeg te doen. Wat? Dat blijft toch een lastige vraag. Eerst maar eens de vraag: wat niet?

Gelukkig dringt het besef door dat de hete adem van de academie niet zou moeten bestaan uit moties van het type: ‘laatste waarschuwing aan het onrecht in de wereld’. Uitspraken van universitaire bestuursorganen vormen immers niet de unieke bijdrage die de universiteit kan leveren. In bepaalde omstandigheden moet ook de universiteit als formele besluitvormingsorganisatie in het geweer komen, maar

de idee van de universiteit resideert elders. Ook de talrijke en diverse maatschappelijke activiteiten van individuele wetenschappers vormen geen vervanging van de universitaire rol. Die activiteiten zijn natuurlijk waardevol en een belangrijke bijdrage vanuit de universiteit, maar de universitaire pretentie is juist meer te zijn dan die indrukwekkende verzameling losse acties op zich. De universiteit is behalve werkplaats ook de verwerkelijking van de zich historisch ontwikkelende idee universiteit. Als universiteitsbestuurder ervaar ik steeds weer de wel aanwezige, maar bijna niet te grijpen spanningsrelatie tussen beide. Het handelen met betrekking tot de universiteit als te besturen organisatie - meer of minder vanuit de top van de organisatie, meer of minder op basis van eenheid en doelgerichtheid, met meer of minder vaste regels, en zo meer - heeft een nadrukkelijke invloed, maar levert nog geen direct zichtbare relatie op met de maatschappelijke uitstraling van een universitaire identiteit. Het ongewisse en dus boeiende van universitair bestuur is dat simpele causale relaties tussen de factoren beter bestuur, betere universiteit, beter onderwijs en betere wetenschap niet bestaan, terwijl relaties er - gelukkig - ook weer niet geheel tussen ontbreken. Vervolgens en ten slotte lijkt mij ook dat de toepassing van wetenschap niet de unieke rol van de universiteit uitmaakt. Uiteraard, het produceren van kennis en het toepasbaar overdragen ervan is een taak van de universiteit, maar het gebeurt ook op tal van andere plaatsen. In het ene vakgebied is het overwegend de universiteit die deze rol heeft, in andere vakgebieden vindt slechts een klein gedeelte van de kennisproductie plaats vanuit de universitaire basis. De universiteit is op het vlak van kennis leveren aan de samenleving vervangbaar, hoe belangrijk die taak voor de universiteit ook is en hoe vaak zo'n vervanging ook tot kwaliteitsverlies voor de samenleving zou leiden.

Wat dan wel? Wat staat de universiteit wel te doen, die niet tevreden is alleen de toegeschoven klussen van de samenleving van nu uit te voeren, maar coauteur van de wereld van morgen wil zijn, die zich niet als windvaan voor de waan van de dag aanbiedt, maar zelf haar hete adem in de nek van een onvolmaakte samenleving blaast? Wat is, kortom, de authentieke maatschappelijke bijdrage van de universiteit: de kritische universiteit van de eenentwintigste eeuw?[11.] Het antwoord op

de vraag ligt deels in het verleden, zelfs het verste verleden. Zoals historici van de universiteit ons recent weer vertellen, is de universiteit vanaf haar oorsprong de realisatie van een kritisch en onafhankelijk idee geweest, op afstand van pausen en vorsten, en staat in dat idee een unieke combinatie van elementen centraal, welke op een niet afgedwongen en toch opmerkelijk uniforme wijze in Europa herhaald werd naar voorbeeld van Parijs of van Bologna.[12.] De stichting van de Parijse universiteit in 1215 was een *reformatio*, zoals dit begrip al vanaf de tiende eeuw gebruikt was voor de kloosterhervormingen '... in its original meaning of the restoration of the proper or fundamental form. It meant the same for the universities; from the very beginning they had the task of realizing their proper form, their underlying idea, in the Platonic sense, or their entelechy, in the Aristotelian sense.'[13.] Rationaliteit, het streven naar verbetering van mens en samenleving, respect voor individuele vrijheid, een kritische methode bij het zoeken naar waarheid, het omgaan met kennis als publiek goed in plaats van als koopwaar, het vermeerderen van kennis als door dwergen staande op de schouders van reuzen, en de lotsverbondenheid van wetenschappers van diverse richtingen en visies behoorden op het vlak van ideeën vanaf de aanvang tot die unieke universitaire combinatie van elementen.[14.] Op het vlak van de institutionele vormgeving waren dat met name zelfregulering, de bevoegdheid algemeen geldende graden te verlenen (*studium generale*), en de eenheid van op zich weer zelfstandige onderdelen (*universitas scholarium*), zoals faculteiten, naties of colleges.[15.]

Vandaag blijft dit feit actueel dat de uniciteit van de universiteit in de vereniging van onderdelen, taken en ideeën schuilt. Enkele decennia terug beleefden Nederland en Europa nog de oprichting van universiteiten. Tegenwoordig belagen omstanders de universiteit door er hun ene favoriete rol op te willen drukken: beter onderwijsinstituut, efficiënt onderzoekslaboratorium, motor voor economische groei, producent van gediplomeerden, technologisch innovator, en voor al die nuttige zaken het liefst aparte voorzieningen, zo niet buiten, dan toch tenminste binnen de universiteit.[16.] Het vierendelen van de universiteit komt in zwang, als we niet zelf de rollen omkeren en de gebreken van de omstanders aanpakken. Paradoxaal genoeg, maar zeer academisch

begint deze exercitie met zelfkritiek. Doen we het goed genoeg? Leiden we nu generaties op van complete mensen en wijze intellectuelen, die op hun toekomstige maatschappelijke posities van onze overheden weer normale, in samenhang dienende instanties maken, die in het openbaar bestuur nieuw gezag en creativiteit brengen, die niet van hun dijkverzwaring moeten worden teruggefloten door de burgers en geen vat meer hebben op hun eigen ongenaakbare systemen van gezondheidszorg tot sociale zekerheid? Nieuwe mensen, die de dikdoenerij van de nationale staten en de lafhartigheid van Europa wat meer in verhouding met elkaar brengen, die niet op nieuwe omstandigheden met oude reflexen reageren, zorgen dat de Betuwelijn en de hogesnelheidslijn tot Amsterdam er op tijd liggen, politiek en gebrek aan langetermijnvisie wel verenigbaar maken, en ons eindelijk eens afhelpen van het virus van de studiefinanciering in het onderwijsbestel. Een generatie die niets voelt voor verstikkende bureaucratie, verstopte overheden, verstokte regelaars, verstarde structuren en onverbeterlijke betweters. Kundige meisjes en jongens, die straks wijs geworden, borg staan voor de kwaliteit van de toekomst en voor het goede leven van toekomstige burgers.

Een wat buitenissige opsomming misschien, maar toch niet helemaal buiten de orde van een normaal gestemde universitaire ambitie. De vraag of we het met dat alles goed genoeg doen, richt zich uiteraard allereerst op de onderwijsfunctie, als de spil in het universitaire rollenpakket. Het komt echter als geen verrassing dat niet iedereen de vraag positief beantwoordt. Eén recent Amerikaans auteur spreekt in dit verband van ‘the moral collapse of the university’.[17.] Misschien kunnen we dat nog net ontlopen, maar de hernieuwde aandacht voor onderwijsalgemeen gesproken in de eerste fase en vanwege onze achterstand op dat punt hier te lande ook in de tweede fase - die nu allerwege in Europa en de Verenigde Staten is waar te nemen, lijkt me niet te vroeg te komen. In ons land is het nog altijd een risico onderwijs op de voorgrond te plaatsen. Het wordt onmiddellijk geassocieerd met minder onderzoek of misverstane concurrentie met het HBO, en het heeft iets van slecht koopmanschap. Wie bij de klassieke denkers over het univer-

sitaire bedrijf te rade gaat, leest echter opmerkelijke uitspraken, die van het tegendeel getuigen.

Kardinaal Newmans *The Idea of a University* uit het midden van de negentiende eeuw kreeg recent een nieuwe commentator. Eerst Newman: 'This process of training, by which the intellect, instead of being formed or sacrificed to some particular or accidental purpose, some specific trade or profession, or study or science, is disciplined for its own highest culture, is called Liberal Education;... to set forth the right standard, and to train according to it, and to help forward all students towards it according to their various capacities, this I conceive to be the business of a University. If then a practical end must be assigned to a University course, I say it is that of training good members of society. Its art is the art of the social life, and its end is fitness for the world.' Zijn commentator maakt duidelijk dat het in deze tijd alleen niet meer voldoet, dat de definitie van de universiteit thans meer omvat: 'advancement of knowledge through research; extension of knowledge through undergraduate and graduate teaching; training that involves both knowledge and professional skill in the professional programs or schools of the university; preservation of knowledge in libraries, galleries, and museums; and diffusion of knowledge through scholarly publication.'[18] Onlangs verscheen ook een nieuwe editie van Ortega y Gassets *Mission of the University* uit de jaren dertig. 'The university consists, primarily and basically, of the higher education which the ordinary man should receive. It is necessary to make of this ordinary man, first of all, a cultured person... It is necessary to make the ordinary man a good professional... There is no cogent reason why the ordinary man needs or ought to be a scientist. Scandalous consequence: science in the true sense... does not belong in any direct, constituent capacity among the primary functions of a university.' En verder: 'The university will not tolerate in its program any false pretense... It will consequently avoid causing the ordinary student to waste part of his time in pretending that he is going to be a scientist... The selection of professors will depend not on their rank as investigators but on their talent for synthesis and their gift for teaching.' Maar let op: 'Science is an activity too sublime and subtle to be organized in an institution. Science

is neither to be coerced nor regimented... Thus the university is distinct from science yet inseparable from it. I should say myself, "The university is science in *addition*". '[19.]

De noodzakelijke nadruk op onderwijs gaat niet ten koste van andere universitaire taken, doch beoogt juist het evenwicht in de combinatie van taken te herstellen rond de spil van het onderwijs. Daar waar die balans is doorgeschoten naar de eendimensionale functionaliteit - om het eens mooi te zeggen - van bijvoorbeeld de 'research universiteit', kan concentratie op het onderwijs de juiste balans doen hervinden. Dat veronderstelt dat we onderwijs dan niet zien als het antwoord op vragen van elders. De universiteit hoeft op die, veelal verkeerde, vragen niet te wachten, maar moet vanuit haar kritische positie ten opzichte van de maatschappij ze vóór zijn en zelf betere formuleren. De 'kritische universiteit' mag dan voorbij zijn; maatschappelijke feilen zijn er nog genoeg en onderwijs uit ergernis lijkt me niet zo'n slecht onderwijs. Ik zie in Nederland niet zo gauw een debat ontstaan over het nationale curriculum, zoals dat elders wel wordt gevoerd. Dat moet maar zo blijven. Voor de universiteit zelf zou echter wel de opgave moeten zijn het eigen onderwijs te verzorgen vanuit een voor onze tijd geldend model, een model van de academicus, een model van de goed opgeleide mens voor de komende eeuw.[20.]

Mijn betoog eindigt deze vijfde keer dat ik met u het academisch jaar mag openen aan de overzijde van de oceaan, in Massachusetts, de staat van Harvard, MIT en andere, en toch dicht bij huis. Dit jaar verscheen een in mijn ogen fraaie studie over het hoger onderwijs aldaar van de hand van Richard Freeland, getiteld *Academia's Golden Age*.[21.] U begrijpt inmiddels waarom ik aan het begin van dit verhaal mijn boekenkast moest opruimen. In een gedetailleerde historische analyse laat Freeland zien hoe het stelsel van hoger onderwijs zich in de rijke jaren van groei, na de laatste wereldoorlog tot de jaren zeventig, ontwikkelde. Wat Freeland frappeerde, was de paradox van een toename in diversiteit van studenten en functies tegenover een afnemende institutionele diversiteit. Terwijl de universiteiten in Massachusetts te maken kregen met een enorme groei van studenten en eenzelfde groei in de verschillende

behoeften van die studenten, begonnen de aanvankelijk heel verschillende instellingen steeds meer op elkaar te lijken, in de zin dat ze alle de hoogste status van de moderne 'research university' gingen benaderen in structuur, financiering, staf, en dergelijke. Ze zagen zich overigens ook, de een na de ander, in de jaren tachtig voor de noodzaak staan het 'undergraduate' curriculum te hervormen. Niettemin - dat is een dubbele paradox - behielden ze zeer herkenbare verschillende culturen, vervulden ze binnen hun muren zeer gedifferentieerde functies en verhulden ze binnen diezelfde muren een aanzienlijke sociale stratificatie, daarbij in hun opwaartse mobiliteit een flinke spanning aan de dag leggend tussen institutionele en professionele waarden, tussen bestuurders en wetenschappers.

Deze blik vanaf het niveau van het stelsel van hoger onderwijs biedt natuurlijk zicht op opvallende overeenkomsten en verschillen met de Nederlandse situatie. De invloed van de schaalgrootte van de federatie op de afzonderlijke staat ligt voor de Verenigde Staten reeds in het verleden en voor ons Europeanen nog in de, overigens nabije, toekomst. De verhouding tussen de publieke en private sector is overal in Europa anders dan in Amerika. Financiering van instellingen en studenten, evenals de toelating van studenten en de invloed van het secundair onderwijs, lopen uitten. Toch valt er veel van te leren, om te beginnen over de aandacht voor het stelsel ten opzichte van individuele universiteiten zelf. Een studie als van Freeland zal hier niet zo gauw geschreven worden om de simpele reden dat we liever niet over die problematiek praten. Zo op het eerste gezicht zijn de veertien Nederlandse universiteiten onderling in een aantal opzichten - breedte, specialisme, grootteminder gelijk dan de acht in Massachusetts, terwijl ze zich toch méér gelijk gedragen en meer zo behandeld worden. Dat duidt op verdrongen leed. Tevens is de interne differentiatie veel geringer dan die van Amerikaanse universiteiten, waardoor het stelsel als geheel, althans voorzover het de universiteiten betreft, minder externe differentiatie aankan. Op het niveau van het bestel zijn we in ons land niet tot volle wasdom gekomen. De relatie met de hogescholen is nog midden in een precaire ontwikkeling en als club van universiteiten gedragen we ons

nog ouderwets deftig en preuts, hetgeen, zoals bekend, de echte persoonlijkheden aan het oog onttrekt.

De hete adem van de academie is echter wel een heel persoonlijke. De universiteit die een eigen identiteit hervindt en zo tot een nieuw evenwicht in de combinatie van maatschappelijke taken komt, waarin de voorbereiding van nieuwe generaties op hun toekomst volstrekt serieus wordt genomen, die vat een rol op, die alleen maar vlekkeloos te spelen is, als men zelfbewust en prettig in de eigen huid zit. De Universiteit van Amsterdam zou zich kunnen herkennen in de rol van een klassieke, algemene en complete universiteit, waarvan er in ons land niet veertien, maar slechts vier bestaan. Ze bevinden zich soms in een wat belaagde positie door de huidige attractie van het afgeleide, het functionele en specialistische boven het authentieke en autonome, maar ze vertegenwoordigen ook een onvervangbare rijkdom, breekbaar als het goede, en voor niets te ruilen. Het woord van Edmund Burke is op hen in het bijzonder van toepassing: 'It is a partnership in all science; a partnership in all art; a partnership in every virtue, and in all perfection. As the ends of such a partnership cannot be obtained in many generations, it becomes a partnership not only between those who are living, but between those who are living, those who are dead, and those who are to be born.'[22] Dat is mooi gezegd. Er is komend jaar weer veel te doen.

Eindnoten:

1. Paul Ricoeur, 'Réforme et révolution dans l'Université', Esprit, 36e jaargang, no. 372, juni-juli, 1968, p. 987.
2. *Esprit*, nieuwe reeks, no. 23-24, november-december 1978. Het eerste deel, *Silence de l'Université*, wordt ingeleid door Olivier Mongin; het citaat staat op pagina 7.
3. Stephan Leibfried (Hrsg.), *Wider die Untertanenfabrik. Handbuch zur Demokratisierung der Hochschule*, Pahl-Rugenstein Verlag, Köln, 1967, p. 327.
4. Hugo Kijne, *Geschiedenis van de Nederlandse Studentenbeweging* 1963-1973, SUA, Amsterdam, 1978, pp. 80-81. Zie ook prof.dr. Frits de Jong Edz., *Macht en inspraak. De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam*, Ambo, Baarn, 1981, pp. 157-162. De episode komt niet voor in: Ton Regtien, *Springtij. Herinneringen aan de jaren zestig*, Het Wereldvenster, Unieboek, Houten, 1988, pp. 135-137.
5. Miklós Rácz, *Universiteit en klassenstrijd. Wetenschap, partijdigheid en samenleving*, Nederlandse Praktijk, Van Gennep, Amsterdam, 1972, pp. 49, 166, 169-170, 176, 186, 192. De *Haagse Post* van 11 oktober 1972, pp. 27 en 29; de recensent is Rudy Koopmans. Lo Brunt reageerde overigens in de *Haagse Post* van 18 oktober 1972 met een ingezonden brief die een aantal ballonnen van de 'kameraden' Rácz en Koopmans trachtte door te prikken.
6. J.K.M. Gevers, 'De vermaatschappelijkte universiteit en het streven naar synthese', in: J.H.M.M. Loenen (red.), *Synthese als aktiemodel. Een interdisciplinaire bezinning*, Van Gorcum & Comp., Assen, 1972, p. 173.
7. Siep Stuurman, Frans Becker en Geert Jan van Oenen, 'Wetenschap en politiek. Marius Broekmeijer, de WUB en de kommissie-Polak', in: *Te Elfder Ure*, 21e jaargang, no. 1, *Universiteit en demokratie*, 1974, pp. 11-45, m.n. pp. 28, 41/42, 44. Voor wie het niet meer weet: de 200 van Mertens waren volgens de vakbondsleider de 200 personen op de feitelijke, niet gecontroleerde machtsposities in Nederland.
8. Rede van de rector magnificus bij de 360ste Dies Natalis op 8 januari 1992: prof.dr. P.W.M. de Meijer, *Verhalen van een universiteit*, Universiteit van Amsterdam, 1992. De kritische universiteit past in wat genoemd wordt het Franse metaverhaal van Verlichting en emancipatie; zie pp. 18-19.

9. Een soortgelijke oproep deed onlangs ook de president emeritus van Harvard, Derek Bok, in een inleiding op de jaarlijkse conferentie van de American Association for Higher Education, die tot thema had: *Reclaiming the Pubic Trust: Costs, Quality, Commitment*. Zie: *The Chronicle of Higher Education*, 8 april, 1992, p. A17, onder de kop: 'Bok: To avoid bashing, colleges must take a leadership role on national problems'. Bok wijt de kritiek uit de samenleving op universiteiten aan het feit dat de samenleving die universiteiten niet langer beschouwt als zelfstandige en leidende deelnemers aan de nationale agenda. Als voorbeelden noemt hij met name de verbetering van de kwaliteit van het primaire en secundaire onderwijs en de hervorming van de gezondheidszorg.
10. Onderhoudende lectuur over een concreet voorbeeld van de leidende rol van een universiteit in de maatschappij, leidend tot de nodige relativering van een dergelijke rol en dus ook van het volgende, vormt: Richard Symonds, *Oxford and Empire. The Last Lost Cause*, Clarendon Press, Oxford, 1991, handelend over de rol van Oxford in het Britse imperium ten tijde van Cecil Rhodes. Voorbeelden van hoe bloei van universiteit en omgeving op elkaar inwerken levert natuurlijk ook ons eigen: J.C.H. Blom, P.H.D. Leupen, P. de Rooy, T.J. Veen, L. Kooijmans (redactie), *Een brandpunt van geleerdheid in de hoofdstad. De Universiteit van Amsterdam rond 1900 in vijftien portretten*, Verloren/Amsterdam University Press, Hilversum/Amsterdam, 1992.
11. Het is uiteraard onvermijdelijk terug te grijpen op thema's die ik ook in de vijf voorgaande redes bij de opening van het Academisch jaar heb aangeroerd. In *De hete adem van de academie* (1992) en *Een wolkje wetenschap* (1990) met name had ik het over de thema's waarop ik hier terugkom: de positie van de universiteit, als organisatie en als bedding van onderwijs en wetenschap, in de samenleving.
12. Zie: Hilde de Ridder-Symoens (ed.), *A History of the University in Europe. Volume I: Universities in the Middle Ages*, Cambridge University Press, 1992, o.a. Walter Rüegg in het hoofdstuk 'Themes', pp. 30-34, en Paolo Nardi in het hoofdstuk 'Relations with authorities', pp. 77 e.v.
13. *T.a.p.*, p. 31.
14. *T.a.p.*, pp. 32-34.
15. *T.a.p.*, Aleksander Gieysztor in het hoofdstuk 'Management and resources', pp. 108-119.
16. Heel bont maakt het in dit opzicht de Adviesraad voor Wetenschap en Technologie (AWT) in een aantal adviezen. Voorstellen voor promotiefabrieken en gestroomlijnde onderzoeksinstituten liggen er al.
17. Bruce Wilshire, *The Moral Collapse of the University. Professionalism, Purity and Alienation*, State University of New York Press, Albany, 1990. Een citaat geeft aan waarop gedoeld wordt: 'By and large, academic professionalism, specialism, and careerism have taken precedence over teaching, and the education and development of both professors and students has been undermined. There is intergenerational failure, cultural failure' (p. xiii). Zowel in de analyse als in de remedie is het boek een fraai recent voorbeeld in de kennelijk nog niet vergeten traditie van de kritische universiteit.
18. Jaroslav Pelikan, *The Idea of the University. A reexamination*, Yale University Press, New Haven/London, 1992, pp. 71, 137 (Newman geciteerd), p. 76.
19. José Ortega y Gasset, *Mission of the University*, edited and translated by Howard Lee Nostrand, with a new introduction by Clark Kerr, Transaction Publishers, New Brunswick/London, 1992, pp. 49, 75, 78.
20. Ik ontleen dit begrip aan het moeilijk te vertalen 'Models of the Educated Man', waaraan William J. Bouwsma een historische beschouwing wijdt in zijn: *A Usable Past. Essays in European Cultural History*, University of California Press, Berkeley, 1990, pp. 369-384.
21. Richard M. Freeland, *Academia's Golden Age. Universities in Massachusetts* 1945-1970, Oxford University Press, New York/Oxford, 1992. Behalve Harvard en MIT worden de ontwikkelingen van Brandeis, Tufts, Boston College, Boston University, Northeastern en de University of Massachusetts geanalyseerd.
22. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, geciteerd bij Pelikan *t.a.p.*, p. 139.

Op eenzame hoogte
Een plaatsbepaling
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1993/1994 van de Universiteit van Amsterdam
6 september 1993

Malheur aux politiques qui ne connaissent pas le prix des beauxarts! La terre est couverte de nations aussi puissantes que nous. D'où vient cependant que nous les regardons presque toutes avec peu d'estime? C'est par la raison qu'on méprise dans la société un homme riche dont l'esprit est sans goût et sans culture. Surtout ne croyez pas que cet empire de l'esprit, et cet honneur d'être le modèle des autres peuples, soit une gloire frivole. Elle est la marque infaillible de la grandeur d'un empire: c'est toujours sous les plus grands princes que les arts ont fleuri, et leur décadence est quelquefois l'époque de celle d'un Etat. L'histoire est pleine de ces exemples; mais ce sujet me mènerait trop loin.
Voltaire, Zaïre, *Tragédie. Epître dédicatoire à* Mr. *Fawkener, marchand anglais, depuis ambassadeur à Constantinople, 1732*, Oeuvres Complètes, *vol. 8, Oxford 1988, pp. 404-5*.

WAAR WAREN WE eigenlijk gebleven?[1.] Misschien helpt dat: nog eens proberen vast te stellen waar we ook weer gebleven waren. Waar staat de universiteit eigenlijk? Waar werken u en ik tegenwoordig voor? Waren we bijvoorbeeld nog bezig het hoger onderwijs voor velen gestalte te geven of moeten we afstand nemen van de massa-universiteit en zijn we weer toe aan de strenge selectie van weinigen? Had het bedrijfsleven nu jonge afgestudeerden nodig of juist langer opgeleide, direct bruikbare specialisten? Generalisten met méér bagage, of pure technici en MBA-ers? Waren we bezig met manmoedige pogingen op eigen benen te komen staan of blijft het veiliger de dagorders van de overheid af te wachten? Is het onze inzet in Amsterdam een Europese universiteit voor de eenentwintigste eeuw te maken of moeten we het maar houden bij wat we hier te lande al zo lang kennen? En om niet helemaal te vergeten wat al bijna vergeten is: staat het intellectueel en moreel leiderschap van de universiteit nog op iemands agenda of is dat inderdaad alleen maar wereldvreemde onzin? Gevaarlijk zelfs?

De vraag waar we ook weer gebleven waren, krijgt geen ferm en zelfbewust universitair antwoord. We weten het, eerlijk gezegd, niet precies meer. We zijn door extern rumoer van de wijs gebracht, we hebben ons te gemakkelijk van die wijs laten brengen en we kunnen waarschijnlijk ook zelf niet meer zo gemakkelijk wijs houden. Met voorbijgaan aan tal van eenvoudiger onderwerpen is het in deze omstandigheden mijn bedoeling vanmiddag met u hardop te gaan denken over een plaatsbepaling. Waar staat de universiteit? Ik verzeker u dat we er niet uit zullen komen. Zelfs de zojuist al opgeworpen overrijpe vragen zullen op een hoop blijven liggen. Voordat ze rotten, zijn we echter aan onszelf verplicht te bezien wat er nog aan eetbaars tussenuit kan worden gehaald. Daar begint de narigheid immers al mee, dat in Nederland nauwelijks enige traditie bestaat vragen over onze universiteiten te stellen en vervolgens in een publieke discussie naar een antwoord te zoeken. Ze liggen inderdaad gewoon maar door elkaar op een grote hoop te rotten, de wezenlijke universitaire vragen.[2.] De politiek houdt zich inmiddels bezig met een handvol studiepunten per jaar,

met een ov-kaart voor weekenden of door de week, en maakt van tijd tot tijd wetten waarvan de ratio moeilijk meer valt uit te leggen. De publieke opinie vergaapt zich aan de wetenschap in witte jas, verguist vervolgens echter even gemakkelijk wat van die troon valt en gelooft in het algemeen graag dat er best wat mis zal zijn met die onbekende universiteit. En de universiteiten zelf ja, eigenlijk zwijgen die vooral. Zoals gezegd, we weten waarschijnlijk niet meer waar we ook weer gebleven waren.

Een plaatsbepaling van de universiteit te midden van de krachten en machten die haar omringen. Aan zo'n opgave wil ik vanmiddag beginnen door stil te staan bij een fenomeen, dat hier nog geen naam heeft, maar is komen overwaaien van elders en in de Verenigde Staten al een naam heeft gekregen: *university-bashing*. 'Universiteiten-rammen', maar laten we het hier 'academieknuppelen' noemen, om de associatie met het volksvermaak tonknuppelen in stand te houden. Margaret Thatcher schijnt het vermaak te hebben beoefend in het Verenigd Koninkrijk, waarvoor men Oxford University mag geloven, die haar een eredoctoraat onthield en dus terug knuppelde. De sport komt ook voor in Duitsland, speciaal na de hereniging, en op gezette tijden in Frankrijk, waar men het daarna overigens altijd weer goedmaakt met extra investeringen. De bakermat is echter Amerika. Daar verschijnen over de universiteit boeken met titels als *Killing the Spirit*, dan wel *Illiberal education*, of sterker nog: *The Moral Collapse of the University*, en *Education without impact. How our universities fail the young*, en ook nog *Impostors in the temple. American intellectuals are destroying our universities and cheating our students of their future*.[3.] Dat laat aan duidelijkheid al weinig te wensen over. De praktijk verschaft nog een aantal verdere voorbeelden. Het debat over *political correctness* - dat is alleen nog kunnen zeggen wat hoort - woedt als een prairiebrand over de Amerikaanse campussen. Het maakt van de aloude burgerlijke en academische vrijheid soms enigszins kwalijk riekende relicten. Financieel heeft *university-bashing* een nieuwe dimensie gekregen sinds de door Stanford University berekende overhead op externe fondsen in opspraak kwam en president David Kennedy van Stanford erom af moest treden. Veel

maatschappelijk misbaar over een normaal gegroeide praktijk, het korten van externe fondsen door federale instanties, meer controle, en veel universitair onderzoek in de hoek waar de klappen vallen, waren het vervolg.[4.]

Valt het in Nederland met dat academieknuppelen dan niet reuze mee? Ik kwam een boek tegen met de titel *Universiteit in opspraak*, en dat bleek een bundel met vriendelijke stukken over universiteitsromans te zijn.[5.] En verder schrijven wij liever rapporten dan boeken over universiteiten. Ook heb ik hier nog niet de theorie horen verkondigen dat een samenzwering van linkse professoren, die in meerderheid de universiteiten bevolken, eropuit is Nederland van zijn culturele erfgoed te beroven en de jeugd te bederven met de irrelevante onzin van hun onderzoek, of erger nog, met de postmodernistische relativering van alles wat er aan waarden en normen was.[6.] Het valt niet uit te sluiten dat het hier en daar in stilte wordt gedacht, maar in Amerika is dit materiaal op brede schaal in de betere boekhandel ook te koop.

Toch is Nederland geen land van universitaire onschuld. Ik zou het onderwerp niet hebben aangeroerd, als ik niet de indruk had dat academieknuppelen de afgelopen tijd ook hier aan populariteit heeft gewonnen en thans voor een niet onbelangrijk deel de toonzetting van het spreken over de positie van de universiteit begint te bepalen. Om even bij boeken te blijven: een boek met negenenzestig gevallen van bedrog in de Nederlandse wetenschap beleefde reeds zijn tweede druk.[7.] Daarnaast staan de kranten, meen ik, voller over universitaire zaken dan een tijd geleden. Dat is in elk geval een blijk van belangstelling. Hier gaat het me ook om de inhoud van die belangstelling. We hadden de discussie naar aanleiding van het Breukelense eredoctoraat voor Albert Heijn. Dat ging over verlies aan academische waarden, inclusief de verhouding met het HBO, over gebrek aan kwaliteit en over een overmaat aan bureaucratie als de kennelijke oorzaak van beide. Deze thema's bleven terugkomen. In de kolommen van NRC/*Handelsblad*-redacteur Marc Chavannes, die na de rivierdijken even resoluut de trend ‘iedereen doctorandus’ aanpakte; bij vele scribenten op de Forumpagina van *de Volkskrant*, in *Hollands Maandblad* en in tal van minder in het oog lopende periodieken. Bij academieknuppelen hoort

dat men van dik hout planken zaagt. Daarvan vindt men dan ook het nodige. Bijvoorbeeld: ‘Net als in het voormalige Oostblok is aan de universiteiten [...] een onoverbrugbare kloof aan het ontstaan tussen de papieren realiteit van politici en bureaucraten en de realiteit voor de rest van de betrokkenen.’ Of nog meer in lijn met het Amerikaanse voorbeeld: ‘[O]verigens ben ik van mening dat het [...] oprukkende deconstructivisme, postmodernisme of hoe de kwaal ook genoemd mag worden, met alle kracht bestreden moet worden op onze universiteiten.’[8.]

Ook studentknuppelen is natuurlijk een onderdeel van academieknuppelen. Dat begint verontrustende vormen aan te nemen. Afgelopen jaar beoefende de Haagse politie het helaas in zeer letterlijke zin, door in te slaan op een demonstratieve studentenoptocht. Daarvóór hadden de kranten vol gestaan over uiteraard luierende studenten, die zich blijkbaar feestend, zonder doel en ook nog gratis voortdurend per trein door het land bewegen. Zoiets moet in Nederland niet mogelijk zijn. De nieuwe ov-kaart wordt dan ook een dure, door studenten wel degelijk betaalde, veel nieuwe bureaucratie teweegbrengende farce. Voordat minister en spoorwegen weer gaan onderhandelen, moeten ze eerst nog maar eens op iets eenvoudigers oefenen. Voorts blijkt dit land onveilig te worden gemaakt door spookstudenten en is er een tempobeurs om de echte studenten op te jagen. Kenmerkend voor het knuppelen als volksvermaak is dat het onderwerp van het discours steeds verder van de universitaire realiteit af mag komen te staan. Zo ook hier. Ik doe een voorspelling. De tempobeurs zal vooral een administratieve ballast worden, het effect zal uiteraard averechts zijn, namelijk een meer naar de minimumnorm toegroeiend feitelijk studietempo, en over een paar jaar zal het systeem dan weer een milde dood sterven. Tot die tijd zal de politiek ook uit deze paar zinnen blijven opmaken dat studenten en universiteiten gewantrouwd moeten worden, omdat die allebei kennelijk geheel en al tégen studeren zijn!

Postmodernisme en bureaucratie, onderwijs dat niet meer is wat het was; te veel, of juist ook te weinig aansluiting op de praktijk; spokende studenten die luierend lustreizen maken per trein; bedrog in de wetenschap; en universiteiten die zonder het ingrijpen van een wijs en

krachtig nationaal parlement als het onze niks zouden presteren. Dat lijkt zo'n beetje het beeld van vandaag te zijn. Een academieknuppelaar heeft er dagwerk aan. En dan heb ik het aantrekkelijkste object van de afgelopen tijd nog niet genoemd. Inderdaad: de bijklussende hoogleraar. Dat is het volksvermaak in volmaakte vorm. Het woord 'bijklussen', dat eenmaal gebruikt niet meer weg is te denken, maar met zijn aanwezigheid wel elke discussie in de weg staat. De universitaire werkelijkheid geheel naar de achtergrond verplaatst, met de bijbehorende feiten, omstandigheden en eigen noden. Op de voorgrond daarentegen het moralisme als grabbelton: het mag wel of niet binnen werktijd, wel of niet op eigen rekening, wel of niet op eigen briefpapier, wel of niet zonder 'maatvoering'.[9] Grijp maar wat, met de universitaire werkelijkheid hoeft het niets van doen te hebben, en orde of samenhang is ook al niet nodig. Aanvankelijk had de politiek hierbij de in zijn gebrek aan verantwoordelijkheid al geen opzien meer barende passieve rol van aanmoedigende toeschouwer. Met het zonder enige, tevoren niet bekende, aanleiding over deze kwestie doen struikelen van de nieuwe staatssecretaris In 't Veld werd die rol echter een actieve en is er een dieptepunt bereikt in de verhouding tussen politiek en universiteit. In 't Veld heeft in de universitaire wereld vijanden en vrienden. Beiden willen echter erkennen dat hij gedachten heeft over de universiteit en er op zijn tijd voor opkomt. Dat zijn uitzonderlijke eigenschappen in de jaren waarin academieknuppelen populair werd.

Genoeg over *university-bashing*. En geen geklaag. Er is in elk geval een hernieuwde belangstelling voor universitaire vraagstukken en kritiek is de zuurstof voor het academisch vuur. De uitweiding diende er echter toe aan een universitaire plaatsbepaling toe te komen. Eén conclusie zou al voor de hand kunnen liggen. Universiteiten hebben het moeilijk met de publieke opinie. Maar is dat ook werkelijk zo? Is er nog niet iets meer opmerkelijks aan de hand? Me dunkt dat er twee paradoxen mede in het spel zijn. De ene is dat de publieke opinie zowel positief als negatief over universiteiten oordeelt. De andere is dat toenemende kritiek op de universiteit gepaard gaat met toenemende universitaire prestaties. Beide paradoxen, misschien zijn het bij nadere beschouwing slechts schijnbare paradoxen, hebben onmiddellijk

betrekking op de plaatsbepaling van de universiteit. Ik houd ze daarom nog wat tegen het licht en probeer wat andere interpretaties.

Verraadt het om zich heen grijpen van academieknuppelen inderdaad een slechte score in de publieke opinie? Niet zonder meer. Er dient mijns inziens een scherp onderscheid gemaakt te worden tussen aan de ene kant de universiteit als organisatorisch onderdeel van een maatschappelijk en meer in het bijzonder statelijk complex, en aan de andere kant de universiteit als vrijplaats voor onderwijs en onderzoek op de eenzame hoogte van kennis, waarheid en rede. Ongetwijfeld deelt de universiteit in de trend van een slinkend publiek vertrouwen in instituties in het algemeen en statelijke instituties in het bijzonder.[10.] Gevestigde organisaties zien in heel de westerse wereld de laatste decennia hun legitimiteit afbrokkelen. Het sterkst is dat het geval met de grote en te complex geworden systemen, die op enigerlei wijze met de staat verbonden zijn en maatschappelijke zorg en ordening tot doel hebben. In de opiniepeilingen, die het afnemende vertrouwen meten, zijn natuurlijk simpelweg mondiger en kritischer burgers aan het woord. De universiteit vertoont bij uitstek het dubbele gezicht van beide realiteiten. Al te prominent is het universitaire systeem enerzijds, met alles, zoals onze studiefinanciering, erop en eraan, deel van die in kwaad daglicht staande statelijke regelsystemen. Veel te weinig uitgesproken, maar zonder twijfel is anderzijds dezelfde universiteit een vanzelfsprekend onderdeel van de entourage van het opkomende nieuwe, kritische burgerschap.[11.] Daarom beleven we het, bijvoorbeeld, dat de bestaande studiefinanciering publiek en politiek tot een uitzichtloos rampverhaal is geworden, terwijl tegelijkertijd een persoonsgerichte investering in de studie van jonge mensen ongetwijfeld een populair onderwerp van de jaren negentig zou kunnen zijn.

Evenzo is er niets mis met de universiteit die universiteit is. Het gaat pas mis wanneer ze overheidsdienst, bureaucratie, onderneming, arbeidsmarktvoorziening, bedrijfsopleiding, innovatiecentrum, of zoiets dergelijks wordt. Als ze gewoon universiteit blijft, is er niets dat wijst op enig gebrek aan zelfs een hoge maatschappelijke waardering. Integendeel. Het universitaire ideaal dat het hoge en het goede van de menselijke verbeelding belichaamt, kan in deze tijd alleen maar aan

kracht winnen, zowel in de betekenis die het heeft voor de individuele ontplooiing van burgers, als in de maatschappelijke rol van intellectueel en moreel leiderschap. Daarvoor is dan wel nodig dat de universiteit zichzelf en haar omgeving in dergelijke termen definieert. Het probleem hier ligt bij de universiteiten zelf, eerder dan bij de buitenwacht.

De omgeving wil bijvoorbeeld de universiteit graag zien als de top van de onderwijspiramide, als het centrum waaraan het gehele onderwijs inspiratie en kwaliteit ontleent. Maar we maken dat onvoldoende waar. Zeker in het recente verleden hebben we het basis- en voortgezet onderwijs slechts als een soort zwarte doos beschouwd, waarvan we vol kritiek enkel met de uitkomsten van doen kregen. Met de opkomst van het HBO weten we nog altijd nauwelijks raad. De opleiding van leraren is indertijd eerder door de publieke opinie dan door onszelf voor de universiteiten gered. Onderwijs voor andere groepen dan de traditionele studenten, inclusief bijvoorbeeld onze eigen Amsterdamse Zomeruniversiteit, zien we als franje: soms hinderlijk en eigenlijk overbodig. Dat een Volksuniversiteit óók universiteit heet, is goed beschouwd een kwalijke inbreuk op het eigen handelsmerk. En over intellectueel en moreel leiderschap van de universiteit is het al lastig deze woorden uit te spreken en er serieus bij te blijven. In elk geval hebben weinigen de gelegenheid te baat genomen het publiek uit te leggen wat de eventuele alternatieven voor de al genoemde grabbelton van morele verontwaardiging over het 'bijklussen' zouden kunnen zijn. De conclusie is wat mij betreft niet dat er geen behoefte is aan universitair leiderschap; de conclusie is dat de samenleving van de universiteit deze rol op eenzame hoogte eerder verwacht dan van de hedendaagse amateur-opvoeders in politiek en bedrijfsleven, en dat we als universiteit dus tekortschieten.

De andere paradox ging over toenemende kritiek bij toenemende prestaties. Ook hier houden universiteiten hun licht veel te veel onder de korenmaat. De verhoudingen liggen niet zo dat de overheid maar beter de universiteiten in het goede spoor kan houden, of dat het beter gaat als er veel meer naar het bedrijfsleven geluisterd wordt, of dat universiteiten moeizaam en slecht bestuurbare organisaties zijn. Leuk voor de bestaande verhoudingen om dat allemaal te geloven, en universitei-

ten lijken er zelf wel in te willen geloven, maar de feiten zijn anders. De feiten wijzen uit dat men universiteiten maar beter hun gang kan laten gaan, dat ze voorbeelden ter navolging vormen voor wat betreft prestaties, flexibiliteit en vernieuwing, en dat al bij al op weinig plaatsen in de publieke sfeer belastinggeld momenteel beter wordt besteed dan aan universiteiten.

De Universiteit van Amsterdam heeft, evenals de meeste andere Nederlandse universiteiten, de afgelopen tien tot vijftien jaar ten minste zeven majeure veranderingsprocessen voor de kiezen gekregen en met goed gevolg doorgevoerd.[12.] Dat heeft de samenstelling van de universiteit, de inhoud en de structuur van de onderwijsprogramma's, de organisatie en kwaliteitszorg van het onderzoek en de samenstelling van het personeel ingrijpend veranderd. In diezelfde periode zijn de prestaties, uitgedrukt in bijvoorbeeld het aantal publicaties of promoties, veel meer dan verdubbeld. Er kwamen anderhalf keer zoveel nieuwe studenten per jaar binnen; het onderwijs-rendement daarvan stijgt met procenten per jaar. Buiten gesprekken aan de borreltafel zijn er geen indicaties dat de kwaliteit van het onderwijs niet ten minste gelijk blijft. In ieder geval wordt die kwaliteit beter bewaakt dan ooit tevoren. En dat alles gebeurde voor - in constante prijzen - ruwweg gelijkblijvende middelen, waarbij ook nog opgemerkt kan worden dat de bijdrage van de overheid relatief daalde en andere inkomsten fors stegen.[13.]

En toch de universiteit onder toezicht of in de beklaagdenbank als prooi voor academieknuppelaars? Kom nou! Wie onze samenleving in vogelvlucht overziet en onbevooroordeeld het functioneren van de universiteit waarneemt temidden van vele andere sectoren, van openbaar vervoer tot sociale zorg, van pers tot publiek debat, van gezondheidszorg tot justitie, om van de organisatie van de rijksdienst piëteitshalve te zwijgen, kan moeilijk tot een andere observatie komen dan dat de universiteit zich in dit gezelschap op eenzame hoogte beweegt. Een eiland van kwaliteit in een zee van gemodder. De prangende vraag blijft dus waarom ik dit nu weer zelf op deze plaats en bij deze gelegenheid moet zeggen en niet anderen dat doen, met name van buiten de universiteit, en bij voorkeur het hele jaar door. Het antwoord op die vraag brengt ons tot de kern van een universitaire plaatsbepaling.

Ik vermoed dat het antwoord op de vraag waarom er vandaag de dag in onze omgeving niet meer openlijk en spontaan applaus voor de universiteit opklinkt, te vinden is in het gedrag van de overheid ten opzichte van de universiteit en het ermee corresponderende verkeerde beeld dat de universiteit van zichzelf heeft. Laat ik beginnen met een paar krasse staaltjes op verschillend gebied van dat laatste.

In vroeger dagen, tot in de jaren zestig, werd de onafhankelijke status van de bijzondere universiteiten tot uiting gebracht in een rijksbijdrage in hun bekostiging van ‘slechts’ vijfennegentig procent in plaats van honderd procent. Die vijf procent maakte het verschil uit tussen bijzondere universiteiten en rijksuniversiteiten, het verschil tussen het bestaan op eigen gezag en een van de rijksoverheid afhankelijk bestaan. Financieel is het onderscheid nu verdwenen. Universiteiten worden gewoon door de overheid uit belastinggeld betaald, met alle associaties die men daarbij kan hebben. De feiten zijn echter anders. De Universiteit van Amsterdam dekte in 1980 ongeveer vijf procent van haar jaarlijkse budget uit andere inkomsten. De oude norm voor bijzondere universiteiten dus. In 1992 is dat percentage opgelopen tot ruim zesentwintig procent.[14.] In ons denken zijn we minder opgeschoven dan in de realiteit!

Een ander voorbeeld. We kennen een vierjarige cursusduur. Iedereen zal dat beamen. Menigeen klaagt erover. Het is te kort, het is te uniform. Wederom zijn echter de feiten anders. Sedert geruime tijd hebben we een achtjarige cursusduur. Vier jaar *undergraduate*, vier jaar *graduate*, zoals ze het elders zouden noemen, waar ze het ook zo doen. De feitelijke studieduur kan nog langer zijn vanwege de studiefinanciering voor vijf jaar in de eerste fase en vanwege gebruik van de wachtgelden voor de assistenten in opleiding in de tweede fase. Dat laatste was niet de bedoeling, maar gebeurt. Hoe komt het nu dat we met een praktijk die perfect aan alle behoeften tegemoet zou kunnen komen en geheel in de pas loopt met de internationale gebruiken, er toch anders tegenaan kijken en er anders mee omgaan? Het antwoord moet wel zijn dat we van dit alles niets zelf bedacht hebben. Daarom zo'n Hollandse eigenaardigheid om als werknemer - onder de benaming ‘aio’ nota bene! - aan te stellen van wat elders juist de meest typische

universitaire *graduate* studenten zijn. Daarom het met frisse tegenzin invoeren van herstructurering en tweede fase. Nederlandse universiteiten hebben wat ze hebben wel geadapteerd, maar niet geïnternaliseerd.

Een laatste voorbeeld. In vrijwel alle beschouwingen over de teloorgang van de universiteit duikt het onderwerp selectie op.[15.] De kwaliteit staat op het spel, omdat onze universiteiten niet willen, kunnen of mogen selecteren. Het is haast niet te geloven hoe dit betoog het jaren lang tegen de feiten kan volhouden. Want wederom zijn de feiten anders. Er is nog altijd een internationaal hoogwaardig diploma van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, waaraan al aardig wat selectie is voorafgegaan. Dan is er inderdaad geen aparte selectie aan de ingang van de universiteit. Als het goed is, zou dat dubbelop zijn. Reeds een jaar later echter is er het propedeutisch examen, dat zo ongeveer een kwart tot de helft uitselecteert. Drie jaar later is er het doctoraalexamen dat een zodanige selecterende werking heeft, dat we nog altijd over het studierendement klagen. De toegang tot de vervolgfase - zie het voorgaande voorbeeld - is zo selectief dat men zoiets verder alleen nog aan de hoogste top van de Amerikaanse universiteiten tegenkomt. Ten slotte is er dan de promotie, waarvan tot nu toe gelukkig nog niemand beweert dat die zich niet uiterst redelijk met Europa en de wereld verhoudt. Ons systeem kent dus niet te weinig selectie. Integendeel, het is eerder te streng selectief, zeker als de opvang van uitvallers op lagere echelons van het hoger onderwijs niet perfect zou zijn. Waarom dan dat verkeerde beeld, binnen en buiten de universiteit? Waarom analyseren en beleid maken op precies het verkeerde punt, namelijk dat er zoveel uitval is, en niet op het goede punt, of de selectie terecht en doelmatig is en of er alternatieven voor de uitgeselecteerden zijn? Waarom voortdurend volharden in verkeerd gedrag vanwege een verkeerd zicht op de werkelijkheid?

We leven kennelijk in een door onszelf en door anderen verkeerd gedefinieerde wereld, in een wereld die niet waar kan zijn. De moeilijkheid is er afstand van te nemen, om er van buiten af tegen aan te kijken. Wie probeert dat met wat moeite toch te doen, ziet onwaarschijnlijke dingen. Vanuit dat externe standpunt zijn het er opeens haast te veel om op te noemen.

Het kan niet waar zijn dat studiefinanciering en regelgeving samenspannen om het bijna onmogelijk te maken, dat studenten nog een dubbele studie volgen, of een paar maanden in het buitenland studeren, of hun onderwijs aan meerdere universiteiten genieten. Het kan niet waar zijn dat wat bij uitstek tot het universitaire onderwijs behoort een uitzonderlijk en bijna onmaatschappelijk verschijnsel wordt. Het kan niet waar zijn dat nog slechts achttien- tot zevenentwintigjarigen student aan een universiteit kunnen zijn. Wat voor soort universiteit zou dat immers in Europa in hemelsnaam zijn? Het kan ook niet waar zijn dat in een land met zo'n kleine honderd instellingen voor hoger onderwijs er maar één scheidslijn qua wetgeving, kwaliteit of maatschappelijke functie loopt tussen universiteiten en hogescholen. Het kan nooit helemaal waar zijn dat de economische kracht van Nederland versterkt wordt door één jaar extra voor ingenieursopleidingen. Het kan zeker niet waar zijn dat universitair personeelsbeleid minder in plaats van meer flexibel wordt gemaakt, evenmin als dat er minder in plaats van meer met prestatie rekening gehouden kan worden. Het kan al helemaal niet waar zijn dat een overheid die in een centraal 'nevenakkoord' met vakbonden zoiets tot beleid maakt, ook nog de indruk wekt dat over een onderdeel van personeelsbeleid als de nevenwerkzaamheden van universitair personeel nationaal beleid gemaakt zou moeten worden. Er schijnt ook niets van waar te zijn dat inrichting, tempo en kwaliteit van de universitaire studie in de parlementaire discussie thans geheel gelijk zijn gesteld aan de vraag hoeveel geld er op de onderwijsbegroting beschikbaar is voor het levensonderhoud van studenten. En het kan natuurlijk volstrekt niet zo zijn dat al zulke zaken met betrekking tot studie en studiepunten, organisatie van onderzoek, bestuur, personeel, en wat we misschien nu nog niet weten, ergens anders dan op het allerhoogste niveau van ons land, waar de beste garantie voor kwaliteit is, worden besproken en vastgesteld.

Het kan allemaal niet waar zijn, maar in de verstatelijkte universiteit, die nog bestaat omdat ze in ons hoofd zit, vindt plaats wat niet kan. Een vals bewustzijn heette dat in de tijd toen Marx nog populair was. Universiteit en overheid hebben elkaar nodig, dat is zeker en het is door de geschiedenis heen zo geweest. Hun huidige verstrengeling is

echter een rampzalige geworden, omdat op één vlak gebracht wordt wat op verschillende vlakken hoort. Nationale overheid en hedendaagse universiteit horen in verschillende werelden thuis. Juist door die verschillen zouden ze iets voor elkaar kunnen betekenen; opgesloten in één wereld van taal, logica, normen en sentimenten gebeuren er ongelukken. Niettemin maakt de gewenning van onze generaties in een goed deel van de twintigste eeuw het moeilijk het ons anders voor te stellen. Wie, anders dan Japanners, heeft er nog een idee bij een Europese universiteit? Daar moeten we eeuwen voor terug. Wie, zoals gezegd, spreekt er nog over universitair leiderschap? Dat was een eeuw terug. Wie durft er nog uit te gaan van verschillende in plaats van gelijke posities van universiteiten in de samenleving en ten opzichte van de overheid? Dat was voor de oorlog.

Het heden is getekend door decennia gewenning aan het nationalisme van statelijke verzorginsarrangementen en aan een periode van geïntensiveerde verstatelijking van het gehele onderwijs, inclusief de daarvan in vroeger tijd losstaande universiteiten en hogescholen. Als we de noodzakelijke kritische afstand kunnen herwinnen, hoeven we natuurlijk niet alleen naar het verleden om te zien om nieuwe normen te vinden. Juist wie naar de toekomst kijkt, ziet genoeg om het heden niet tot maat te verheffen. We kunnen niet de komende eeuw ingaan met het gebrek aan formele differentiatie in het stelsel van hoger onderwijs dat we nu hebben. De discrepantie tussen de verborgen feitelijke verschillen en de formele zal af moeten nemen. De relaties tussen HBO en WO kunnen niet blijven wat ze zijn. We kunnen in het buitenland niet blijven vertellen dat we hier dertien universiteiten van ongeveer gelijke, dus internationale allure hebben; we moeten het eigenlijk ook onszelf maar niet meer vertellen. We zullen de kleine honderd instellingen van hoger onderwijs die we rijk zijn, moeten ordenen in algemene en specialistische, Europese en regionale, meer op onderzoek of meer op onderwijs gerichte, undergraduate en graduate, klassieke en technische instellingen, voor mijn part allemaal universiteiten genoemd. We zullen minder nationaal in studiefinanciering, regelgeving en nog een hoop andere dingen moeten worden. We zullen moeten zorgen voor een beperkte groep universiteiten, van verschillende

soort, die in hun horizon, reikwijdte en kwaliteit duidelijk bij de Europese top behoren, waarbij Europa uiteraard noch gelijk is aan Vlaanderen en Noordrijn-Westfalen, noch aan het huidige Brusselse Europa. Wie denkt dat dit allemaal zal gebeuren met de huidige systemen en normen van overheidsfinanciering en binnen de huidige, zojuist vernieuwde wetgeving voor het hoger onderwijs, wens ik nog een lang verblijf in het heden toe.

Ik vlei me met de veronderstelling dat universiteiten over de grote lijnen van wat de toekomst vraagt niet ernstig van mening verschillen, hoezeer de invulling ook uiteen zal lopen en hoezeer verschillende belangen verschillende formuleringen in de mond leggen. Verleden en toekomst wijzen dus naar iets anders dan het gelukkig vluchtige heden. De vraag doet zich natuurlijk voor wie de actoren in de noodzakelijke veranderingen kunnen zijn.[16.] Voorop staat dat het een samenspel van alle actoren - overheid, universiteiten, gebruikers, en andere betrokken groeperingen - zal moeten zijn. Vast staat echter ook dat de rolverdeling tussen met name overheid en universiteiten een andere dan thans zal zijn. Het tweegbrengen van een andere universitaire orde, die bovendien ook slechts ten dele een aan het Nederlandse territoir gebonden orde is, ligt primair in de handen van eigen doelen kiezende universiteiten. De reputatie van de overheid over meer dan een halve eeuw wijst bovendien op het gegeven dat haar competentie lag op terreinen als regelgeving, gelijke bedeling, landelijke spreiding, en dergelijke, welke thans minder of niet aan de orde zijn. De competenties die nu nodig zijn, zijn nieuw, zoals het tegelijk werken aan patronen van samenwerking en concurrentie, het omgaan met verschillen tussen onderdelen van de universitaire organisatie, of het aanbrengen van differentiatie in financieel en personeel beleid. Deze competenties kunnen maar beter door universiteiten verworven worden, toegespitst op de universitaire werkelijkheid. De rol van de overheid is hier ruimte voor te scheppen, waar die niet is, en - als het meest belangrijke - om de universitaire kennisinfrastructuur van Nederland op het peil te houden dat met onze nationale ambities overeenkomt.

Ik veroorloof me een kleine uitweiding over twee illustraties van mijn betoog, de ene triviaal, de andere meer fundamenteel. Triviaal is nog één keer het punt van de nevenwerkzaamheden. Op kleine schaal ziet men hier wat ook op grotere schaal voortdurend gaande is, en waarvan nog wel het ergste is dat we het als normaal zijn gaan beschouwen.

Er is, of ontstaat, een volstrekt behandelbaar probleem op kleine universitaire schaal. De aanpak is helder, zij het genuanceerd, zoals bij vele universitaire problemen. Nevenwerkzaamheden zijn uiteraard mogelijk, veelal zelfs wenselijk, soms ook binnen de werktijd, in welk geval er een compensatie voor de universiteit zal zijn en in menig geval natuurlijk ook enig persoonlijk voordeel voor betrokkenen. En verder is er weer die wezenlijke differentiatie. Niet overal zijn nevenwerkzaamheden aan de orde, niet iedereen komt ervoor in aanmerking, het verschilt van vakgroep tot vakgroep, en soms is wat hier wenselijk is daar bedreigend. Allemaal te regelen binnen de universiteit; daar zijn die besturen voor op de diverse niveaus.

Nu zou dit alles tot de volstrekt overbodige, want vanzelfsprekende, mededelingen behoren in een normale wereld. Niet zo in onze verstatelijkte wereld. Buiten de universiteit leven er in die wereld lieden in parlement en regering, die menen dat het de bloei van ons hoger onderwijs buitengewoon ten goede komt, wanneer dit probleem tot een politieke zaak verheven wordt, waarin de minister een verantwoordelijkheid neemt en een commissie instelt om over deze nationale kwestie de wetgever de hoogstnoodzakelijke besluitvorming mogelijk te maken. Ook wanneer het zou gaan om een incidenteel falen van verantwoordelijk besturen aan één universiteit, is het blijkbaar veel beter om de zaak tot een staatszaak van landelijke politiek en publiek sentiment te verklaren, in plaats van de wettelijk vastgelegde instrumenten van toezicht, zoals zou gebeuren binnen ondernemingen, te hanteren. Binnen de universiteit zijn er, ter complementering, lieden die eveneens menen dat het hier gaat om ‘ambtelijke regelingen’ en kwesties waar de parlementaire democratie eerder dan de eigen professionele organisatie aan te pas moet komen.[17.] Waarmee de cirkel rond is. En waarmee we volkomen zijn vastgelopen in het al te diepe karrenspoor

van de verstatelijking, waar zowel overheid als universiteit niet meer van rollen los kunnen komen die hen beide toch geheel niet passen.

De tweede illustratie. Universiteiten hebben van doen met de lastige en vaak onvoldoende onderkende dynamiek van de groei en vertakking van disciplines.[18.] Dat heeft met de vaak onvoorspelbare en onstuimige ontwikkeling in de wetenschap te maken; maar niet alleen daarmee, ook met de organisatie van het wetenschappelijk onderwijs. We voelen aan dat onze historie van faculteiten slechts een gebrekkige ezelsbrug is om daarmee om te gaan, en we zien waarschijnlijk ook wel in dat met de verkaveling over hogescholen en universiteiten en over soorten van universiteiten, algemene en technische bijvoorbeeld, lang niet alles gezegd is.

Wat gebeurt nu dezer dagen? Enkele universiteiten, onze minister en de werkgeversorganisaties vinden elkaar om een convenant te tekenen teneinde de eerste vier jaar van de ingenieursstudie naar vijf jaar te brengen. Dit zou deze studies naar de internationale standaard brengen en daarmee de kwaliteit verhogen om de Nederlandse economie uit de recessie te helpen. In een notendop vindt men hier dus bij elkaar: een niet te beargumenteren uitsnede uit een complexe disciplinaire ontwikkeling; een niet te maken logische connectie tussen die uitsnede met uitsluiting van verwante takken van wetenschap en de internationale positie van Nederland; een definitorische warwinkel over studieduur, kwaliteit, eerste en tweede fase van de studie, en diplomering; en een nogal opportunistische visie op de omgang met een gegeven stelsel van hoger onderwijs en door de overheid zelf bedachte structuur van dat onderwijs. Zoiets kan alleen maar gebeuren als alle drie de partners in zo'n, naar verluidt, totstandkomend convenant elk gevoel voor de hen toekomende rol kwijt zijn. De overheid is kennelijk het zicht kwijt op de plaats van wetenschap en de idee van de universiteit in onze samenleving. De betrokken technische universiteiten verloren even het gevoel voor de samenhang der dingen en hun eigen leiderschap daarin. En helaas is juist ook voor de werkgeversorganisaties hier van een betreurenswaardige regressie sprake. Met name het VNO verrast, niet eens zo zeer door het standpunt, want een belangenorganisatie handelt in standpunten, maar vooral door het weer zeker menen te weten van

zaken die op het terrein van een ander liggen. Nog niet zo lang geleden wist het VNO zeker dat het initiële onderwijs in Nederland naar internationale maatstaven vier jaar moest worden. Daar is men terecht van afgestapt. De een is goed in ondernemen, de ander in universitair onderwijs. Nu verkoopt men helaas weer nieuwe zekerheden over derden. Dat is jammer.

Wederom, zoiets zou in een land met respectabel hoger onderwijs niet moeten kunnen gebeuren. Dat het gebeurt, duidt op een nog altijd om zich heen grijpende verwarring over waar welk probleem, zeker als het zoals in dit geval om complexe problemen gaat, thuishoort. Het reageren op internationale ontwikkelingen in wetenschap en onderwijs hoort evident primair bij universiteiten thuis. Overheden zouden vervolgens barrières kunnen slechten, bijvoorbeeld tussen onderdelen van technische en algemene universiteiten. Universiteiten zelf kunnen overigens pas echt over de bemoeienis van overheid en derden klagen, wanneer ze zich hun eigen problemen aantrekken en daarnaar handelen. Gemeten naar heel veel is hun plaats in de samenleving op eenzame hoogte; maar die top lijkt soms wel bevolkt door dwergen die Sneeuwwitje nog altijd missen.

Het is meer dan tijd tot een afsluiting te komen van dit verontruste, misschien zich wat herhalende, soms wat boze, ja, nu en dan zelfs wel verongelijkte, maar, naar ik toch moet blijven vermoeden en vrees, helaas ook juiste betoog. Genoeg gepraat. Wat gaan we doen? Er moest immers wat veranderen. Laten we dit jaar eens goed beginnen met applaus voor enkele concrete voorstellen.

De wijze van overheidsbekostiging van de universiteiten moet op twee manieren veranderen. Het wordt in wezen een financiering van de infrastructuur, en daarmee van een bepaalde capaciteit; en tussen overheid en universiteit ontstaat een soort van contractrelatie. In plaats van te financieren op instroom of uitstroom van studenten, met alle niet geheel bevredigende effecten van dit moment, zou voor een periode van ten minste vijf jaar voor elke universiteit een vast bedrag, het gemiddelde van de afgelopen vijf of tien jaar, als rijksbijdrage kunnen worden toegekend. Voor dat bedrag, dat te zien is als een bekostiging van de

aanwezige infrastructuur en dus ook de al voorgenomen bijdrage in de kapitaalslasten omvat, voert de universiteit op een onderhandelbare contractbasis door de overheid gewenste en gespecificeerde taken uit. Als eventuele verfraaiing zou men kunnen denken dat universiteiten er een maximum en hogescholen een minimum aantal studenten voor opleiden.[19] De verhouding tussen overheid en universiteiten en tussen universiteiten onderling zal er subtiel, maar wezenlijk door veranderen. De overheid stuurt op de nationale infrastructuur in plaats van op binnen de universitaire sfeer gelegen factoren. De universiteit zal geneigd zijn tot optimalisering, en meer dan nu zich 'veilig' kunnen profileren ten opzichte van anderen, binnen een vast bedrag, dat hoogstens na vijf jaar zou kunnen worden bijgesteld op overwegingen van gebleken verschuivende belangstelling van studenten, kwaliteit en uit de profilering voortvloeiende specifieke maatschappelijke functie. Binnen de universiteit kan eindelijk de gedachte doorbreken dat het geen subsidie-organisatie is, maar een organisatie die uit diverse bronnen inkomsten heeft en deze aan diverse doelen besteedt, zonder een één-op-één-relatie met de inkomstenbronnen, hetgeen eveneens tot een optimalisering van de bedrijfsvoering leidt.

Het is misschien even schrikken, maar het lijkt toch beter als we de volgende eeuw ingaan met een radicale zwenking in de studiefinanciering. Uiteraard zullen de collegegelden door universiteiten worden vastgesteld. Eveneens gaat het natuurlijk vanzelf spreken, dat tweedefasestudenten gewoon een stipendium krijgen, meestal van de eigen universiteit, zoals overal elders in de wereld. De echte vernieuwing is, dat de 'gewone' studiefinanciering niet meer via 'Groningen' hoeft; we kunnen dat missen. Na alles wat de huidige studiefinanciering als een virus in het hoger onderwijs teweeg heeft gebracht - van het studietempo tot de leeftijd van studenten een staatszaak gemaakt - lijkt het nu goed de beurzen en leningen voor studenten, zo nodig binnen landelijke hoofdlijnen, te laten invullen en uitvoeren door de universiteiten zelf. Ook dat is internationaal niet zo buitenissig als het hier lijkt en met veel uitkeringen in de sociale zekerheid weten we niet beter dan dat dit het juiste principe is. Bovendien komen de afwegingen over

budget, grondslag van toekenning, of verband met prestatie, daar te liggen waar ze horen te liggen.

Als we zover zijn, is het goed op te merken dat we niet erg lang meer zullen kunnen wachten met het beëindigen van het bizarre feit dat ten aanzien van de bestuursorganisatie hogescholen vrijheid van inrichting hebben en universiteiten aan gedetailleerde wetgeving vastzitten. Dat blijft een rare vorm van concurrentievervalsing door de overheid, waarvoor wel een historische verklaring bestaat, maar geen actuele legitimatie.

De kwaliteitsbewaking van het onderwijs, waarover verder niets dan goeds, heeft naar mijn indruk wel eens de tendens iets te veel gericht te zijn op vormkwesties: de drieëntachtig wijze aanbevelingen van het bekende rapport-Wijnen. Het totstandkomen van een onderwijsorganisatie in de gedaante van onderwijsscholen is een goede bijdrage. Wat echter nadrukkelijk óók aan de orde moet zijn, is de inhoud. Er is in Nederland, behalve bij enkele academieknuppelaars - ere wie ere toekomt - geen debat over een nationaal curriculum of een kerncurriculum. In die vorm is dat geen gemis. Maar het zou best leuk zijn, als het VNO eens zei wat het vond van de inhoud, in plaats van de lengte, van de ingenieursopleiding, uiteraard zonder er een convenant over te sluiten. Met andere woorden, voor universiteiten is de inhoudelijke vernieuwing van het onderwijs prioriteit nummer één. In een beetje ontstatelijkte universiteit hoeft dat allemaal niet meer in allerlei formele vormen van nieuwe en soms modieus benoemde studierichtingen. Dat kan in samenspraak met belanghebbende betrokkenen van buiten. Aan een universiteit komt die vernieuwing echter vooral voort uit de intrinsieke wetenschappelijke dynamiek.[20.] Wetenschappelijke ontwikkelingen horen in het wetenschappelijk onderwijs, haast *real time* zou men zeggen, opgenomen te worden. Dat lijkt me een vruchtbaarder doelstelling en mooie uitwerking van het wel wat belegen, en nogal vrijblijvend, spreken over onderzoek en onderwijs als schering en inslag. De wetenschappelijke ontwikkeling vraagt om een onderwijskundig antwoord op zowel specialisatie en versplintering, als op de verwetenschappelijking van de samenleving en de daarbij behorende algemene competentie van vele burgers.

Ieder van u zal geheel zelfstandig kunnen bedenken hoe het met personeelsbeleid moet aan een universiteit. Inderdaad: anders. En dus mag men verwachten dat de overheid haar aankondiging waarmaakt om tot een vergaande decentralisatie van het beleid te komen. Het zal de universiteiten de nodige moeite kosten om uit de gewenning aan een comfortabele *fellow-traveller* status hier het heft in handen te nemen, maar er is weinig dat minder urgent is. U hebt het bedacht: gedifferentieerde wetenschappelijke carrièrepatronen, vaste posities op basis van bewezen prestaties, meer gedifferentieerde salariëring, meer aandacht voor goede secundaire voorzieningen, bijvoorbeeld met betrekking tot de werkplek, ruim gebruik van tijdelijke posities, maar met goede loopbaanplanning en adequate rechtszekerheid, uiteraard daar waar nodig ook internationaal concurrerend.

Onderzoekscholen op zich vormen een redelijk idee. Des te redelijker naarmate er speelser en gevarieerder mee om wordt gegaan. Het huidige circus van oprichting en erkenning van onderzoekscholen is een laatste duidelijk voorbeeld van heilloze overheidsbemoeienis. Het moest weer zonodig Koninkrijkswijde erkenning worden, voordat er nog een onderzoekschool zijn bestaansrecht had bewezen, en het moest weer zo uniform mogelijk, vooral in een patroon van universitaire samenwerking in plaats van universitaire profilering en concentratie. Het is nog een wonder dat we met z'n allen het penvoerderschap van die scholen als een punt van profilering - een verkeerd punt natuurlijk - hebben gevonden. Het is pijnlijk, maar waar: Nederland heeft niet te veel universiteiten, maar wel te veel als het dezelfde soort onderzoeksuniversiteiten zouden zijn. Juist op het gebied van het grootschaliger onderzoek zijn scheve verdelingen de beste verdelingen. Onderzoekscholen kunnen vehikels zijn die naar een bergachtiger onderzoekslandschap leiden.

De plaats van een universiteit is op grote hoogte. Daar dient ze nu eenmaal voor. Omdat hetzelfde niet voor alles en iedereen in de samenleving geldt, is het niet zelden op eenzame hoogte. Aan de top van ons onderwijsbestel, om er direct aan mee te helpen dat hele onderwijs te laten blijven behoren bij het beste ter wereld. Aan de top van de kennisinfrastructuur, die Nederland maakt tot een geavanceerd land dat ook

elders in de wereld aan het welzijn van burgers kan bijdragen. En soms zou het anderen niet verrassen als de universiteit haar plaats gebruikte om voor te gaan in plaats van te volgen. Laten we dat dan doen! Nee, voorzichtig: laten we dat dan proberen te doen. Als het kan dit jaar al.

Eindnoten:

1. Het is uiteraard onvermijdelijk terug te grijpen op thema's die ik ook in de vijf voorgaande redes bij de opening van het Academisch jaar heb aangeroerd. In *De hete adem van de academie* (1992) en *Een wolkje wetenschap* (1990) met name had ik het over de thema's waarop ik hier terugkom: de positie van de universiteit, als organisatie en als bedding van onderwijs en wetenschap, in de samenleving.
2. Ook anderen constateren het gebrek aan publieke discussie over de echte universitaire vraagstukken. Zie bijvoorbeeld: H.L. Wesseling, 'De oude universiteit en de nieuwe', in diens *Oorlog lost nooit iets op*, Bert Bakker, Amsterdam, 1993, pp. 289-300 (oorspronkelijk in *Hollands Maandblad* 1992-1); M.C. Brands, 'De onwijze opzet van ons wetenschappelijk onderwijs', in: *Hollands Maandblad* 1993-4, pp. 3-7; en: Chris Lorenz, 'Van het universitaire front niets nieuws', in: *Krisis*, nummer 51, juni 1993, pp. 5-34. Deze en andere bijdragen uit het afgelopen jaar, zoals ook de serie columns in NRC/*Handelsblad* van Marc Chavannes onder de titel 'Iedereen doctorandus', zijn hopelijk wel een teken van de opleving van de discussie.
3. Respectievelijke auteurs en uitgaven: Page Smith, Viking, New York, 1990; Dinesh D'Souza, Free Press, New York, 1991; Bruce Wilshire, State University of New York Press, 1990; George H. Douglas, Birch Lane Press, New York, 1992; en Martin Anderson, Simon & Schuster, New York, 1992. Het aspect van *university-bashing* zit inderdaad voor een deel in de titels. De inhoud betreft voor een ander deel ook onderbouwde inhoudelijke kritiek, vooral van 'rechts', op universiteiten en universitair onderwijs, voortgaande in de lijn van het snel klassiek geworden boek van Alan Bloom, *The Closing of the American Mind. How higher education has failed democracy and impoverished the souls of today students* (ook een fraaie!), Simon & Schuster, New York, 1987. Zie voor een kritisch en evenwichtig overzicht van deze lijn van kritiek: Francis Oakley, *Community of learning. The American College and the Liberal Arts Tradition*, Oxford University Press, New York, 1992, vooral pp. 106-112.
4. De overhead-percentages in kwestie liggen in de orde van zeventig tot negentig procent en soms nog hoger, waar vergelijkbare percentages voor derde-geldstroominkomsten hier te lande zich in de orde van tien tot twintig procent bewegen.
   Stanford moet als private universiteit uiteraard grotendeels zelf zijn normale kosten uit zulke overheads 'verdienen'.
5. Annie van den Oever (red.), *De Universiteit in opspraak. De universiteitsroman in de Anglo-Amerikaanse en Europese literatuur*, De Prom Bibliofiel, Baarn, 1991.
6. Aldus de strekking, soms letterlijk zo verwoord, van de meerderheid van de in noot 3 aangehaalde titels.
7. Frank van Kolfschoten, *Valse vooruitgang. Bedrog in de Nederlandse wetenschap*, L.J. Veen, Amsterdam, 1993. Een nuttig boek, overigens!
8. Chris Lorenz, in *Krisis, t.a.p.* (zie n. 2), p. 34; en M.C. Brands, in *Hollands Maandblad, t.a.p.* (zie n. 2), p. 7.
9. Droefenis over deze stand van zaken vond men ook terug in het redactioneel commentaar dat NRC/*Handelsblad* met de bezonnenheid van enkele weken afstand van het gebeuren op 17 juli 1993 onder de titel 'Nogmaals In 't Veld' nog eens aan de zaak wijdde.
10. Documentatie van deze trend vindt men op vele plaatsen, bijvoorbeeld in het *Sociaal en Cultureel Rapport 1992*, Sociaal en Cultureel Planbureau, hoofdstuk 'Participatie en beleid', vanaf p. 479; en met interessante tijdreeksen en commentaar in James J. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge/London, 1990, p. *95*, in het hoofdstuk 'Relations of Trust'.

11. Zie over aspecten van dat nieuwe burgerschap de WRR-Studie *Eigentijds burgerschap*, WRR-publicatie vervaardigd onder leiding van H.R. van Gunsteren, 1992, alsmede de 'Voorstudies en achtergronden' voor dit rapport: *Burgerschap in praktijken*, deel 1 en 2, WRR 1992 (met name in dit verband: M.A.P. Bovens, 'De republiek der rechtspersonen: over burgerschap van en binnen organisaties'; P. den Hoed, 'Ambtenaren als burgers'; W.K.B. Hofstee, 'Een curriculum voor burgerschap'; alle in deel 1).
12. Voor de liefhebbers: herstructurering onderwijs (vierjarige programma's), TVC (taakverdeling en sluitingen), SKG (idem), BUWP (herstructurering personeel), invoering twee-fasenstructuur, VWF (projectfinanciering en kwaliteitsbewaking onderzoek), onderzoekscholen (organisatie onderzoek). Buiten beschouwing blijven dan nog zaken als wetgeving en kwaliteitsbewaking onderzoek, die ook grote effecten hadden, maar minder de eigen interne structuur van de universiteit veranderen.
13. Gegevens ontleend aan jaarrekeningen en jaarverslagen van de UVA en aan de publikaties *Feiten en Cijfers* van het ministerie van O&W. Vergeleken zijn de jaren 1980 en 1992. Met als basis 1980=100 zijn enkele indexcijfers voor 1992: publicaties 275; promoties 259; tweede geldstroom 200; instroom studenten 142 (na een piek van 157 in 1991); totaal aantal ingeschreven studenten 112 (dus een drastische vermindering van de gemiddelde verblijfsduur!). Dank aan Hans van Dam voor het bijeenbrengen en verwerken van de gegevens.
14. Gegevens gebaseerd op de jaarrekeningen op dezelfde vergelijkingsbasis als in noot 13. De overige inkomsten zijn exclusief de tweede geldstroom (die verdubbelde!), en inclusief collegegelden, welke thans ook formeel de 'eigen' inkomsten van de universiteit vormen.
15. Zo ook in de in noot 2 genoemde bijdragen. In hetzelfde nummer van *Hollands Maanblad* 1993-4 biedt J. Pen overigens de meest genuanceerde en dus aardigste beschouwing over dit thema met een ambivalente conclusie: *Tempo*!, pp. 8-13.
16. Een vraag die onder andere ook aan de orde wordt gesteld in een recente voordracht van Burton R. Clark, *Higher Education as a Self-Guiding Society*, Plenary Address, 15th Annual EAIR Forum, Turku, Finland, August 15-18, 1993 (ongepubliceerd).
17. Ik wijs erop dat het in dit verband veelgehoorde argument van de in het geding zijnde belastinggelden niet opgaat, omdat bijvoorbeeld bij gemeenten dit argument ook zou spelen, maar bij min of meer vergelijkbare gevallen (denk aan enkele 'wethouderskwesties' in het recente verleden) geheel andere reflexen tussen rijk en lokale overheid in het geding zijn.
18. Burton Clark, *t.a.p.* (zie n. 16), merkt dit als een van de belangrijkste problemen aan waarmee het hoger onderwijs van doen heeft, en waarmee alleen universiteiten om kunnen gaan, wanneer ze zich als *self-guided societies* kunnen gedragen.
19. Het voorgestelde heeft enige overeenkomst met wat momenteel in het Verenigd Koninkrijk gepraktiseerd wordt. Een vorm van capaciteitsfinanciering is elders in Europa eerder regel dan uitzondering.
20. Zie opnieuw Burton Clark, *t.a.p.* Het valt op dat er in de Amerikaanse discussie inderdaad veel meer aandacht voor de inhoud van het onderwijs is, soms op een al te sjabloon-achtig *conservative - liberal* dimensie, maar niettemin opvallend afwijkend van het gebrek bij ons aan publiek debat. Zie bijvoorbeeld David Bromwich, *Politics by Other Means. Higher Education and Group Thinking*, Yale University Press, New Haven/London, 1992; en Gerald Graff, *Beyond the Culture Wars. How Teaching the Conflicts Can Revitalize American Education*, Norton, New York/London, 1992.

De hedendaagse dynamische verschijningsvormen van Jan Salie
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1994/1995 van de Universiteit van Amsterdam
5 september 1994

De froids bons mots, des équivoques fades,
Des quolibets et des turlupinades,
Un rire faux, que l'on prend pour gaîté,
Font le brillant de la société.
C'est donc ainsi, troupe absurde et frivole,
Que nous usons de ce temps qui s'envole;
C'est donc ainsi que nous perdons des jours,
Longs pour les sots, pour qui pense si courts.
Mais que ferai-je? Où fuir loin de moi-même?
Il faut du monde; on le condamne, on l'aime:
On ne peut vivre avec lui ni sans lui;
Notre ennemi le plus grand, c'est l'ennui.

Voltaire, La Vie de Paris et de Versailles, 1751, Oeuvres Complètes, *Vol. 31B, Oxford 1994, pp. 283-4*.

U ZULT BIJ de opening van dit academisch jaar wat vernemen over de toestand in de wereld. Eigenlijk hoeft u daar niet vreemd van op te kijken. De universiteit is immers een hooggelegen uitkijkpost over haar omgeving, en die omgeving kent weidsere horizonten dan waar onze dagelijkse blik gemeenlijk blijft rusten. Bevreemding past eerder het omgekeerde, dat u van de universiteit door het jaar heen zo weinig over de toestand in de wereld hoort. Althans vandaag de dag. Het is weleens anders geweest, maar toen wekte het weer bevreemding dat de universiteit zich wel omtrent de wereld roerde. Mijn generatie herinnert zich de kritische universiteit, die onversaagd maar tevergeefs, een gids door de boosheid van de wereld wilde zijn.[1.] In nog vroeger tijden heeft de universiteit het opgenomen tegen pausen, keizers en koningen, of heeft ze de laatsten juist bijgestaan in de vorming van hun naties. Onze Amerikaanse collegae maken vandaag mee hoe zowel de geletterdheid als de moraal van de natie de campus heftig beroert, en de universiteit tot stellingname maant. Daarmee vergeleken zijn Nederlandse universiteiten nogal wereldvreemd. En misschien vinden we dat ook wel zo aardig. Af en toe worden we weleens aangesproken op onze plichten ten opzichte van de arbeidsmarkt of de technologische innovatie, maar daar blijft het bij. Dat het land beter bestuurd zou kunnen worden of dat de burgerzin zou moeten worden aangewakkerd - geen mens die de universiteit er op aan zal kijken.

Dit alles ter introductie van Jan Salie. Want u zou wat over de toestand in de wereld te horen krijgen. Potgieters introductie van de ongewenste gast van Jan en Jannetje op hun oudejaarsfeest van 1841 laat weinig aan duidelijkheid te wensen over. '... als men den langen slungel aanziet, die ginder slemp schenkt, en ginder slemp lept: welke doffe oogen! - welk een meelgezicht! - welk eene houding van slierislari! - Welk eene ergernis vooral, als ik het u niet langer verhelen mag, dat dit ongeluk de jongste zoon is van JAN en JANNETJE; hij, de patroon aller slaapmutsen, aller soepjurken, aller sloffen ten onzent! hij, JAN SALIE!'

Vader Jan - onze Nederlandse natie dus eigenlijk - steekt later op de

avond de hand in eigen boezem: '... ik begon mij zelven te verwijten wat plannen ik al voor JAN SALIE heb gemaakt; JAN SALIE poëet, - JAN SALIE professor, - JAN SALIE diplomaat, - JAN SALIE lid van de tweede kamer, - JAN SALIE Minister! - ik verbeeldde mij, waarachtig! dat hij het al was! ik meende overal zijn' geest te zien! Immers ik, die weleer een' vloed van vreemdelingen naar de werkplaatsen van mijne kunstenaars zag stroomen, om er de wonderen te huldigen door hun genie geschapen; ik teerde in de kunst tientallen van jaren op den roem van het voorgeslacht, - ik nam het middelmatige voor lief. Immers ik, die in geheel Europa vermaard plagt te zijn om de wijsheid, welke er van mijne hoogescholen uitging; ik meende eene halve eeuw lang een heel licht te zijn, als ik eindelijk te hooi en te gras vernam, wat in den vreemde al overbekend, al weder vergeten was, in allerlei vakken van studie! [...] JAN SALIE heeft geen verstand genoeg, om geld te verdienen; JAN SALIE heeft geen talent genoeg, om roem te verwerven; ik schaam mij, dat ik zijn vader ben?'[2.]

Zo was dat, honderdvijftig jaar geleden. U zult horen hoe het nu zit. Het becommentariëren van de toestand in de wereld is het vertellen van een verhaal, en uit de aard der zaak zijn vele verhalen mogelijk. Het commentaar schuilt in de keuze uit de mogelijkheden. De keuze loop van de beste van alle werelden tot de slechtste van die verzameling. En hoewel de wereld natuurlijk nog zo slecht niet is, heb ik een praktische voorkeur voor de slechte kant van het continuüm. Te bedenken hoe slecht het gesteld is, is nu eenmaal leerzamer dan te bedenken hoe goed het gaat.

Hoe staat de wereld er vijf jaar vóór het einde van het millennium voor? Ik maak een selectie. Staatslieden en commentatoren hebben enkele jaren terug de term 'nieuwe wereldorde' geïntroduceerd. Met die orde weten zij, en wij, geen weg. De veranderingen die zich in de voormalige Sovjetunie en Oost-Europa hebben afgespeeld en vervolgens in verhoudingen in de wereld, zoals bijvoorbeeld in het eveneens voormalige Joegoslavië of in Zuid-Afrika, worden nog steeds met een gebrek aan echte verwondering begroet.[3.] Landen en regeringen waarvan leiderschap zou moeten uitgaan, zijn na zes jaar bedenktijd nog altijd geheel ontredderd, en wijzelf als Europese burgers verbergen

onze eigen ontreddering in een wolk van nogal onbestemde missionaire activiteit, zoals die eertijds op exotischer streken was gericht. Het wereldbeeld van meer dan veertig jaar is gebleken een behaaglijk eenvoudig 'ijzeren gordijn' te zijn geweest dat onze eigen, zeer onoverzichtelijke werkelijkheid verborg. Oost - West, Noord - Zuid, rijk - arm, boven - onder zijn dezelfde dimensies niet meer. En gedesoriënteerd als we al zijn, durven we het nog redelijk comfortabele verhaal, dat de revolutie van 1989 een verlate, democratische revolutie in dat deel van Europa was, niet te verruilen voor het veel ontstellender verhaal, dat die omwenteling de voorbode is van een beweging die eerst daar, maar binnenkort hier, vastgedraaide structuren en instituties aan de kant zal vegen.[4.] Europeanen willen zich nog verbeelden toeschouwers te zijn bij de afronding van een proces, dat van West naar Oost trok, in plaats van in een baan te liggen van een dreigende storm, die van Oost naar West op hen afkomt.

Het verhaal over Europa is helemaal een verhaal van tegenstellingen. Aan de ene kant is er een gestaag en onomkeerbaar toenemende integratie op de meeste gebieden des levens waar alle burgers dagelijks naar handelen, terwijl anderzijds de aandacht in beslag wordt genomen door regeringen en politici, die alsmaar minder in staat lijken de bijbehorende staatkundige instituties behoorlijk op te zetten en in te vullen. Hoewel wederom onze verbeelding het graag anders wil, blijft Europa als vanouds verscheurd door oorlog naast vrede, door armoede naast rijkdom, door verstotenen naast burgers.[5.] Doorzichtige pogingen Europa op grond van bureaucratische concepten te herdefiniëren tot een min of meer paradijselijke enclave aan de westkant helpen niet. Europa is wat het is en was: miserabel, wreed, creatief en humaan. Van problemen als genocide, volksverhuizing of godsdienstoorlog, die de onze waren van middeleeuwen tot wereldoorlog, hebben we sedertdien alleen even willen denken dat ze overwonnen waren. En het Europa van vrijheid, democratie en mensenrechten dan? Gelukkig bestaat dat, maar het is in zijn bloeiendste vorm helaas wel daar te vinden, waar niet zoveel meer aan de hand is: in onze eigen keurig aangeharkte achtertuintjes van stad, land, vereniging, wijk en deelgemeente. Als het echt spannend wordt in de wereld daarbuiten, vallen er gaten. Europese

staten hebben vele gezichten. Ze zijn tehuizen van parlementaire democratie en van eng nationalisme en burgeroorlog. Ze behoeden de verzorgingsstaat en belemmeren economische groei en handel. Bovendien zijn het ook nog verkrottende huizen, omdat nieuwe wijken van bovenstatelijk of ontstatelijkt ontwerp onstuitbaar oprukken. De democratische vormen die we koesteren, zijn daarmee gekluisterd aan instituties op hun retour. Het denken over democratie in de nieuwe wijken wordt gehinderd, doordat onze reëel bestaande democratie bijna onaanraakbaar is geworden als onderdeel van de gevestigde orde, die zich met raffinement immuniseert voor veranderingen.[6.]

'Maar de kunsten en wetenschappen, bloeien die dan niet als nooit tevoren!' hoort u Jannetje en de kinderen al roepen. 'Ach,' zou Jan kunnen zeggen, 'over de kunsten mogen we ons verbeelden wat we willen. Hebben onze schrijvers geen succes in den vreemde? Wordt onze muziekcultuur niet geroemd? - al stoelt het wel wat veel op vroeger eeuwen. Drommen er niet duizenden naar Rembrandt en Van Gogh? Neemt het modern mecenaat van staat en bedrijven geen hoge vlucht? Laten we maar gauw blij zijn met wat we hebben en geen kniesoor wezen.'

Wetenschap is in deze dynamische tijd gelukkig meer een kwestie van meten. Er wordt wellicht meer geld besteed dan ooit, er wordt geëxperimenteerd en gepubliceerd, gepromoveerd en geciteerd dat het een aard heeft. En alles geteld en gemeten. Maar toch... we zakken een beetje terug in de rangorde der naties. Bedenkelijker misschien is nog dat er een groeiende tegenzin waarneembaar is om vrij en fundamenteel onderzoek zijn gang te laten gaan. Het duo Jan Contant en Jan Krediet hebben stevig het heft in handen. Onderzoek moet ergens voor dienen en het hoort geprogrammeerd te zijn. Ondernemen en rendement, dat is vast ook goed voor de wetenschap. Investeren als het moet en als het goed verzekerd is, maar risico's nemen in onzekerheid is tegen het gezond verstand. Het ziet er heel doortimmerd en dynamisch uit, ons onderzoeksbestel. Potgieter zou wel tevreden zijn. Maar wij? Waar zit die Jan Salie nu, honderdvijftig jaar later?

Het is allicht duidelijk dat we niet hoeven uit te kijken naar wie slemp lept, doffe ogen en een meelgezicht heeft, en al helemaal niet een houding van slierislari. Als er vooruitgang is, dan is het wel dat we met zulke types meteen korte metten maken. Nee, de Jan Salie die onder ons is, zit goed in het pak, kijkt juist energiek uit de ogen, voert een beleid, heeft een program, sluit een deal en bevindt zich in een staat van permanente beweging. Hij is de reden dat er niets meer verandert en alles potdicht zit.

Een gedicht van Lucebert, dat ik onlangs aantrof,[7.] komt in gedachten. Het heet 'Van de valsspelers' en gaat zo:

Daar flitst het goedgeborgen
ik over overvolle hoofdwegen en is niet snik

Wat tippel jij nu kundige nietsnut
over dat door anderen uitgestippelde pad
je handen te kort om bezit te omvatten
en het oog te schichtig voor de geneugten van jatten

Die kundige nietsnut lijkt me onze hedendaagse dynamische Jan Salie, inderdaad, op het door anderen uitgestippelde pad, te kort en te schichtig. Aan geneugten, laat staan die van jatten, mag zo iemand al helemaal niet denken. Hij zou zich er in verslikken. Onze Jan Salie bezuinigt!

We moeten de toestand in de wereld eens wat dichter bij huis gaan bekijken. Het minder interessante verhaal zal ik u besparen. Het gaat natuurlijk helemaal zo slecht nog niet in dit landje. (Het verkleinwoord - landje - is in dit soort mededelingen gebruikelijk en draagt niet onaanzienlijk bij aan de overtuigingskracht ervan.) We kunnen op onze voorzieningen en prestaties trots zijn. Een plaats waar rust, stabiliteit en betrekkelijke orde heerst. Dat verhaal dus niet; nu eens een ander.

Er zit rot en bederf in het raamwerk van het publieke domein. Het bedrieglijke is dat je het niet hoeft te zien als je niet wilt. Het oogt immers allemaal heel prettig. Rechtsstaat, democratie, welvaart. Er zou niets aan de hand kunnen zijn. Ik schetste echter al een minder prettige

buitenwereld, die hinderlijk dichtbij komt; maar ook zonder dat hecht zich een bijtend goedje aan het vernis van eerbiedwaardige instituties. Dat spul heet ontoereikendheid. De kern van dit verhaal is, meen ik, dat in onze samenleving wat eens voldeed nu ontoereikend wordt, terwijl het niet meer tot aanpassing in staat of geneigd is. De oorzaak zou weleens een combinatie van frictie en complexiteit kunnen zijn. Wie tot zich laat doordringen hoe ingrijpend de laatste halve eeuw bijvoorbeeld morele opvattingen, gezinsrelaties, arbeidsverhoudingen, mobiliteit, techniek, persoonlijke welvaart, godsdienstig beleven, of de positie van de jeugd veranderd zijn, kan zich slechts verbazen over hoe onveranderd partijvorming, overlegstructuren of politieke democratie in dezelfde periode bleven. Dat geeft frictie. De verbrokkeling van een ooit eenvoudig wereldbeeld, de enorme groei, relatief en absoluut, van de overheid in de samenleving, de sterk toenemende globale interdependenties, de kwantitatief en inhoudelijke alsmaar verdergaande vertakking van interactiepatronen tussen bestuurders en bestuurden. Dat zijn enkele voorbeelden van een in objectieve zin enorm toegenomen complexiteit, die wonderbaarlijk genoeg in het publieke domein in feite wordt miskend. Een bedrijf dat de omzetgroei van de overheid over de afgelopen halve eeuw zou hebben doorgemaakt zou bijna onherkenbaar zijn veranderd in structuur, werkwijzen, soort en selectie van bestuurders. De opdracht van de publieke structuren en daarbinnen functionerende ambtsdragers is in zeer beduidende mate anders en complexer geworden. Doordat echter juist politieke structuren hun legitimatie eerder buiten dan binnen een zakelijke beoordeling van doel en middelen vinden, is aanpassing achterwege gebleven en doemt in het Westen het spookbeeld op van machteloze ontoereikendheid rond al te vertrouwde democratische instituties.

Rot en bederf zijn de symptomen van decadentie. De decadentie van de klassieke Jan Salie was zijn algeheel gebrek aan fut en energie. Vrijwel niemand praat daarom over decadentie in het publieke leven van vandaag. Wie over de handel en wandel van publieke ambtsdragers nog wel eens verbijsterd raakt, raakt dat nu bijna altijd vanwege een teveel aan energie en een overmaat aan beweging. Fut is wel het laatste dat onze politici en bestuurders ontzegd kan worden. Daarmee lijkt Jan

Salie uit onze vaderlandse familie verbannen, naar het hofje, zoals Potgieter het wou.[8.] Dat is echter slechts schijn, misschien wel kunstmatig instandgehouden schijn. Want de energie levert geen vooruitgang en de beweging geen bestemming. Jan Salie heeft honderdvijftig jaar later zich een geraffineerd dynamische vermomming aan laten meten. Geen tijd om slemp te schenken, maar modern, bij de tijd, altijd bezig. Heel druk.

In het decor van burgeroorlogen, volksverhuizingen, armoede, botsingen van culturen, mensenrechten, globalisering, economische aardverschuivingen, en democratie ná de nationale staat, problemen die we maar half tot de onze rekenen en die ons voor de andere helft in totale verwarring brengen, wordt op het nationale schouwtoneel de ontoereikendheid in decadente beweging verpakt. De tekenen zijn zichtbaar voor wie het goede sceptische oog heeft. Je moet niet in de eerste plaats kijken naar wat het meest op decadentie lijkt. De kleine corruptie, zoals recente wethouderskwesties en dergelijke, dat zijn eerder tekenen van hernieuwde ijver het alledaagse kwaad bloot te woelen, zonder indicatie dat er wat anders dan altijd aan de hand is. Dat overleeft ons bestel wel. Veel ernstiger lijkt een verval van bestuurlijk ethos. Ten onrechte gebruikt men tegenwoordig het woord 'regent' wel eens, wanneer een terugval naar minder open, autocratische bestuursmethoden wordt waargenomen. Dat miskent, dunkt me, wat er aan de hand is. Wat in een andere tijd het regentendom, juist in onze burgerlijke republiek, kenmerkte was het ethos van een burgerlijke inzet voor de publieke zaak. Het laat-twintigste-eeuwse bestier van staatszaken kenmerkt zich veeleer doordat het stevig in handen is van een professionele, maar ook gesloten kaste van politici met eigen taal, agenda en doeleinden, die elkaar beter begrijpen dan de burger. Wat het echter weer van een autocratie onderscheidt, is het ontbreken van eigen, van binnenuit komende doeleinden.

De politiek lijdt in een overtrokken mate aan wat David Riesman *other directedness* heeft genoemd.[9.] De Amerikaanse politieke cultuur verleent ons meer kijkjes in de keuken dan de Nederlandse, zoals onlangs weer in de dagboeken van Haldeman, de stafchef van Nixon.[10.] De lezer wordt getroffen door de volstrekte gerichtheid op pers en peilingen,

van dag tot dag, soms van uur tot uur van in dit geval de zogeheten machtigste mannen ter wereld. Misschien is het hier te lande iets minder extreem, helaas weten we er minder van en wordt er meer verhullend over gesproken, maar er is alle reden aan te nemen dat pers, publiciteit, peilingen en hoe over te komen dagelijkse aandacht van ministers en politici hebben en dus sterk richtinggevend zijn. Dat genereert het soort leiderschap, dat met het woord democratisch te mooi omschreven is, omdat het zijn legitimiteit niet aan de kwaliteit van bestuur ontleent, maar aan het volgen van een trillend in het rond bewegende kompasnaald. Onze hedendaagse dynamische Jan Salie.

Langzaam maar zeker glijdt dan achter een inhoudsloos gevoel van vertrouwen, achter algemene bevindingen, achter zogeheten politieke verhoudingen, achter een onbestemde geloofwaardigheid van gezagsdragers, dan wel het zijn van aangeschoten wild, de zaak zelve en de kwaliteit daarvan bijna ongemerkt weg. Dat is ontoereikendheid. Ontoereikend in de ontreddering die ik eerder schetste tegenover de problemen in Europa en de wereld, van welke men het zich toch niet kan permitteren ze van een ander te noemen. Ontoereikend om de eigen samenleving als verzorgingsstaat tegelijk te koesteren en te beheersen, voor een niet onbelangrijk deel overigens vanwege het feit dat het oordeelsvermogen van wetgevers en uitvoerders achter dezelfde rand van verondersteld draagvlak en van de gevoelens van de dag verdwenen is. Ontoereikend in het eigen aanpassend vermogen van de overheid op meerdere niveaus. Een regeerakkoord, dat alle sectoren van de samenleving aanpakt, behalve de reorganisatie van de eigen professie: de rijksdienst, het binnenlands bestuur en het parlementaire systeem, waarover de laatste decennia toch enkele boekenplanken zijn volgeschreven. Sommigen dachten vroeger dat het onvermogen tot zulke verandering aan de regeringsdeelname van het CDA lag. Ontoereikendheid ook lokaal, ook in het eigen Amsterdam dienen waarschuwingssignalen te klinken. De kwaliteit van het bestuur blijft voortdurend in discussie; het vermogen de eigen positie goed in te schatten en te benutten is steeds weer kwestieus; en de regiovorming, noodzakelijk als die is, verloopt via een proces dat wel heel moeilijk enthousiasme teweegbrengt.[11.]

Ontoereikend ook in de meer triviale bestuurlijke kwaliteit van de beslissingen van alledag. U vergeeft me dat ik de voorbeelden dicht bij huis neem. Een faculteit tandheelkunde sluiten en binnen tien jaar weer openen, is - wat de dwingende argumenten toen en nu, voor en tegen ook zijn - bestuurlijk niet welgedaan.[12.] Na intensieve studie en uitvoerige parlementaire discussie een stelsel van studiefinanciering invoeren en vervolgens gedurende inmiddels vele jaren uitsluitend met de afbraak ervan bezig zijn, is - hoe de zaken ook liggen - bestuurlijk niet aan de maat. En de zekerste lakmoesproef voor het verval van publiek bestuur is of men met de goede of de verkeerde agenda bezig is. Het lijkt de verkeerde agenda - en een symptoom van bestuur in isolement - om tijdens formatieonderhandelingen een herstructurering van de programmastructuur in het hoger onderwijs te bedenken, in omstandigheden waarin precies zo'n herstructurering na twintig jaar gezwoeg nog amper zijn beslag heeft gekregen en dus bij zowel hogescholen als universiteiten, na ingrijpende reorganisaties, nu de invulling naar inhoud en kwaliteit op de agenda hoort te staan.

Differentiatie van cursusduur binnen de bestaande structuur, of als aanvulling daarop - korte tweejarige cursussen bijvoorbeeld - is daarbij tot nu toe steeds door de overheid, en de werkgevers, van de agenda afgehouden en is juist vorig jaar, naar aanleiding van het door de overheid eenzijdig verlengen van de technische studies, er door de universiteiten weer opgezet. Dat het hele idee als voornaamste inspiratie de eigen financiële problemen van de politiek met de studiefinanciering kent, geeft wellicht al een voldoende basis voor een inhoudelijk oordeel. Het is, na alles wat we al hebben beleefd, de meest brute invasie van de studiefinanciering, een sociaal zorgsysteem voor een categorie jongeren, in wat in een écht kennisland het autonome domein van universiteiten en hogescholen zou zijn.

Zo staat de publieke zaak er voor! Niet best, in dit verhaal. Bestuurd door een overheid, die de kennelijke overtuiging heeft dat dit land al bezuinigend best de eenentwintigste eeuw in kan gaan, aangemoedigd door vele bedrijvige Jan Salies die het nog verder na de komma narekenen, allen gelovend in koopkrachtplaatjes en inkomensverdelingen, de sterkste schouders en de zwaksten in de samenleving, omdat, zoals ze

het zo mooi kunnen zeggen, achter al die cijfers mensen schuilen. Mensen, die als ze de kans krijgen bezig zijn de staat te verlaten, die andere agenda's hebben, met andere problemen worstelen, en andere vormen van burgerschap aan het uitproberen zijn, omdat ze de ontoereikendheid beu zijn. Die bij de bestuurders van land en stad wel inspiratie zouden willen vinden, maar weten hoe dat zit, en dus niet zo verbaasd zijn dat een nieuwe regeringscoalitie weinig inspiratie in overigens dikke stukken toont, maar wel verbaasd zijn dat de politieke leiders, met dit feit geconfronteerd, zich niet meer verweren, maar één stap verder in decadentie zetten en plechtig verklaren dat het zo hoort.[13.] Op die manier komen we via de moderne Jan Salie weer bijna bij de originele van Potgieter uit.

Wat heeft dit alles - afgezien dan van de daarnet gegeven voorbeelden - nu met de universiteit te maken? ‘Niets’ is een heel goed antwoord, maar het past niet zo goed in dit verhaal. Inderdaad, zo huiselijk als het klinkt, wanneer een politicus weer eens zijn licht laat schijnen over de kwaliteit van hoorcolleges, over de vereiste kwalificaties van de afgestudeerde, of over beste internationale aansluiting van diploma's, zo ongebruikelijk is het - ik waarschuwde u al aan het begin - als vanuit de universiteit wat over de toestand in de wereld te berde wordt gebracht. Het is dus zeker rustiger, wanneer publieke sector en universiteit hun eigen gang gaan.

Toch probeer ik een ander antwoord. De toestand van de publieke zaak en hetgeen een universiteit beweegt, horen veel met elkaar van doen te hebben. Eerst natuurlijk, na zo'n mopperig verhaal, de hand in eigen boezem. Deugt het bestuur van de universiteit? Ja en nee. Ik zou niet durven beweren dagelijks met de juiste agenda bezig te zijn. Nogal wat afleiding en ongein vullen het academisch jaar. En ik ben er niet van overtuigd dat inspiratie al onze beleidsnota's doordrenkt. Wel ben ik ervan overtuigd dat we - als een soort koekoeksjong deel van de publieke sector - veel te veel kunstjes uit die sector hebben geleerd. De hedendaagse dynamische Jan Salies zijn onder ons. Hoeveel beweging is er niet, onder zulke welluidende namen als democratie, rechtsbescherming, emancipatie, overleg, maar zonder doel en bestemming. Hoe vastgelopen is wat wij koesteren. En hoe weinig creatief zijn we om die

welluidende zaken betere inhoud te geven. De recente Leidse bestuurscrisis heeft helaas nog eens het beschamende schouwspel laten zien van een academische gemeenschap die het eigen spoor bijster raakt, wanneer vreemde spelregels uit parlementaire koker binnen de universiteit overheersen.[14.] Niettemin durf ik ook te beweren dat afleiding en ongein afnemen in plaats van toenemen en dat in Nederland nuchter beschouwd de hedendaagse universiteit een eiland van kwaliteit in een zee van gemodder is.[15.] Het nieuwe kabinet beveel ik beleefd aan, wanneer men het plezier over de eigen plannetjes te boven is, een echte bijdrage aan deze ontwikkeling te leveren door de vijfentwintig jaar oude wetgeving inzake universitair bestuur - dat kan dus wél weer! - bij de tijd te brengen, met name op het punt van de verhouding tussen de universiteit en haar onderdelen.[16.]

Terug naar waar we het over hadden. Dat was over engagement. Het engagement dat de universiteit dient te hebben met de publieke zaak. Dat ook omgekeerd het publieke domein bij het hoger onderwijs betrokken zou moeten zijn, waag ik trouwens ook te zeggen. Een wederzijds engagement. Het betoog zal hebben duidelijk gemaakt dat het niet om een engagement zonder problemen gaat. Maar het moet wel gevoed en onderhouden worden. Dat een overheid moet investeren in de kennisinfrastructuur is juist en al zo vaak gezegd. Het klinkt alleen wat afstandelijk. Laat ik het eens op een minder gebruikelijke manier zeggen. Een overheid - juist een democratische die de staat niet als haar eigendom beschouwt - hoort een actieve interesse te hebben in de culturele en intellectuele elite, gaat het debat aan, snuift nieuwe ideeën op, koestert die als de zuurstof die men ademt, maar selecteert en geeft leiding aan het land, meer het accent leggend op argumenten dan op gevoelens in het ochtendblad, meer het oog op de toekomst dan op de waan van de dag. Het is duidelijk wat de universiteit dan te doen staat. Zich met inspanning van alle krachten, met wijs gebruik van de toevertrouwde middelen, volledig inzetten voor het op termijn vermeerderen van de kwaliteit van het bestaan, de welvaart en het welzijn, van de burgers en van medeburgers elders. Het zal in onze samenleving moeilijk zijn instituties te vinden, die behalve deze intentie ook de resultaatverplichting met zoveel zekerheid op zich kunnen nemen. De

universiteit is daartoe een vrijplaats voor denken en zoeken in alle richtingen. Het is uiteraard geen vrijplaats voor wie niet op deze verantwoordelijkheid persoonlijk aangesproken wil worden. Zulke aardige oudejaarsvieringen als die van Jan, Jannetje en de kinderen zijn bij de Universiteit van Amsterdam in onbruik geraakt en dus kunnen we Jan Salie ook niet zo in de familiekring onderhanden nemen en zo nodig naar het hofje sturen. Jammer wel. Laat het echter wel vaststaan, nu de universiteit voor haar publieke hoofdtaak staat en voor haar vele andere verantwoordelijkheden, publieke en private, in toenemend moeilijke omstandigheden van gemengde publieke en private financiering en soms gemorrel aan haar fundamenten, dat ze nu haar medewerkers directer en persoonlijker dan ooit op verantwoordelijkheden zal moeten aanspreken. Studenten horen het best mogelijke onderwijs te krijgen. Culturele waarden horen kritisch onderzocht en overgedragen te worden. Grenzen van wat we dachten te weten horen te worden overschreden. Mogelijkheden van de menselijke geest horen we te beproeven. En minder kan het niet.

Een wederzijds engagement, en een kritisch engagement. Natuurlijk werkt een engagement niet, als het niet kritisch is. We hebben het niet over dwepen. Er is echter een specifiek argument dat met het gebruik van kennis te maken heeft. Onze moderne, dynamische Jan Salies hebben er een handje van in hun machteloze ontoereikendheid om meer kennis te roepen. Ze zijn daarmee tijdelijk van het probleem af en universiteiten en andere kenniscentra zitten ermee, en kunnen er trouwens ook weer een centje aan verdienen. Een onkritische houding brengt hier niet aan het licht dat in vele gevallen het geen ontbrekende kennis, maar eigengemaakte maatschappelijke belemmeringen zijn, die in de weg zitten. We weten heel goed wat onze werkeloosheid veroorzaakt, maar het wegwerken daarvan heeft niet de hoogste prioriteit, in tegenstelling tot wat wordt meegedeeld. De nog juist iets hogere prioriteit is het behoud van de sociaal-economische structuren die we gewend zijn en in het behoud waarvan alle georganiseerde belangen zijn geïnvesteerd. We weten ook meer over armoede aan de onderkant van de samenleving, dan dat we met die kennis zouden kunnen volhouden dat er inderdaad niet aan de doeltreffendheid van onze

bestaande sociale voorzieningen getwijfeld kan worden.[17.] Niettemin valt de keuze tussen die kennis en de uitgeholde karrensporen in het voordeel van de laatste uit. Velen stellen al hun hoop op de technologie. En dat is zeker beter dan niets. Maar het is niet zo dat de achterstand van Europa op het gebied van bijvoorbeeld telecommunicatie, software en interactieve media aan het gebrek aan relevante kennis ligt. Die achterstand ligt gewoon aan de ontoereikendheid van Europese staatslieden zelfgemaakte belemmeringen en antieke structuren in Europa op te ruimen.

Vandaar kritiek, steeds weer kritiek, die vroeger nog als politiek naïef kon worden afgedaan, en nu al lang niet meer. Maar u en ik hebben er vanmiddag meer dan genoeg van. Het is weer eens tijd met inzet aan het werk te gaan. Ik wens, naar ik aanneem mede namens u, het nieuwe kabinet een kennisintensief academisch jaar toe, in de hoop dat het voor elk van de kabinetsleden een schok van herkenning zal zijn. En als we daar zo dadelijk op drinken, zal het waarachtig geen salie wezen.

Eindnoten:

1. In *De hete adem van de academie*, rede bij de opening van het Academisch Jaar 1992/93, Amsterdam University Press, 7 september 1992, ging ik daar uitvoeriger op in.
2. E.J. Potgieter, *Jan, Jannetje en hun jongste kind*, met toelichtingen van dr. Jacob Smit, Thieme & Cie, Zutphen, z.j., pp. 11-12, 32-33. (Zoals bekend eerst verschenen in *De Gids*, van januari 1842.)
3. Over een gebrek aan ‘ons vermogen tot opwinding en verwondering’ sprak ik eerder in dit verband in *Een wolkje wetenschap*, rede bij de opening van het Academisch Jaar 1990/91, Universiteit van Amsterdam, 10 september 1990.
4. Zoals wordt gesuggereerd door Bruce Ackerman, in: *The Future of Liberal Revolution*, Yale University Press, New Haven/London, 1992, blz. 25 e.v.
5. De historicus Jacques Le Goff benadrukt die continuïteit nog eens in: *La vieille Europe et la nôtre*, Éditions du Seuil, Paris, 1994.
6. Voor een scherpe analyse van de problemen van de democratie langs vergelijkbare lijn, zie: Jean-Marie Guéhenno, *La fin de la démocratie*, Flammarion, Paris, 1993.
7. In *Vrij Nederland* van 25 juni 1994 als ‘het favoriete gedicht van Theo de Boer’. Ik volg hier ook de lezing die Theo de Boerzijn derde lezing, naar hij uiteenzet - eraan geeft. De Boer citeert van een affiche van Poetry International uit 1985. Het gedicht is onder de titel ‘Van de valsspeler’ (enkelvoud!) opgenomen in de bundel: Lucebert, *Troost de hysterische robot. Gedichten en een oratorium*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1989, p. 51.
8. *T.a.p.*, p. 35.
9. In *The lonely crowd*, met Nathan Glazer en Richard Denney, uit 1950 alweer.
10. H.R. Haldeman, *The Haldeman Diaries. Inside the Nixon White House*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1994, passim. (Een opmerkelijk document, mede omdat Haldeman er postuum een aantal ongetwijfeld over hemzelf bestaande oordelen mee corrigeert.)
11. Een greep uit kranten: ‘Waar zoveel talent te vinden is, moet het bestuurlijke talent met een lantaarntje worden gezocht’ uit een uitzonderlijk lang, zeer kritisch redactioneel van NRC/*Handelsblad* van 23 juli 1994, onder de titel ‘Zomers Amsterdam’. ‘... de arrogantie van Amsterdam...’ en ‘Die kloof tussen Amsterdam en de rest van het land [...] is [...] niet het minst zorgwekkende aspect van de zaak’ in de column van J.L. Heldring in NRC/*Handelsblad* van 5 april 1994, onder de titel ‘Bederf in de staat’ naar aanleiding van de IRT-affaire. ‘... van welke gezonde Nederlander mag je verwachten dat hij aan het eind van de twintigste eeuw serieus kennis neemt van berichten die zich bezighouden met wat ROA wordt genoemd’ in het zoveelste bijtende stukje over Amsterdams bestuur van Jan Blokker onder de titel ‘Ondergebracht’ in *de Volkskrant* van 19 juli 1994.

12. Voor niet ingewijden: het gaat om de recente beslissing ten aanzien van de faculteit in Groningen.
13. Als ik dit schrijf, is het ‘paarse’ regeerakkoord door de drie fracties definitief goedgekeurd en hebben formateur Kok, en de fractieleiders Wallage, Bolkestein, en zelfs Van Mierlo om strijd verklaard dat paars geen meerwaarde heeft, dat het net zo goed een ander kabinet had kunnen zijn, dat een zakelijke aanpak overheerst, en dat het van de personele invulling afhangt.
14. De door de staatssecretaris ingestelde onderzoekscommissie terzake constateerde dat in het verkeer tussen raad en college de vertrouwenskwestie werd opgevoerd, maar niet opgelost. De commissie zelf concludeert vervolgens dat zakelijke argumenten niet, maar dit (gebrek aan) vertrouwen wel tot het heengaan van de collegevoorzitter moet leiden, terwijl de raad vanwege zijn te ‘parlementaire’ optreden bevoegdheden ontnomen worden.
15. Zoals ik vorig jaar op deze plaats uitvoeriger deed. Zie: *Op eenzame hoogte. Een plaatsbepaling*, Amsterdam University Press, 6 september 1993, met name p. 10 [*deze bundel*, p. 118].
16. Ten overvloede: bij de tijd brengen is in belangrijke mate overlaten aan eigen, individuele regeling door de universiteit. Het recente rapport *Van hoger onderwijs naar hoger leren* van de Adviesraad voor het onderwijs, Utrecht, 1994, wordt mijns inziens ontsierd door een banale passage over bestuur in het hoger onderwijs (pp. 123/4) die dit bestuur verkeerd typeert en miskent. De achtergrond daarvan lijkt te zijn dat het gehele rapport het hoger onderwijs in termen van een stelsel beschrijft en daarmee voorbijgaat aan het feit dat overal ter wereld juist hoger onderwijs bijeen en tot realisering komt in levende instituten met eigen kenmerken en historie. In het begin van de jaren zeventig maakten McKinsey en de zogeheten informateurs in opdracht van minister De Brauw al eens dezelfde vergissing. In het hoger onderwijs is ‘het stelsel’ nog veel meer een abstractum dan in het basis- en voortgezet onderwijs.
17. Ik denk onder meer aan de studies die Schuyt en anderen al jaren verrichten en waarvan dezer dagen met enige trots gemeld kan worden dat ze aandacht kregen in een hoofdartikel van de eerbiedwaardige *Economist*, 30 juli 1994, onder de titel ‘Europe and the underclass’. Het gaat om: Godfried Engbersen, Kees Schuyt, Jaap Timmer en Frans van Waarden, *Cultures of Unemployment. A Comparative Look at Long-Term Unemployment and Urban Poverty*, Boulder/Oxford, 1993.

Wat te doen in wintertijd
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1995/1996 van de Universiteit van Amsterdam
4 september 1995

de Sibérie le 25e novembre 1763
Nous sommes enterrés sous la neige, c'est le temps de s'égaier, car la nature est bien triste. Je tâche de m'amuser et d'amuser mes divins anges. Je baise le bout de leurs ailes avec la plus grande dévotion.
Voltaire aan de graaf en gravin d'Argental ('les anges'), Best. D 11513

17e Janv: 1763 au château de Ferney
... Nous avons des neiges, j'en conviens, mais nous ne manquons pas de bois. On a des théâtres chez soi si on en manque à Genève, on fait bonne chère, on est le maître dans son château, on ne paie de tribut à personne; celà ne laisse pas de faire une position assez agréable...
Voltaire aan graaf Francesco Algarotti, Best. D 10917

EEN WINTERS GEVOEL! Er is vast iets aan de hand, wanneer dat gevoel je bezighoudt, midden in de Nederlandse tropische zomers van deze tijd. Toch is het werkelijk een winters gevoel dat het afgelopen jaar overheerst, als u het mij als universteitsbestuurder vraagt. We beleven een universitaire winter. In de betrekkingen van de academie met haar omgeving wintert het behoorlijk. Tussen universiteit en overheid vriest het dat het kraakt.

Gelukkig hebben we hier te doen met een oer-Hollandse metafoor. Er blijft veel ruimte voor ambiguïteit. Voor de romanticus roept de winter immers warme gevoelens op. De knusheid van lange winteravonden. Sneeuw en schaatsen, koek en zopie: dat is pas winterpret. De winterlandschappen van onze schilders schitteren naast wat er van de zomers is gekonterfeit. Weinig narigheid dus in die hoek van de metafoor. Simon Schama beschrijft in zijn nieuwste boek *Landscape and Memory* hoe in het winterlandschap van Caspar David Friedrich uit 1811 op krachtige wijze zowel het vaderland als het sacrale opgeroepen wordt. Eeuwig groene sparren als gothische monumenten in de sneeuw kondigen 'the resurrection of Christian hope from the dead of winter', alsook het einde van de Napoleontische winter aan.[1] Positieve boodschappen, maar niettemin een romantisch huiveringwekkend schilderij, met een nogal misplaatste kathedraal op de achtergrond, zwevend verscholen in een mistig waas, en een nietige menselijke figuur geheel verlaten op de voorgrond, uitgeteld tegen een rotsblok geleund, zijn krukken achtergelaten in de sneeuw. Nu de Hollandse metafoor toch de oostgrens heeft overschreden, mag ook de fraaie ambiguïteit van *Die Winterreise* in herinnering worden geroepen. 'Nun ist die Welt so trübe,/ Der Weg gehüllt in Schnee.' Zeker, dat is winter, maar het zijn steeds de warme accenten in de kou die het hem doen:

'*Ei Tränen, meine Tränen*,
Und seid ihr gar so lau,
Daß ihr erstarrt zu Eise,
Wie kühler Morgentau?

Und dringt doch aus der Quelle
Der Brust so glühend heiß,
Als wolltet ihr zerschmelzen
Des ganzen Winters Eis.'

Heerlijk, zo'n winter van Müller en Schubert.[2.] Veel verdriet en ellende, maar ook zoveel weldadige warmte! Troost en verdieping van smart tegelijk. Als we onszelf terug willen vinden, is het aan de haard en niet aan het strand. Gelegenheid voor bezinning op het leven en het doel van ons bestaan is er niet in het zomers straatrumoer, maar tijdens lange winteravonden, die een zo vast baken in literatuur en verbeelding vormen. De waarschuwing voor de verleiding van de winter geeft *Die Winterreise* ook al:

'*Ach, wer wie ich so elend ist*,
Gibt gern sich hin der bunten List,
Die hinter Eis und Nacht und Graus
Ihm weist ein helles, warmes Haus,
Und eine liebe Seele drin -
Nur Täuschung ist für mich Gewin!'[3.]

De wintermetafoor heeft vele kamers en dat geeft hoop, want de universitaire winter die ik vanmiddag op het oog heb, huist wel in een van de kilste vertrekken. Dat is in de hoek waar de nucleaire winter nooit een nucleaire zomer wordt, waar elke winter bar is en de zomer zoel, de sneeuw slibberige blubber en de zomer weer weldadige warmte brengt. De universiteit verkeert in wintertijd en dat is, zoals u nu zult hebben begrepen, niet best. In West-Europa, in Nederland in het bijzonder, zijn universiteit en samenleving aan het einde van de twintigste eeuw grondig in verwaaring over zichzelf en over elkaar. Ik ben ervan overtuigd dat die staat van verwarring de verklaring is van veel wat er met de universiteit gebeurt en van wat de universiteit bij tijd en wijle zelf doet. Ik heb die overtuiging ook op deze plaats al vele malen uitgedragen. Universitair bestuur dient naar mijn mening het gegeven van die

verwarring, en niet de waan van geaccepteerde zekerheden, tot vertrekpunt te nemen voor het met verbeelding zoeken naar uitwegen.

Onze verwarring blijkt noch kortstondig, noch incidenteel. Het is geen ongerief van het soort waarbij je even kunt wachten tot het voorbij drijft. Er is een structurele situatie ontstaan waarin krachtige beelden, ideeën en verwachtingen over de universiteit niet meer samenspelen, zelfs niet meer tot creatieve confrontatie komen, maar elkaar blokkeren. Een universiteit voor velen of voor een elite; overheids- of privaat instituut; nationale sturing of universitaire profilering; vooral *graduate* of vooral *undergraduate* opleiding; studenten of werknemers, of uitkeringstrekkers; democratische, bureaucratische of professionele organisatie; onderneming of subsidieorganisatie; op afstand en apart van de hogeschool of er nauw mee samenwerkend; wel of niet in dienst van een economisch of technologisch belang; vrijplaats of instrument van beleid; enzovoort. De posities zijn bekend, maar de articulering ervan en de overbrugging van tegenstellingen of het maken van keuzes blijven uit.

Weten dat de verwarring bestaat, betekent al vooruitgang ten opzichte van de ontkenning ervan, welke ten grondslag lijkt te liggen aan zoveel ad-hocbeleid. Een volgende stap is het omgaan met onzekerheid. We weten goed waarvan we komen, maar niet waarheen we gaan. Dat is de kernachtige omschrijving van de situatie. ‘Hoe het was toen wij studeerden’ is het best beschikbare houvast, concreter in elk geval dan hoe vorm te geven aan de kansen en uitdagingen van het abstracte idee van een universiteit. En toch heeft de Nederlandse universiteit over zo'n jaar of tien, naar mijn overtuiging, heel wat meer met het tweede dan met het eerste te maken. We geraken niet uit de verwarring door geaccepteerde - en belangrijke! - academische waarden uit de historie rechtlijnig door te trekken naar wat nieuwe zekerheden in de toekomst moeten worden. De verwevenheid van onderwijs en onderzoek, de universiteit als facultaire organisatie, de ambtelijke aanstelling van het personeel, de achttienjarige door de overheid gefinancierde Nederlandse student als norm, - om een greep uit geliefde zekerheden te doen - hebben een beperkte overlevingskans, zeker als het ons bijvoorbeeld zou gaan om een universiteit die staat voor interdisciplinair

onderzoek en internationale *graduate* opleidingen. Er is, dunkt me, geen ontkomen aan: de verwarring die universiteit en samenleving in haar greep heeft, neemt het karakter van een crisis aan. Rechte wegen van het verleden naar morgen die de crisis passeren, zijn er nauwelijks. Het is de verantwoordelijkheid van bestuurders, universitaire gemeenschap en betrokken omstanders de universiteit nieuw te denken en te bouwen en daarbij de integriteit van de universiteit als essentieel deel van het westers cultuurgoed te bewaren door haar bij de tijd te houden. Niet bij de waan van de dag, maar onafhankelijk en kritisch aan een betere toekomst bouwend. Zo ouderwets eigenlijk.

Ik kan de kille gedachte niet van me afzetten dat het voorbije jaar de verwarring in ons land nog verder is verstard en verstijfd, en een ijzige winter is ingetreden. Het gaat weliswaar om een algemener verschijnsel. West-Europese universiteiten en stelsels van hoger onderwijs gaan met geringe faseverschillen door dezelfde verwarring en soortgelijke verhaspeling van verhoudingen heen. We hoeven dan ook niet naar specifieke nationale schuldigen te zoeken. Dat neemt echter niet weg dat in Nederland het afgelopen jaar opmerkelijke zaken zijn gepasseerd, die een al hoog algeheel verwarringsniveau nog aanzienlijk te boven gaan. Wie nog eens een jaar terugkijkt - zoals ik nu met u misschien wel heel onwijs doe -, op het regeerakkoord, het weer gedeeltelijk wijzigen dan wel ongedaan maken daarvan, de inhoud van de achtereenvolgende parlementaire debatten, het gedoe met de studiefinanciering, de discussies in de pers, de van overheidswege georganiseerde stelseldebatten die niet ten onrechte de naam ‘circus’ kregen, de opstelling van de studentenorganisaties met name ten aanzien van de zogeheten studeerbaarheid, en de reacties in woord en daad van de al dan niet gezamenlijke universiteiten op dit al - wie daarop terugkijkt, beseft volledig, dat het tot nu toe gebruikte woord verwarring een gematigde beschrijving vormt voor wat gaande is. Er is geen staat meer op te maken, geen touw aan vast te knopen, geen chocola van te bakken. En het is ook niet precies te beschrijven, zoals u merkt, hoe het vroor dat het kraakte.

Een probleem is dat de werkelijkheid ongeloofwaardig wordt, omdat ze, hoe objectief beschreven ook, onweerstaanbaar koddig

klinkt. Het begon met een haastig regeerakkoord, van een interessante nieuwe politieke combinatie. De summiere paragraaf over hoger onderwijs bevat twee zaken: een onhaalbare bezuiniging van anderhalf miljard (eenderde ervan op instellingen, tweederde op studiefinanciering) en een ondoordachte stelselherziening met driejarige initiële cursusduur. De predikaten onhaalbaar en ondoordacht komen aanvankelijk van lieden als mijzelf, maar inmiddels kan verwezen worden naar tal van publieke uitspraken met dezelfde strekking van de direct verantwoordelijken. De nieuwe minister die komt, is tot ieders verrassing de oude minister die ging, mede omdat ook hij tevoren sterke twijfels over het akkoord had geuit. In een overigens bijna geheel vernieuwd kabinet behoudt hij de oude portefeuille. Weldra is een koppeling tussen het te bezuinigen bedrag en het in te zetten beleid welke de opstellers van het accoord wellicht voor ogen had gestaan, politiek van de baan. Verrassend snel is ook het eenderde deel van de bezuiniging in de bedoelde vorm toch weer afgevoerd. Het was écht onhaalbaar. Overbezuinigen op studiefinanciering en verschuiven naar de toekomst in de hoop op minder studenten vormen de uitweg. In de dan weer vrije discussie tuimelen binnen en buiten het parlement meer opinies dan ooit over elkaar. Juristen opleiden in drie jaar, minder sterrenkunde in Nederland, selectie aan de poort, privatisering van de universiteit, het Angelsaksische systeem - wat dat ook is - invoeren, een onsje meer of minder studiepunten als drempel, de prestatiebeurs, vouchers, en niet te vergeten de Nederlandse innovatieve bijdrage aan de kennismaatschappij: de studeerbaarheid.[4.]

In deze verwarring hebben we afgelopen jaar allemaal veel tijd gestoken in de volgende beleidslijn. De Nederlandse universiteiten beschikken over een van de beste systemen voor kwaliteitsbewaking van onderwijs en onderzoek ter wereld. Onze prestaties zijn aantoonbaar van zeer hoog niveau en verbeteren met name in het onderwijs qua rendement nog gestaag. Daarnaast is echter de overheid binnen enkele jaren van oordeel veranderd en meent zij nu dat de financiële tegemoetkoming aan studenten niet tot de top maar tot de bodem in Europa moet behoren. Deze zaken worden met elkaar in verband gebracht. Met als achtergrond de door hemzelf gecreëerde financieel

deplorabele positie van de student, neemt de minister de leiding op zich van een landelijke commissie. De commissie gaat over studeerbaarheid, kwesties van organisatie en begeleiding van studenten op vakgroep- en faculteitsniveau dus. In de commissie delibereren daarover de landelijke organisaties van studenten, universiteiten en hogescholen. Het eindrapport verlokt de universiteiten met een studeerbaarheidsfonds van een half miljard - voortkomend uit overbezuiniging, zou je zeggen - de studeerbaarheid aan te pakken door kwaliteitsjaarplannen in te dienen met uit het fonds te financieren studeerbaarheidsprojecten. Universiteiten vallen voor die verlokking, ook de onze. Jan Splinter komt zo door de winter. Het rapport kan inmiddels als standaardvoorbeeld gelden van het verhaspelen van bestuurlijke verhoudingen en inhoudelijke verantwoordelijkheden, die voor academisch onderwijs toch niet geheel zonder functie zijn. In een land waarvan je uit één jaar dit allemaal naar de feiten kunt vertellen, is zeker heel veel ijspret, maar het is er wel winter.

Ik praat al zoveel. Laat ik mijn gevoelens nog eens door een ander vertolken. Er verscheen afgelopen jaar gelukkig ook nog een fraai boek, de geschiedenis van de honderdjarige London School of Economics and Political Science. Ralf Dahrendorf is er niet alleen de geschiedschrijver van, hij was van 1973 tot 1984 ook de *director*. Terugkijkend op die jaren schrijft hij nu:

‘This is where a feeling of sadness came in, sadness about the School tinged with anger about the country of which I am so fond. How could it be that a Government, and a wider concerned public, were so unaware of some of the greatest strengths of Britain? When has there ever been such a wave of destruction of successful institutions, with the authors of the destruction gleefully viewing their work? Here was the great School of Economics, the envy of the world, and all we could think about was how to squeeze money out of its students and friends and turn a centre for advanced study into an efficient supplier of probably fictitious markets.’[5.]

Zo, dat is weer een pak van mijn hart. Genoeg gekoukleum. Wat te doen in wintertijd?

We moeten van analyse naar daden. Een goed ander woord voor winter is ‘beleidsgevangenis’. In 't Veld gebruikt dat beeld als de samenvatting van zijn analyse.[6.] Die metafoor geeft de richting van handelen aan. De gevangenis bestaat uit wat ik de verhaspeling van verhoudingen noemde en ook beschreven kan worden als een zodanige koppeling van beleid, regelgeving en maatregelen aan elkaar, dat een gesloten keten ontstaat waarin niets meer kan gebeuren zonder effect op iets anders, mede daardoor essentiële verantwoordelijkheden in het niets oplossen en vervolgens een situatie van verstarring en immobilisme intreedt. De uitweg is ook duidelijk. Ontvlucht de gevangenis door de opeenstapeling van beleidskoppelingen te doorbreken en herstel verantwoordelijkheden op de plaats waar ze horen.

Vanwege die koppelingen heeft in de Nederlandse situatie de studiefinanciering de laatste jaren een ravage in het hoger onderwijs aangericht. Wat in wezen niet ingewikkelder is dan een sociale voorziening voor een categorie jongeren, is volstrekt onnodig en ongewenst vastgeknoopt aan de financiering van universiteiten, aan de studie- en cursusduur, de kwaliteit en - *excusez le mot* - studeerbaarheid, aan de manipulatie van de vraag naar hoger onderwijs, en - als de tekenen niet bedriegen - nu ook nog aan organisatie en bestuursstructuur. Dat levert een bouwwerk op dat onder zijn eigen gewicht aan het bezwijken is.

Terwijl de overheid wel verantwoordelijk is voor studiefinanciering en dat met wat meer consistentie, rechtszekerheid en vooral wat meer inhoudelijke overtuiging waar zou kunnen maken. Voor de kwaliteit van het feitelijke onderwijs en onderzoek is de overheid echter in geen enkel opzicht direct verantwoordelijk, en indirect slechts zeer geclausuleerd. Wie die verantwoordelijkheid op zich wil nemen - en er is een berg werk te doen -, moet vakgroepsvoorzitter worden, of directeur van een onderwijs- of onderzoeksinstituut. Daarnaast is het mooie van mijn soort baan, als universiteitsbestuurder, dat wij er aan mogen worden gehouden met de beschikbare middelen en omstandigheden de best mogelijke voorwaarden voor excellent onderwijs en onderzoek te

scheppen. Het lastige van de weer heel andere baan van minister lijkt me om geconcentreerd te blijven op die hoogst eigen rol en van daaruit tot stand te brengen wat vanuit geen andere rol tot stand gebracht kan worden.

Het loont wellicht de moeite nog een moment stil te staan bij de rol van twee andere actoren die weliswaar niet primair bestuurlijk, maar daarom niet minder wezenlijk bij de universiteit betrokken zijn: het publiek in het algemeen en de aankomende en aanwezige studenten in het bijzonder. Want als ik vanmiddag de winter in het hoofd heb, dan is dat niet enkel om dat hopelijk snel vergeten gedoe van afgelopen jaar en ook niet alleen om de algemenere verwarring bij overheid en universiteit. Er is ook sprake van een kil maatschappelijk klimaat jegens universiteiten. '(...) the darlings of the 1960s, universities, and more particularly the social sciences, had fallen out of favour with the general public, and politicians found it convenient to follow rather than lead the prevailing mood.' Aldus nog eens Ralf Dahrendorf en het lijkt ook voor ons hier en nu te gelden. Dahrendorf knoopt er trouwens nog een anekdote aan vast. Een Labourminister van Onderwijs verklaarde tijdens een diner aan de LSE: 'You cannot win. The Tories think that all university teachers are red, and Labour thinks that all university students are middle-class. The coalition is unbeatable.'[7.]

Er is naar mijn waarneming sprake van een maatschappelijke constellatie die universiteiten in de hoek plaatst waar ze niet moeten wezen. Dat is geen klacht. Allerminst. Ons past geen geklaag. Maar ons past wel de analyse. Dat is de basis om onszelf tegen zo'n constellatie teweer te stellen. Als universiteiten door hun verwaaring heen nog iets van een eigen missie ontwaren, dan horen ze daarnaar te handelen, ook al betekent dat, onder omstandigheden, de aanmatiging de maatschappelijke verwarring te willen ontrafelen. De verwarring van de samenleving is minstens zo groot als die van universiteiten. Ik wees op deze plaats al vaker op de verwarring die een voortwoedende Europese oorlog *too close for comfort* teweegbrengt. En de verwarring van een wereld die we nog niet kennen, doordat hij bijna onzichtbaar in de maak is sinds 1989, het jaartal waarvan men pas later zal kunnen zeggen dat de twintigste eeuw ermee eindigde, zoals 1789 een eind aan de achttiende

eeuw maakte, hoewel je nog vrij lang kon denken dat hij doorging. Het is diepgaande verwarring over de moraliteit, over gerechtigheid, en over de zwaardmacht van de nationale staat, zoals we die deze zomer nog meemaakten onder het vergrootglas van de Bosnische kwestie. Het is verwarring door het uitblijven van oplossingen voor echte staatsproblemen, van Europese eenwording en parlementaire democratie[8.] tot de dooretterende crisis in de westerse publieke financiën. Het is daarom ook verwarring over het met alsmaar minder recht geclaimde primaat van de politiek. De samenleving heeft waarachtig wel andere dingen aan het hoofd dan de universiteit. Tenzij je het bijna ondenkbare zou kunnen denken: dat van universiteiten leiderschap zou worden gevraagd in de samenleving. Maar daarbij zit de verwaaring dichter bij huis in de weg.

De overheersende utilitaire en economische benadering van de universiteit reken ik tot zulke verwarring. Evenals de verenging van de relatie tussen kennis en economie tot enkel dat wat met technologie te maken heeft. De eventuele en verlate bescherming van de humaniora associeert met cultuurbeleid; het nog enigszins in de vaart der volken houden van de Nederlandse natie associeert met techniek en direct toepasbare kennis. Dit soort associaties bij elkaar associeert ook duidelijk ergens mee: met een land van renteniers dat zijn nieuwsgierigheid verliest en risico's mijdt als de pest. De recente nota van Economische Zaken, *Kennis in beweging*, waar overigens vele goede en nuttige dingen in staan, gaat in dat spoor door. Ook de hardnekkige gedachte van topinstituten is in deze nota weer in alle uitbundigheid terug te vinden. Die gedachte is lastig bestrijdbaar, omdat wie niet voor ‘top’ en ‘excellence’ is algauw te boek staat als een bekrompen aanhanger van de middelmaat. Het goede aan het idee van topcentra is dan ook de gedachte dat bewezen talent gekoesterd zou moeten worden in de best mogelijke omstandigheden om tegelijk te kunnen werken aan de eigen verdere ontwikkeling en aan de opleiding van nieuw talent.[9.] Zo steken door beleidsmakers gepropageerde topcentra echter niet in elkaar. Meestal ontbreekt een nadrukkelijke verwijzing naar de opleiding, omdat het geheel bedacht is voor direct effect gisteren en vandaag. En inderdaad is het altijd *bedacht*, als een maakbaar iets, dat los van contex-

ten en traditie een onmiddellijke implementatie van beleid moet zijn. De gedachte van kweekvijvers is niet populair bij beleidsmakers: dat kost maar geld en duurt maar jaren, terwijl men nú weinig geld naar grote problemen wil gooien.

De universiteit is - jammer voor haar populariteit - naar haar diepste wezen wel degelijk een kweekvijver. Erger nog, de universiteit moet het hebben van wel een handvol zulke inefficiënte aangelegenheden. Nieuwsgierigheid kent weinig rechte wegen naar het doel en het bereiken van het doel is niet het eind, maar weer het begin. Veel getob is voor niets; succes komt wel eens voort uit verkeerd bezig zijn. De maatschappelijke opdracht van de universiteit is juist om niet gemakkelijk aan te lopen achter geaccepteerde waarheden en beproefde manieren van doen. Ook als een verwarde samenleving die opdracht wel eens vergeet te herbevestigen, dient de universiteit eraan vast te houden. Anders verliest ze haar integriteit, wordt ze voos en dus overbodig. En dat herkent die samenleving dan wel onmiddellijk.

Ik heb het niet alleen over wetenschappelijk onderzoek. Wie meent dat enkel in het onderzoek de weg soms krom en de rijping lang is, heeft het mis. Het is met universitair onderwijs niet anders. Vandaag is het helaas het meest urgent de aard van dat wetenschappelijk onderwijs uit de verwarring te redden. Daarmee kom ik aan de rol van ons hoogst geëerde publiek, de aankomende studenten, die er wel of niet voor kunnen kiezen lid van deze of van een andere academische gemeenschap te worden. Over hun hoofden heen worden de laatste tijd vele verborgen en daardoor des te verwarrender boodschappen uitgezonden. In feite is er sprake van een onmoedigingsbeleid, zonder dat wellicht iemand dat met zoveel woorden bedoelt. Studeren wordt niet meer geroemd en aangeprezen, maar lijkt een beetje op een noodzakelijk kwaad; een maatschappelijke kostenpost, waarvan de beperkingen meer in het oog lopen dan de kansen en waarbij de prestatie niet het meest aannemelijke is, maar gereglementeerd en afgedwongen moet worden. De mededeling dat Nederland het zal moeten hebben van het grootst mogelijke aandeel hoogopgeleiden, heeft al de klank van pure belangenbehartiging uit eigen universitaire kring. De opmerking dat studeren in de vigerende omstandigheden een zuivere daad van vader-

landsliefde is, - wat zo is, dunkt me - voeg ik alleen in om de lachlust op te wekken.

Een wetenschappelijke studie, die naam waard, is eigenlijk geen studie, maar een verhouding: een meester-gezelrelatie. Ik zou niet weten hoe je anders in de buurt kwam van ‘de zelfstandige beoefening van de wetenschap of de beroepsmatige toepassing van wetenschappelijke kennis’, laat staan van enig ‘inzicht in de samenhang van de wetenschappen’, zoals de wet het zo treffend, zij het alleen in het eerste artikel, formuleert. Dat is in elk geval niet in studiepunten te meten. Het bedrieglijke is dat veel van de feitelijke onderwijspraktijk bestaat uit voorbereidende stappen en initiatieriten - massale hoorcolleges, *multiple choice*-tentamens, aantallen pagina's in je kop stampen -, die best in punten kunnen worden uitgedrukt. Onder geen beding kan echter wetenschappelijk onderwijs iets worden dat tot je gebracht wordt en des te beter ondergaan kan worden naarmate het op meer gestroomlijnde wijze wordt georganiseerd. Helaas is dat nu juist wat dat enge begrip studeerbaarheid uitstraalt, hoeveel er verder ook bij verteld wordt. Het is onbegrijpelijk dat landelijke studentenorganisaties - over de samenwerkende universiteiten zwijg ik maar beschaamd - daarover een akkoord sloten met de minister die met zijn probleem rondom de studiefinanciering eerst de aanleiding schiep. Dat kan niet anders dan opperste verwarring zijn. Natuurlijk is een goede organisatie van het onderwijs van belang, natuurlijk vergt een curriculum voortdurend de grootste aandacht en natuurlijk is de afstemming van beide op wat studenten daarover wensen en evalueren geboden. Helaas, maar ook natuurlijk is niet overal en altijd de universitaire aandacht daarvoor adequaat. Er is verbetering mogelijk en nodig. De overheid heeft om de zoveel jaar andere prioriteiten; universiteiten helaas ook. De volgende zin is politiek incorrect; u bent gewaarschuwd. Sommige onderwijsprogramma's, ook aan deze universiteit, die te weinig een beroep doen op de inzet van studenten en te weinig uitdagend zijn, zijn dat nu nog, vanwege de invloed van studenten, uiteraard in coalitie met een aantal docenten, al zo'n jaar of tien tot twintig geleden. Als u er niet tegen kunt, tegen dergelijke zinnen, dan hebt u ze niet gehoord. Ik wou er alleen mee aangeven dat het volgen van de waan

van de dag slecht gedrag is. Het huidige adagium, dat studenteninvloed positief correleert met kwaliteit van onderwijs - waar ik gelukkig mee ben -, is geen waarheid van alle tijden. Excuus, ik geloof dat dit, behalve dat tussenzinnetje, weer niet helemaal politiek correct was.

De kwaliteit van wetenschappelijk onderwijs was in die zaken waar we afgelopen jaar met de overheid zo druk over waren jammer genoeg niet aan de orde. Integendeel, wat een faculteit deed aan de organisatie van tentamens, een opleidingscommissie aan de inhoud van het curriculum, een vakgroep aan de didactische vaardigheid van docenten, dat werd allemaal nogal vertraagd en bemoeilijkt door ons aller nationaal bestuurlijk winters gedaas. We moeten daar dus maar mee ophouden. Universiteiten zijn er niet om politiek te bedrijven.

Kwaliteit van wetenschappelijk onderwijs is wel de toewijding van meester en gezel aan elkaar. Ik weet het, niet elke docent brengt dat op ieder moment op, en evenmin elke student altijd. Maar het hoort wel de norm te zijn in academisch verkeer en we zijn aanspreekbaar als we het niet halen. Studeren aan een universiteit en er het beste uithalen, is tobben, je vergissen, terugkomen, volhouden, de problemen van je leven met die van het vak verwarren, dat weer uit elkaar halen, en dat dan weer met elkaar in verband brengen. Studeren aan een universiteit is kansen grijpen, is overwinningen boeken op jezelf en op de stof, is de docent tot het onverwachte verlokken, is oriënteren en verbreden, is volwassen en tegelijk vakvrouw of vakman worden. Stapelen, ondoelmatige leerwegen, dubbele studies: we hebben een heel jargon van het schijnbaar verbodene opgebouwd. Dat is uiterst verwarrend, wanneer het in werkelijkheid om kostbare bijzonderheden van de universitaire studie gaat, die aangeprezen horen te worden. Zeker, de arbeidsmarkt is een zorg voor de student en voor de universiteit als opleidingsinstituut, maar er zijn ook zorgen die bijna over de horizon verdwijnen, tot schade van ons allen. Wat biedt de universiteit nog aan ‘inzicht in de samenhang van de wetenschappen’? Ik zie de samenleving ernstig gebukt gaan onder informatici, economen, medici, die veel van hun vak weten, maar veel te weinig van wat anders. De maatschappij doet of haar collectieve neus bloedt en maakt zich wijs dat het achterblijven in innovatie aan iets anders ligt; de universiteit maakt er maar niemand

meer op attent om niet verder aan populariteit te verliezen; studenten gaan denken dat het wel zo zal horen en werpen zich op studeerbaarheid. Als de winter te lang duurt, sterft het goede en breekbare het eerst af.

Het afgelopen jaar is het best snel vergeten. Laten we ons komend jaar maar vast kleden voor de lente, al blijft het misschien nog wel even fris. De Universiteit van Amsterdam heeft daarvoor een stevig en ambitieus instellingsplan. Op ten minste vier gebieden zijn daar intenties in neergelegd om tot nogal opmerkelijke interne veranderingen te komen. Op sommige wordt nog gestudeerd - dat mag aan een universiteit -, andere zijn al bezig zich te voltrekken. Bij de verdere verbetering van de kwaliteit van onderwijs is gekozen voor een aanpak die maximaal inspeelt op de eigenheid van de opleidingen; bij Geneeskunde is dat anders dan bij Economie en weer anders bij Ruimtelijke Wetenschappen. Didactiek, curriculumherziening, studiebegeleiding en interactie tussen docent en student spelen er wisselende rollen in. Op het vlak van de structuur van de universiteit wordt een geleidelijke clustering van faculteiten voorzien, die ook onderweg is. Doel is om onze omvangrijke en bonte universiteit tot een sterk federatief georganiseerd geheel te maken, waarin zowel een meer geprononceerd centrum - met een anders ingericht Bureau van de Universiteit - als zeer zelfstandige en daardoor over meer eigen ruimte beschikkende ‘schools’ en ‘colleges’ op de voorgrond treden. Daarmee verbonden zijn we doende het bestuur van de universiteit aan te passen. De komst van onderzoeks- en vervolgens ook onderwijsinstituten introduceert een meer op personen terug te voeren verantwoordelijkheid in de sturing van onderwijs en onderzoek. Wat het verder zal moeten betekenen voor vakgroepen, faculteitsbesturen en de verdere verbreiding van beroepsdecanen verdient studie. We moeten hopen dat de wetgever, die begonnen is van zich te laten horen op het punt van de bestuursstructuur, niet dwarsboomt, maar behulpzaam is. En ten vierde is de financiële organisatie gaandeweg het karakter van subsidieorganisatie aan het verliezen en ontstaat een integrale aanpak, waarin de noodzakelijke

groei van andere inkomsten en de eigen verantwoordelijkheid voor investeringen benadrukt worden.

Onze universiteit lijdt onder de winter. Daar is geen ontkomen aan. De reorganisaties die op tal van plaatsen worden uitgevoerd, zijn er de indringende getuigen van, het meest dramatisch wellicht op dit moment in de Faculteit der Letteren. Daar en elders is er de kilte van de afbraak, de strijd om het behoud van het goede en toch steeds weer de inzet van mensen in de winter, tot aan ijspret toe - gelukkig. We weten wat ons te doen staat in de winter. Ik neem er mijn hoed diep voor af.

Het is niet de gewoonte op deze plaats veel over interne aangelegenheden te spreken. Dat gebeurt elders. En met de rest van de wereld hebben we trouwens ook heel wat te stellen. De winter daar in lente te laten overgaan, is evenzeer een flinke klus. Ik houd het er op dat de verhouding tussen universiteit en nationale staat hiertoe de sleutel biedt.[10.] Welbewust formuleer ik ‘staat’, hoewel het abstract klinkt, in plaats van ‘overheid’ en nog minder ‘regering’, omdat op het niveau van de staat de analyse zich afspeelt. Er is op zich niets mis met universiteiten en overheden, waar het wringt is in de vermeende staatsraison die nog altijd de achtergrond van het handelen van nationale overheden in Europa vormt. Als studenten in België of in de Verenigde Staten gaan studeren, of afzien van de ingekrompen basisbeurs en dat geld wel op andere wijze zien te krijgen, dan verlaten burgers de staat, zoals dat in onze maatschappij op grote schaal gebeurt. Als het Nederlandse stelsel van hoger onderwijs, anders dan alleen in beschrijvende zin, tot object van beleid wordt gemaakt, sluipt er een nationale verrekening in, die niet meer strookt met de feitelijke ontwikkelingen. Als internationalisering wordt verengd tot uitwisseling, dan sluit dat begrip ten onrechte zowel de binnenlandse multiculturaliteit uit, als ook de voortgaande ontstatelijking van de universiteit als idee, als intellectueel project.

Te stellen - zoals ik doe - dat de toekomst van Universiteit van Amsterdam er in is gelegen zich als een Europese universiteit te ontwikkelen, klinkt helaas als een kreet in het kader van de voortwoeke-

rende neiging van kappers en koekebakkers zich van het voorzetsel ‘Euro’ te voorzien. Ik hoop dat u mij kunt volgen in een wat andere richting, als het om de universiteit gaat. Zij is immers zeker de meest onbetwiste en nog steeds wereldwijd terrein winnende van alle Europese instituties. Wat zich thans aan hoger-onderwijsinstellingen binnen nationale stelsels van hoger onderwijs bevindt, ontpopt zich als de meest toevallige van alle verzamelingen: uitkomst van een mengsel van historie en beleid bij wisselende gedaantes van de staat. Om zich te kunnen ontwikkelen in de komende decennia hebben deze instellingen een Europese ruimte nodig. Het is nagenoeg uitgesloten dat ze zich verder differentiëren, variatie in programma's produceren, allianties aangaan, samenwerken, concurreren, zwaartepunten vormen, binnen de nationale staten. Daarvoor is de Europese ruimte - uiteraard niet noodzakelijk samenvallend met de Europese Unie - levensvoorwaarde.

In de Nederlandse verhoudingen zit het hoger onderwijs opgesloten in een formeel strak aangehouden en in de praktijk niet altijd vast te stellen onderscheid tussen WO en HBO, tussen universiteiten en hogescholen. Een pikante bijzonderheid is dat hogescholen overwegend privaat van grondslag zijn en de universiteiten publiek. Voor de financiering en de besturing heeft dat uiteindelijke gevolgen, die niet meer onder de dekmantel van een voorbije algehele rijkssubsidiëring verborgen kunnen blijven. De maatschappelijke behoefte lijkt mij een wat ruimere variatie in opleidingstrajecten dan de tweedeling te zijn. Profilering, autonomie en concurrentie binnen de nationale ruimte blijken veelal echter tot gelijkvormigheid te leiden, gelijkheid van doelgroepen, gelijkheid van aanbod: het gebrek aan productdifferentiatie in te kleine markten. Binnen een Europese ruimte, gelijk aan de Amerikaanse ruimte en waarschijnlijk daaraan superieur, mag wel verwacht worden, dat het gedrag van zelfstandige, gemengd gefinancierde, met overheden op meerdere niveaus contracterende instellingen tot een krachtig en veelvormig universitair bestel zal leiden. Als indicatie: tweejarige opleidingen zijn in Nederland tot nu toe altijd doodgeboren experimenten geweest, terwijl ze binnen Europa een massale en vanzelfsprekende presentie zouden vormen waarin allianties kunnen worden gesloten. Ander voorbeeld: een universiteit van de status en allure

van Harvard, Chicago, Stanford of Berkeley, door menigeen zo begeerd, zou best in Nederland kunnen bestaan, maar niet voor de Nederlandse markt en nog minder ooit als resultaat van nationaal beleid of welk overheidsbeleid dan ook.

Als u het allemaal dagdromen vindt, dan moet u maar denken dat op lange, donkere winteravonden de gedachten wel eens makkelijk een vlucht nemen. Mijn eigen gedachte is overigens dat het allemaal al aan het gebeuren is, heel zachtjes en tergend langzaam, maar zeker en gestaag, goed zichtbaar voor wie het wil zien. De winter noopt tot een afscheid van staat en universiteit. Dat afscheid is ook in voorbereiding. De signalen zijn er, alleen al omdat zaken vastlopen. Vanuit mijn maatschappelijke overtuiging hoop ik dat het een goed en geclausuleerd afscheid zal zijn. Dat studiefinanciering en universitaire organisatie gescheiden wegen zullen gaan, juist ook als universiteiten een deel van de uitvoering op zich zou nemen; dat eigendoms- en beschikkingsrelaties vervangen zullen worden door contractsverhoudingen; dat overheid en universiteit goede partners worden voor dat deel van de universitaire activiteiten waarvoor de overheid een speciale zorg voelt, zoals het fundamentele onderzoek of de initiële opleiding van achttienjarigen. En ik hoop ook dat de overheden zich niet de trots zullen ontzeggen een deel van de universitaire infrastructuur dicht aan het hart te koesteren.

Laten we, gehard door de winter, vooral niet denken dat het gemakkelijk en vanzelf zal gaan. Universiteit en staat zullen zich beide nauwelijks meer herkennen in de eerste decennia van de komende eeuw. Men hoort al spreken over de virtuele universiteit en over alternatieven voor de verdwijnende nationale staat. Beide zijn ferme instituten op jaren en ze zullen dus nog wel het nodige weerwerk bieden voordat het zover is. Troost voor ons in dit scenario is dat de staat alweer zijn langste tijd gehad lijkt te hebben en dat het voor de universiteit om voortzetting in andere gedaante zou gaan.

De virtuele universiteit is overigens een oude praktijk met nieuwe middelen. Vakgenoten die werken aan een project waar ook ter wereld, gelijkgestemden die weer als vrijzwevende intelligentsia het ondenkbare proberen te denken, de dialoog van meesters en gezellen via elektro-

nische media. In zulke activiteiten en op zulke momenten wordt de idee van een universiteit echt gerealiseerd, terwijl de reëel bestaande winterse universiteit eerder belemmering dan voorwaarde is. Zo gezien vormt de virtuele universiteit een houvast voor de institutionele universiteit. Niet slecht, daar kunnen we wat mee.

Interessanter nog staat het ervoor met de afkalvende staat en de universiteit. Er bestaat zo tegen de afloop van het millennium een opmerkelijke literatuur over het tot voor kort onbesprokene - behalve dan in het goede oude marxisme -, te weten de historische en toekomstige alternatieven van de op zijn retour zijnde nationale staat als de belangrijkste organisatievorm van onze maatschappij.[11.] Na het afscheid tussen staat en universiteit, vervolgens nog het afscheid van de staat. Het zal wel dramatischer klinken dan het is. Waar het natuurlijk om gaat, is het behoud en de uitbouw van de goede samenleving van burgers in een democratisch bestel, terwijl de omstandigheden in deze eeuw zo drastisch gewijzigd zijn, dat het niet waarschijnlijk is dat de praktijken van het begin ook nog gelding hebben aan het eind van de eeuw. Net als aan het begin van de eeuw is Europa nu weer een continent van grote welvaart en diepe armoede, van oorlog en miljoenen verstotenen, van rijke cultuur en bekrompen nationalisme. De oplossingen die Europa tussen aanvang en slot van de twintigste eeuw heeft beproefd zijn diep beschamend en vormen de zwartste bladzijde in haar geschiedenis. Er zou dus reden zijn wat anders te doen.[12.] Is dat niet waar universiteiten goed in zouden kunnen zijn, in het bedenken van het andere? Ik acht dat uiteindelijk onze opgave. Hoog gegrepen, idealistisch, romantisch: allemaal waar. Maar het zal hopelijk ook nog wel waar zijn dat we gemiddeld meer intellect binnen universiteiten, virtueel of anderszins, organiseren dan daarbuiten. Het is zeker waar dat de universiteit er is ten dienste van de samenleving, niet op de korte baan, maar op de lange termijn en op een kritisch vernieuwende wijze. Dat het zich inzetten voor een betere wereld vandaag een verdacht zwevende, misschien wel enigszins staatsgevaarlijke associatie wekt, kunt u zonder twijfel voegen bij de symptomen van de heersende winter. Het is waar universiteiten voor zijn, voor een betere wereld. Laten we het in ieder geval zelf niet vergeten.

Het is tegelijk een universitair belang en een universitaire missie *present at the creation*[13.] te zijn, er bij te zijn nu nieuwe verhoudingen tussen staat en burger, nieuwe posities van de staat in de internationale samenleving, nieuwe bovenstatelijke en ontstatelijkte arrangementen voor vitale publieke functies in de maak zijn. Het is een belang, omdat de universiteit zelf een vooruitgeschoven post in die ontwikkelingen is en er de kou of de warmte direct van ondervindt. Het is onze missie, omdat de samenleving er op moet kunnen rekenen dat we onszelf trouw zijn. Door van die regel af te wijken zijn we in het diepst van de winter terechtgekomen. We verliezen immers elk doel als we doen wat anderen net zo goed of beter doen. Wij zijn er om intellectuele risico's te nemen, te denken wat anderen nog niet denken en te beproeven wat nog niet beproefd is. Dat is het houvast, dat er een plek is, waar je niet hoort wat je overal al hoort. De steden, regio's, naties en volkeren van Europa, waarvan wij de universiteiten zijn, staan op een historisch kruispunt van vele wegen. De machten en krachten van het verleden, van het beproefde en bestaande zijn even nadrukkelijk aanwezig als de vingerwijzingen naar andere oplossingen, andere ordeningen, nieuwe wegen. Als we ons hierop concentreren, wordt het eerder hoogzomer dan winter. De boel op orde in eigen huis, doen waar we voor zijn en ons niet meer laten afleiden door rare praatjes. Dat is het soort van eenvoudige recepten om mee te besluiten.

Ik heb gezegd en dank u voor uw langgerekte aandacht!

Eindnoten:

1. Simon Schama, *Landscape and Memory*, Alfred A. Knopf, New York, 1995, pp. 238-2,39 en afb. 26.
2. Wellicht ten overvloede: de citaten komen uit het eerste (*Gute Nacht*) en derde (*Gefror'ne Tränen*) lied uit de cyclus. Voortreffelijk is de analyse van zowel tekst als muziek in: Susan Youens, *Retracing a Winter's Journey. Schubert's Winterreise*, Cornell University Press, Ithaca/London, 1991.
3. Inderdaad, uit *Täuschung*, het negentiende lied.
4. Over studeerbaarheid laat ik mij verder gaan in mijn column voor het blad TH&MA, nummer 1995/4.
5. Ralf Dahrendorf, *LSE. A History of the London School of Economics and Political Science 1895-1995*, Oxford University Press, Oxford, 1995, p. 501. Dahrendorf was socioloog (uit mijn jeugd, toen ik studeerde), Duits liberaal, EEG-commissaris. Lord Dahrendorf is thans Warden van St. Anthony's College, Oxford.
6. R.J. in 't Veld in *NRC/Handelsblad* van 11 november 1994 onder de kop: ‘Universiteit en overheid kunnen best buiten elkaar’ en in een ongepubliceerde rede ‘De beleidsgevangenis’, uitgesproken op het congres ‘De bevrijde universiteit’, Rotterdam, 16 juni 1995.
7. Dahrendorf, *t.a.p.*, beide citaten p. 495.
8. In ‘Een korte aanzet tot een nieuwe discussie over democratie’ hield ik me eerder met het probleem van de aan de afkalvende staat verbonden parlementaire democratie bezig; zie: H.D. Tjeenk Willink e.a., *Democratie als beeldenstrijd*, VUGA uitgeverij, 's-Gravenhage, 1994, pp. 25-29.
9. Op deze manier werkt het mooie Spinoza-programma van NWO, dat aan een zeer beperkt aantal universitaire onderzoekers die hun sporen verdiend hebben, genereuze ‘prijzen’ verleent om naar eigen inzicht te besteden. De universiteit is de kweekvijver voor het bewezen talent, dat er ook weer de omgeving in vindt voor het nieuwe talent.

10. Ik bevind me in het goede gezelschap van Clark Kerr, die aan de eerste hoofdstukken in zijn bundel *Higher Education Cannot Escape History. Issues for the Twenty-first Century*, State University of New York Press, Albany, 1994, de titels geeft: ‘Allegiances: the Nation-State and the World of Learning’ en ‘Current Contradictions: Universalism versus Nationalism in the University World’, pp. 5-29.
11. Zie bijvoorbeeld: Hagen Schulze, *Staat und Nation in der Europäischen Geschichte*, Verlag C.H. Beck, München, ze herz. druk 1995; en van Amerikaanse origine (!): Hendrik Spruyt, *The Sovereign State and Its Competitors. An analysis of systems change*, Princeton University Press, Princeton, 1994. Van overwegend belang in toekomstige ontwikkelingen is dat burgerschap op andere wijze begrepen wordt dan alleen in een één-op-één-verhouding met de nationale staat, waarmee het in feite slechts kort verbonden is geweest. Zie: Charlotte C. Wells, *Law and Citizenship in Early Modern France*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995; en: Peter Riesenberg, *Citizenship in the Western Tradition*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1992.
12. Een mij inspirerende beschrijving van de geschiedenis, de dilemma's en de mogelijkheden vond ik in: Hagen Schulze, *t.a.p.*, Viertes Kapitel: ‘Nationen, Staaten und Europa’, p. 318 e.v.
13. Naar de bekende titel van de memoires van Dean Acheson, de naoorlogse minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, die weer bij een andere, inmiddels goeddeels achterhaalde, schepping aanwezig was.

Over iets te ingewikkelds
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1996/1997 van de Universiteit van Amsterdam
2 september 1996

Ma foi, mon ami, tout le monde est charlatan. Les Ecoles, les académies, les compagnies les plus graves, ressemblent à l'apoticaire Arnoud dont les sachets guérissent toutte apoplexie dès qu'on les porte au cou; et à Mr Le Lievre qui vend son beaume de vie à force gens qui en meurent.
Les jésuites eurent il y a quelques années un proces avec les droguistes de Paris pour je ne sais quel Elixir qu'ils vendaient fort chèrement, après avoir vendu de la grâce suffisante, qui ne suffisait point, tandis que les jansénistes vendaient de la grâce éfficace qui n'avait point d'efficacité. Ce monde est une grande foire où chaque Polichinelle cherche à s'attirer la foule; chacun enchérit sur son voisin.
[...] Tous les systèmes sur la manière dont nous venons au monde ont été détruits les uns par les autres. Il n'y a que la manière dont on fait l'amour qui n'a jamais changé.
Voltaire aan Nicolas Claude Thieriot, 15 september 1768, Best. D *15212*

ER IS EEN zeer voor de hand liggende gedachte, die we niettemin slechts met grote moeite binnen ons denkraam toelaten. Het is de gedachte dat iets gewoon te ingewikkeld kan zijn. Zoveel zijn we nog wel kinderen van de Verlichting, dat we stilzwijgend uitgaan van de veronderstelling dat de menselijke geest hetgeen hij tegenkomt de baas kan worden, misschien met moeite, misschien met vertraging, maar uiteindelijk toch. Dat zulks juist niet vanzelfsprekend is en dat veel gewoon boven onze pet gaat, wordt dagelijks bewezen - door God en Schepping, voorzover die de Verlichting overleefd hebben, maar ook door het onafzienbaar drijfzand van menselijk gestuntel. En toch wil de gedachte dat iets als het erop aankomt te ingewikkeld voor mensen is er maar niet in.[1.]

Over de wetenschap van complexiteit en van chaos zal ik zo dadelijk nog komen te spreken. Eerst echter iets over onze gewone, dagelijkse ingewikkeldheden, want ook die vormen interessante aanwijzingen voor wat de universiteit in de samenleving te doen heeft. Als het te ingewikkeld wordt - en dat is in onze wereld meer regel dan uitzondering -, dan wil de samenleving te rade kunnen gaan bij politiek, godsdienst, tovenarij, profeten, mystiek, ideologie, idolen, kunst, of bij wetenschap. Die laatste hoort ten aanzien van zichzelf de pretentie te hebben dat haar waarheid en haar interventie in vele gevallen uit alle beschikbare mogelijkheden lang niet de slechtste is. De samenleving van haar kant wil zich van tijd tot tijd best ook wel als rationeel bekennen en zal niet zelden de tussenkomst van de wetenschap prefereren. Wetenschap en universiteit hebben dus helemaal niet zo'n ongunstige uitgangspositie in de concurrentieslag van *reality providers* - om dit bijdetijdse jargon hier maar eens gepast te gebruiken. Voorkeursversies van de werkelijkheid verschaffen is de opdracht van de wetenschap. En dat is dus reuze ingewikkeld aan het worden.

Neem de machteloosheid tegenover burgeroorlog en volkerenmoord in ons eigen werelddeel, en verder weg; neem de onoplosbaarheid van het probleem van volksverhuizing en immigratie; neem stellig ook het onontwarbare Europese beleid, van de ongewone vast-

houdendheid aan waarschijnlijk schadelijke criteria voor monetaire integratie tot de onbezonnen vertraging van de uitbreiding van de Unie in Midden- en Oost-Europa. Neem zeker het klimaat en milieu van moeder aarde in het algemeen, of een klein onderdeel als het terugdringen van de uitstoot van CO_2 in het bijzonder. Neem trouwens ook maar de klaarblijkelijke onmogelijkheid op het juiste moment een goed paspoort te maken, of behoorlijke studiefinanciering, of werkend toezicht op sociale verzekeringen, of een begaanbare carpoolstrook, of een einde aan graffiti in de stad. Het is niet moeilijk ingewikkeldheden op te sommen. De wereld is er vol van. En dan laat ik geluk voor iedereen en rechtvaardigheid tussen arm en rijk nog terzijde.

Het blijft opmerkelijk dat de eerste interpretatie van al dit tekortschieten er meestal een is in termen van falen. Iemand heeft wat over het hoofd gezien, niet het onderste uit de kast gehaald, geblunderd. Er kunnen schuldigen aangewezen worden. Een tandje meer, dan lukt het best. Veel meer voor de hand liggend, maar bijna verdwenen uit ons repertoire van duidingen, is echter het tekortschieten van de menselijke geest en van menselijke vermogens. Veel gaat ons gewoon boven de pet en boven de macht, omdat het te moeilijk en te complex is. Je hoeft immers geen bolleboos te zijn om iets te ingewikkeld te maken.

Elk handelend wezen met beperkte vermogens kan zichzelf gemakkelijk in situaties brengen die deze vermogens ver te boven gaan. Een koe verstrikt zich met gemak in het prikkeldraad. De bureaucraat komt in eigen regels tot stilstand. De democraat komt strijdend terecht waar democratie geen uitweg meer biedt. Ingewikkeld doen is gemakkelijk genoeg.

Opmerkelijk is ook hoe de wetenschap zich tot al die ingewikkeldheden verhoudt. Wat heeft de universiteit van doen met vrede, genocide, armoede of paspoorten? Het antwoord lijkt te verschillen van geval tot geval en ook in de tijd te verschuiven. Er is nog wel eens een wetenschap van oorlog en vrede geweest en men moet aannemen dat die uiteindelijk ook een praktisch doel voor ogen had. Vandaag staat Bosnië echter meer op een politieke dan een wetenschappelijke agenda. Van de andere kant zouden we toch niet graag het geluk van iedereen, of tenminste van zoveel mogelijk mensen, geheel van onze wetenschappelij-

ke agenda afvoeren, omdat zulk geluk wel degelijk inspiratie voor juristen, economen, geneeskundigen, en wie al niet, hoort te zijn.

Er zijn onderwerpen waar wetenschap zich in ieders ogen terecht mee bemoeit en waar ze gezaghebbende antwoorden levert, definitieve of voorlopige, van biotechnologie tot bruggenbouw. Koddig is dat zelfs bij deze onderwerpen lang niet altijd geldt dat de gezaghebbende waarheid de geaccepteerde waarheid is. Roken is een voorbeeld, en ook het feit dat in de sociale wetenschappen de opgestapelde kennis veel ruimer is dan in praktische politiek of beleid als gegeven wordt opgenomen. Verder zijn er onderwerpen waar de concurrentie met andere waarheidsvinders heviger is, waarschijnlijk omdat wetenschappelijke antwoorden nog ver in het verschiet liggen. Als het om de oerknal, kanker, leven in het heelal, klimaatverandering, milieu of het weer over zes dagen gaat, dan hebben mystiek, tovenarij, handigheid, pseudo-wetenschap en 'common sense' nog heel wat in te brengen, al zal men in het algemeen niet ontkennen dat de wetenschappelijke poging tot beantwoording een interessante is. Er zijn immers daarnaast onderwerpen waar wetenschap van afblijft, of volgens anderen van af moet blijven. God en evolutie leveren nog wel eens zulke gespreksonderwerpen en ook dat ligt in de tijd niet vast. Astrologie en astronomie zijn beide belangrijke universitaire onderwerpen, maar de laatste heeft het in moderne tijden, naar het lijkt beslissend, van de eerste gewonnen. Het blijft uiteraard wel opmerkelijk dat, wanneer welk wetenschapsgebied dan ook slechts een deel van de voortdurende publieke belangstelling voor astrologie zou weten te winnen, er geen klachten over de relatie wetenschap en publiek meer zouden hoeven zijn.

De verhouding van de wetenschap tot de wereld van onderwerpen die de mens benauwen, interesseren, inspireren of uitdagen, de afbakening van wat wel en wat niet wetenschap is, de grenzen van de wetenschap, dat zijn ook zelf natuurlijk zeer omvangrijke ingewikkeldheden. We schieten, dunkt me, als universiteiten tekort in het verhelderen van die complexiteit. Wetenschapsvoorlichting faalt hier, omdat het voorlichting is over wetenschap zoals die zich aandient, discipline voor discipline, project voor project. Wetenschap in meervoud en in samenhang is echter datgene waarvoor de universiteit het maatschappelijk aan-

spreekpunt is. We houden ons iets te veel bezig met het uitzetten van scherpe demarcatielijnen, tussen wel en niet wetenschap, tussen het ene en het andere disciplinaire territoir, tussen wel en niet excellent. Ik vrees dat we ons er af en toe een beetje belachelijk mee maken. Wie bijvoorbeeld de prestaties van de medische wetenschap - terecht - hoog opvoert, moet iets mee te delen hebben aan de alsmaar aanzwellende massa van knoflookslikkers en kruidentheedrinkers. Het is het een of het ander: of het is uit te leggen dat zoiets niets met wetenschap te maken heeft, of het is niet uit te leggen en dan is verder onderzoek dringend geboden. Wetenschap heeft voortdurend behoefte aan populariseerders, samenvatters, synthetiseurs en zieners. We hebben in Nederland de tv-programma's van Wim Kayser, de nationale wetenschapsquiz van NWO en een trouw groepje columnisten in de wetenschapsbijlagen, maar het steekt wat pover af bij de Dennetts en Penroses, en vele anderen, uit deze - vooral Angelsaksische - wereld.[2.] Juist in ons land, waar het soms vermakelijke, maar vaak ook zotte geren naar de top de overhand lijkt te krijgen, zou ontspecialisering, verbeelding, overzicht en synthese niet zo'n slecht tegengif zijn.

Geen wonder dat er dorst is naar simplificaties en simplificateurs. De mond vol tanden en twee linkerhanden tegenover onoverzienbare ingewikkeldheden maakt zeer dorstig. En mechanismen van vereenvoudiging zijn er te kust en te keur. Ontkenning bijvoorbeeld. Dingen worden immers nodeloos ingewikkeld gemaakt, door wetenschappers met name. Gelukkig dat er besluitvormers zijn, die zien dat het in wezen maar om één, hooguit twee keuzemogelijkheden gaat. U hoort mij dit mechanisme op deze plaats ook regelmatig toepassen - het is het een of het ander -, wat het overigens niet meer toelaatbaar maakt. Of de mechanismen van het nieuws: de race naar het aids-vaccin; president Clinton bevestigt op verkiezingscampagne dat er leven was op Mars; voor of tegen de stier Herman, zelfs of die verder leven mag, zonder precies te weten waar je dan voor en tegen bent. Ingenieus zijn ook de vereenvoudigingen in veel van de hedendaagse managementtheorieën. De simpelheid van schema's als hun kwaliteit geafficheerd; praktische managementadviezen in minder dan tien regels; de hang naar rangordes op eendimensionale indicatoren. Volgens mij bent u er stie-

kem ook wel van overtuigd dat het leiden van een onderneming met enkele miljarden omzet, met tienduizenden werknemers, met tal van zeer uiteenlopende divisies en met vestigingen in de meeste landen ter wereld zéér ingewikkeld is, in feite waarschijnlijk veel te ingewikkeld voor de mens. U vindt natuurlijk ook dat het presidentschap van de Verenigde Staten een onmogelijke baan is, want compleet onoverzienbaar in al bijna niet voor te stellen complexiteit, en u zult vast wel vinden dat zelfs het besturen van Nederland, met het ontbreken van opleiding en slechts gebrekkige selectie, een mens boven het hoofd groeit. En over het bestuur van een universiteit heb ik het bij een eerdere gelegenheid op deze plaats gehad.[3.]

Tegenover de nogal indrukwekkende evidentie van een overmatige complexiteit van onze maatschappelijke instituties staat echter het eveneens onbetwistbare feit dat binnen die instituties toch meestal wel ten minste de schijn van meesterschap en bestuur aanwezig is. Voor de positie van de wetenschap, zeker de sociale en menswetenschappen, in de samenleving maakt het nogal wat uit hoe we met deze paradox omgaan. Van tweeën één. (U merkt, weer die simplificatie!) We nemen aan dat de menselijke geest, geconfronteerd met zijn eigen onbegrensde vermogen tot complexificering, zich langs darwinistische lijnen wel degelijk tot steeds groter hoogte oprekt; of dat is niet het geval en onze creativiteit moet gaan zitten in een zodanige omgang met complexiteit dat met onze begrensde vermogens een redelijke wijze van doormodderen en een bevredigende schijn van beheersing verzekerd zijn. U hebt al begrepen dat ik vandaag sterk neig tot de tweede veronderstelling.

De implicaties zijn aanzienlijk. Het idee van de grensverleggende wetenschap, die alsmaar dieper graaft en alsmaar verder reikt, sluit aan bij het op de eerstgenoemde manier de baas blijven van de complexiteit, door haar bij te houden, te overtreffen en onderdeel voor onderdeel te doorgronden. Het idee van de begrijpende, verhelderende wetenschap, die gehelen en verbanden wil blijven zien, sluit bij de tweede manier van omgaan met complexiteit aan. Misschien geef ik hier het onderscheid weer tussen natuurwetenschap en geesteswetenschap, dat zoveel duidelijker als dat tussen ‘science’ en ‘humanities’ benoemd wordt. Maar ik geloof niet dat dit helemaal het geval is. Het heeft ook

te maken met wetenschappelijke specialisatie, met het al dan niet cumulatieve karakter van kennis, en met kennen en kunnen, kennis en inzicht. Allemaal dimensies die weer dwars op het gemaakte onderscheid staan. Ook mag iemand nu opmerken dat je niet hoeft te weten hoe een televisie werkt om hem te kunnen bedienen. Een waar woord als het om ingewikkeldheden gaat. Maar bedenk dan wel dat de universiteit niet de rol heeft bedieningspersoneel op te leiden, maar mensen met inzicht in de systeem-architectuur van het leven en zijn onderdelen. Kortom, het wordt veel te ingewikkeld voor het moment.

Het Santa Fe Institute ligt even buiten Santa Fe, New Mexico, in de heuvels, uitziend over de stad. Het lijkt in al heel veel op een virtuele universiteit van de toekomst.[4.] Het werd opgericht in 1984 en heeft iets van een denktank of van een 'Institute of advanced studies', zoals we in Wassenaar het NIAS hebben. Maar het is toch ook net weer anders. Vooral omdat het om één thema gaat: het gedrag van complexe systemen, van informatienetwerken tot biologische, economische en sociale systemen. De aanpak is uiteraard multidisciplinair, maar ook zeer informeel en multigenerationeel, zoals men het noemt.

Nobelprijswinnaars en aankomende onderzoekers werken met elkaar. Een vaste staf is er niet. Er is een kleine staf die enkele jaren aan het instituut verbonden is en er door het jaar heen verblijft. De kern van het instituut wordt gevormd door een externe staf van ongeveer vijfendertig onderzoekers uit Amerika en Europa, die gemiddeld een maand per jaar op het instituut verblijven en voor het overige langs elektronische weg communiceren. En er zijn steeds zowel 'graduate' als 'undergraduate' studenten. Het is een onafhankelijk instituut, dat wordt gefinancierd uit bijdragen van verschillende fondsen, bedrijven en universiteiten, maar met geen van deze verbonden is. Er is een stroom van publicaties, conferentieverslagen en 'working papers', de laatste gratis beschikbaar. En er is uiteraard een voortdurende reeks van bijeenkomsten, conferenties en 'workshops'.

De aarde in Santa Fe en de bergen eromheen zijn okerkleurig in schakeringen van diep geel tot bruinrood. De adobe huizen en gebouwen, zelden meer dan drie verdiepingen hoog, zijn van diezelfde kleur.

Aarde en bebouwing gaan in elkaar op; natuur en menselijk maaksel zetten zich in elkaar voort. De zware kobaltblauwe lucht vormt het scherpe contrast en drukt alle gradaties oker opeen. Warmte van in zand en klei gevangen zon verleent aan het bestaan in Santa Fe een bijzondere kwaliteit, van de opera tot het instituut. Een bijna virtuele kwaliteit, zichtbaar, voelbaar en toch niet aan te raken. Het zandpad draait met een wijde boog van de hoofdweg af de heuwel op. Het uitzicht op Santa Fe en omringende heuvels wint met elke stap aan weidsheid. Boven ligt het Santa Fe Institute, bij eerste kennismaking nauwelijks zichtbaar. Een kring van losstaande lage bouwsels, verborgen tussen manshoog struikgewas en naar het lijkt spontaan ontsproten aan de rotsachtige bodem. Dit is een plek waar een nieuwe poging wordt ondernomen om een van de belangrijkste opdrachten en dilemma's van de universiteit als georganiseerd forum van wetenschappen tot herijkte klaarheid te brengen: de noodzaak van voortschrijdende specialisatie versus de even grote noodzaak tot algemene academische vorming en tot het inhoud geven, in enigerlei vorm, aan de samenhang der wetenschappen.

Je hebt universiteiten met zuilengalerijen, trappartijen, baldakijnen en indrukwekkende timpanen boven de entree; je hebt er, zoals de onze, die deel zijn van het stadsbeeld van plein tot steeg; en je hebt van die vreemde plekken op een heuvel van oker. Met enige regelmaat wijd ik enkele gedachten aan de vraag of het wat uitmaakt voor de wetenschap die er achter die gevels bedreven wordt. Het gemakkelijkste en waarschijnlijk dichtst bij de waarheid liggende antwoord is nee. Het antwoord ja is echter veel interessanter en u maakt mij niet wijs dat er niet een beetje waarheid in schuilt. Hoe dan ook, wetenschap drijft op specialisatie. Meer willen weten betekent onherroepelijk meer van minder te weten komen. Een universiteit is vandaag moeilijk anders denkbaar dan als een plaats van specialismen en specialisten. De paradox is echter dat met het complexer worden van de wereld en van de vraagstukken in de wereld specialistische kennis precies net zo nodig als ontoereikend is voor enige vorm van meesterschap over ingewikkeldheden. Specialismen creëren ingewikkeldheden, omdat naarmate er meer

begrepen wordt er ook meer te overzien valt, en ze helpen ze oplossen, omdat de samenhang van zaken op een dieper, adequater niveau gelegd kan worden.

Laat ik een voorbeeld geven, waarschijnlijk nogal onbeholpen, omdat ik het zelf niet helemaal begrijp. Ik ontleen het aan een van de bewoners van die bruinrode heuvel, de wiskundige John Casti. Hij legt in een recent boek de in zijn ogen vijf belangrijkste wiskundige theorieën van de twintigste eeuw uit en geeft aan waarom die het denken en de samenleving ingrijpend hebben beïnvloed. Eén van die vijf - dat is ook wel een beetje de reden dat ik het voorbeeld noem - is de vastepunstelling van onze eigen L.E.J. Brouwer. Casti laat zien dat deze doorbraak in de topologie zowel de landing van de Apollo 11 op de maan als voorspellingen over de beroepsmobiliteit in een samenleving mogelijk maakt, en nog een paar zaken meer.[5.] Ik weet niet hoe u er tegenover staat, maar ik vind zoiets een zeer bevredigende gedachte. Dat we niet voor niets met nogal wat moeite wetenschapsgebieden in een universiteit bij elkaar houden; dat geheel verschillende ingewikkeldheden door nog weer een andere ingewikkeldheid in toom kunnen worden gehouden; dat het loont om als specialist ongedachte sprongen naar vreemd gebied te maken;[6.] dat er echt argumenten zijn om als student of als onderzoeker van onnuttige of niet ter zake doende dingen soms toch maar kennis te nemen. Met deze prettige gedachten kunnen we Santa Fe weer achter ons laten.

Het is mogelijk dat u zich tegen het slot van deze rede afvraagt waarom ik u het voorgaande allemaal heb verteld. Gelukkig is daarop eindelijk eens een simpel antwoord. Het gaat om het feit dat dit Academisch Jaar aan deze Universiteit van Amsterdam de brede zogeheten bêta-gamma propedeuse van start gaat en ik beschouw dat als een zeer belangrijke ontwikkeling in het onderwijs. De nieuwe propedeuse richt zich op aankomende studenten van wie ambitie, motivatie en talent verder reiken dan enkel één van de studierichtingen in de exacte of sociale wetenschappen. Als de tekenen niet bedriegen heeft een behoorlijke groep van zulke studenten zich aangesproken gevoeld en zal er een start op hoog niveau gemaakt worden. Het vervolg, na de propedeuse,

kan alsnog een keuze voor een van de disciplines zijn, op een bredere basis dan gebruikelijk, of een studieopbouw die bestaat uit de keuze van een ‘minor’ naast een ‘maior’, buiten Nederland al lang bekende termen, maar hier een andere belangrijke vernieuwing in het onderwijs aanduidend, een overwogen combinatie van een hoofddiscipline met een andere.

We hebben het gehad over zaken die ingewikkeld zijn en ingewikkelder worden. Dat heeft gevolgen in de wetenschap, maar ook en vooral in het onderwijs. De dynamiek van de wetenschap kunnen we even laten begaan. Die leent zich ook minder voor interventies, maar het onderwijs is in niet onbelangrijke mate een georganiseerd proces, dat vandaag op orde moet zijn, omdat het de beoefenaren en gebruikers van wetenschap voor morgen opleidt. De wereld is morgen echt ingewikkeld en het staat niet vast dat de bestaande studies daarvoor zonder meer adequaat zijn. We hebben met andere maatschappelijke omstandigheden, andere voorwaarden in de persoonlijke levensloop, en andere vormen van verwerven en gebruiken kennis te maken.

Ons eigen werelddeel is dramatisch aan het veranderen, hoewel we het ons nog maar half bewust willen zijn. Europa is in moreel, intellectueel, sociaal, politiek, militair en staatkundig opzicht een zichzelf herontdekkend continent sinds de revolutie van 1989. Als ergens geldt dat het simpele door het ingewikkelde wordt opgevolgd, dan is het wel hier in onze eigen omgeving. De toekomst is niet aan eenvoudige tweedelingen of aan de routine van de vertrouwde territoriale staten. Veeleer zullen tal van overlappende arrangementen, publiek en privaat, van sector tot sector, ons leven beïnvloeden. Grenzen op velerlei gebied zullen in plaats van scherp en evident, veeleer vloeiend, vaag en veranderlijk worden. Het beeld van een democratisch en vrij Europa, met een hoge beschaving, zich toeleggend op de welvaart van zijn burgers en op de producten van de geest, is gebleken een zeer tijdelijk, rooskleurig en afwijkend beeld te zijn. We hebben de afgelopen paar jaren al de correctie leren kennen van barbarij, burgeroorlog, genocide, armoede en volksverhuizing.

Dat, en veel meer, zal het persoonlijke leven van wie zich nu meldt aan de poorten van de universiteit wezenlijk kleuren. De opkomende

generatie kent niet meer de patronen en zekerheden van de zittende generatie. Bijvoorbeeld: de arbeidsmarkt, zoals we die kennen, is in hoog tempo aan het verdwijnen, zeker voor de hoger opgeleiden. Een loopbaan zou zich weleens veel meer kunnen gaan kenmerken door het springen van schots op schots over de rivier des levens dan door een vaste baan en de zekerheden daaromheen. En het blijvend leren zou daarmee kunnen veranderen van een leren in de baan naar een tussen schotsen door zelfstandig leren voor een verdere zijdelingse of voorwaartse stap. Als universiteit weten we bijna zeker dat onze initiële opleiding niet de bagage in een verder deel van de loopbaan zal zijn, terwijl die opleiding het wel mogelijk moet maken andere bagage dan te torsen. Ingewikkeld, zeer ingewikkeld.

De Nederlandse universitaire studies hebben kwalitatief wat niveau betreft een heel goed uitgangspunt om de complexiteit van leven en wetenschap te lijf te gaan. Er zijn mijns inziens echter ook punten waar verandering geboden is. We zijn in Nederland nogal extreem waar het de specialisering betreft. Op weinig andere plaatsen is de onderdompeling direct vanaf de schoolbanken in het definitieve, wetenschappelijk-disciplinair bepaalde vakgebied voor een veronderstelde verdere levensloop zo volledig. Dat heeft misschien enkele voordelen, maar ook aanzienlijke nadelen. Voegt men daarbij het regiem dat onze studieloopbanen door studiefinanciering en overheidsreglementering hebben gekregen, dan ontstaat een wel heel weinig flexibele en adaptieve opzet. Wie zo zeer als in de huidige praktijk het zich vergissen, zich herstellen, veranderen variëren, zoeken en combineren in de wetenschappelijke opleiding uitsluit, heeft buitengewoon weinig begrepen van het omgaan met complexiteit.

Ook de persoonlijkheidsvorming tijdens de academische studie kan in Nederland niet beperkt blijven tot de aan de zijlijn gevoerde discussie over het studentengezelligheidsleven. Ingewikkeldheden vragen, zoals we van puzzelaars, schakers en automonteurs weten, niet enkel om kennis en inzicht, maar ook om karakter. In de eerste voorzichtige bewegingen op dit punt binnen het Nederlandse universitaire bestel wordt het onderwerp, in de vorm van de introductie van tutoren, mentoren, en dergelijke, verbonden met het onderwerp excellentie en selec-

tie. Dat lijkt me geen voor de hand liggende gedachte. Het gaat om twee legitieme, maar verschillende onderwerpen. De academische vorming van de student heeft, behalve met begeleiding door en interactie met docenten, ook sterk met de totale studieomgeving te maken, van materiële voorzieningen - studieplaatsen, toegang tot netwerken, bibliotheken - tot een klimaat waarin kunst, cultuur, internationalisering, nieuwsgierigheid en burgerzin passen. Dit zal wel redelijk goed klinken, maar men bedenke dat we - onbedoeld - geprogrammeerd staan voor een ander, minder ingewikkeld, meer eendimensionaal klimaat: concurrentie met verwante vakken, risico mijden, bij je vak blijven en daarin presteren.

Partiële ongeletterdheid produceren is een ander gevaar dat de universitaire opleidingen voortdurend bedreigt. Het beeld dat C.P. Snow ons voorhield, van twee culturen die elkaar niet meer kennen, is al lang verleden tijd. Het gaat nu om een veelheid van wetenschapsgebieden die door hun succes afstand nemen van andere. Doordat de Nederlandse universiteit zo lekker stevig in een betonnen huis met facultaire kamers woont, verkijken we ons steevast op de dynamiek daarbinnen. Een fysicus is niet meer vanzelfsprekend geletterd op het gebied van de levenswetenschappen. De affiniteit van de scheikundige hangt nadrukkelijk af van zijn specialisme en kan in tal van richtingen gaan, van fysica via biologie tot bedrijfskunde. Verzekeren onze opleidingen een voldoende geletterdheid in kennistheorie of methodenleer? Hebben diverse vakken werkelijk voldoende feitelijke toegang tot de relevante ontwikkelingen in wiskunde of statistiek? Kennen onze afgestudeerden een zeker minimum van de jurisdische of economische aspecten van hun vak in de maatschappij? Wat is de algemene culturele bagage van iemand die morgen verantwoordelijkheid draagt voor mensen en maatschappelijke ontwikkelingen? Allemaal net iets te open vragen, dunkt me, met het oog op een te ingewikkelde samenleving.

Ik ben ervan overtuigd dat de vandaag startende nieuwe bêtagamma propedeuse een bescheiden, maar belangrijk deel van het antwoord biedt. Het is een onderwijsvernieuwing die verdere gevolgen zal hebben. Gevolgen in de vervolgstudies en gevolgen met de komst van meerdere brede propedeuses in de nabije toekomst. Gevolgen ook in

studieopzet en studiebegeleiding. Gevolgen voor hoe de Universiteit van Amsterdam haar verantwoordelijkheid wil verstaan. Niet naar de schijn, maar naar de inhoud bij de tijd blijvend; rond de ingewikkeldheden waarmee het Nederlandse hoger onderwijs zich geconfronteerd ziet geen dwaas geren, maar weloverwogen volgehouden actie, de academie passend. Ik wens de bêta-gamma propedeuse een ingewikkelde, maar vliegende start toe.

Eindnoten:

1. De literatuur over complexiteit en chaos, populair en wetenschappelijk, is binnen enkele jaren zelf bijna onoverzienbaar geworden. Ik liet me onder meer leiden door: John L. Casti, *Complexification Explaining a Paradoxical World through the Science of Surprise*, Harper Collins, New York, 1994, en: Peter Covency and Roger Highfield, *Frontiers of Complexity. The Search for Order in a Chaotic World*, Fawcett Columbine, New York, 1995. John Casti is staflid van het Santa Fe Institute. Twee eerdere boeken van hem lieten ook sporen in het vervolg na: *Paradigms Lost. Images of Man in the Mirror of Science*, 1989, en: *Searching for Certainty. What Scientists Can Know about the Future*, 1991 (beide nu: Abacus Books).
2. Wellicht ten overvloede hun twee recente titels, en exemplarisch voor veel meer: Daniel C. Dennett, *Darwin's Dangerous Idea. Evolution and the Meanings of Live*, Simon & Schuster, New York, 1995, en: Roger Penrose, *Shadows of the Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*, Oxford University Press, New York/Oxford, 1994. De klassieker in het genre, Douglas R. Hofstadter, *Gödel, Escher, Bach: An Eternal Golden Braid*, Basic Books, New York, 1979, is alweer meer dan (of: pas?) vijftien jaar oud.
3. Met name in de rede bij de opening van het Academisch Jaar 1991/92, *Buitensporig bestuur*, Universiteit van Amsterdam, 2 september 1991.
4. Santa Fe Institute, 1399 Hyde Park Road, Santa Fe, NM 87501, USA. Over de ontstaansgeschiedenis van het instituut vindt men veel in: M. Mitchell Waldrop, *Complexity. The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, Simon & Schuster, New York, 1992. Voor een onderhoudend en informatief verslag over de soort van conferenties en discussies op het instituut, zie: John Horgan, *The End of Science. Facing the Limits of Knowledge in the Twilight of the Scientific Age*, Addison-Weslev, Reading etc., 1996, pp. 227-238.
5. Zie: John L. Casti, *Five Golden Rules. Great Theories of 20th-Century Mathematics - and Why They Matter*, John Wiley & Sons, New York etc., 1996, pp. 78-82.
   Vermeldenswaard is wellicht dat we door Fontijns biografie van Van Eeder Brouwers gevoelens over de universiteit kennen: ‘een kweekschool van loondienaars in onaangenaam, ellendig, noodzakelijk, menschonteerend maatschappelijk werk’. Wetenschap was ‘de laatste bloem en verstarring der cultuur’. Zie: Jan Fontijn, *Trots Verbrijzeld. Het leven van Frederik van Eeden vanaf* 1901, Querido, Amsterdam, 1996, p. 405. Fontijn laat wel weten dat Van Eeden Brouwer in diens gedrag niet consequent ten aanzien van deze gevoelens vond.
6. Het is natuurlijk makkelijk dat het voorbeeld uit de wiskunde komt; wiskunde, statistiek, wijsbegeerte en dergelijke vakken hebben immers die overkoepelende en bindende rol. Maar het is steeds weer de vraag of en hoe die rol wordt waargemaakt en m.i. is er geen enkele reden om niet hetzelfde te verwachten van sprongen tussen de vooronderstellingen, gebruiken, methoden, standaarden, enzovoort van elke discipline ten opzichte van een andere.

Is deze goed zo
Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1997/1998 van de Universiteit van Amsterdam
1 september 1997

O Pangloss! s'écria Candide, tu n'avais pas deviné cette abomination; c'en est fait, il faudra qu'à la fin je renonce à ton optimisme. Qu'est-ce qu'optimisme? disait Cacambo. Hélas! dit Candide, c'est la rage de soutenir que tout est bien quand on est mal. Et il versait des larmes en regardant son nègre, et en pleurant il entra dans Surinam.
Voltaire, Candide ou l'optimisme, *Ch. XIX*

IS DEZE UNIVERSITEIT goed zo? Een beetje rare vraag, maar misschien geschikt om u vanmiddag te amuseren en te intrigeren. Er zijn natuurlijk serieuzer klinkende vragen. Wat is het gemiddelde studierendement van de propedeuse, respectievelijk het doctoraalexamen?[1.] In hoeveel door de KNAW erkende onderzoekscholen participeert deze universiteit?[2.] Hoe groot is de productiviteit van het wetenschappelijk personeel?[3.] Veel serieuzer, zulke vragen, maar toch is dat schijn. Het vergt vandaag de dag enige inspanning en verbeelding - toegegeven! - om ons te realiseren dat de universiteit niet in de eerste plaats is wat ze is om rendement na te jagen, deel te nemen in gelegenheidsconstructies, hoe positief ook, of om productiviteit op te stuwen. We hebben voor dit soort doeleinden in onze samenleving gelukkig veel eenvoudiger bedenksels bij de hand dan een universiteit.

Daarom toch liever de rare, zelfs wat onnozele vraag: is deze goed zo? Onnozel of niet, het is niet de geijkte en traditionele vraag naar het idee van een universiteit of het wezen van de academie, waar ik me ook weleens mee bezig heb gehouden. Sterker, er schuilt zelfs een vleugje van de voorbijwaaiende tijdgeest in de vraag. Is deze goed zo? De vraagloze vraag van de kruidenier bij de schappen. De dame bij het rek uitverkoopjaponnen. De kapper met het frictionnetje al boven je achterhoofd. Is deze goed zo? Kortom, tot genoegen van niet weinigen klinkt hier de markt door. Het idee van een keuze, maar wel terwijl er niet zoveel te kiezen valt. De Universiteit van Amsterdam hebt u ook niet voor het kiezen. Ze is zoals ze is en u had een ander kunnen kiezen, maar dat hebt u niet gedaan. Deze is dus goed zo, of niet.

Het vervolg van mijn betoog leunt overigens nogal zwaar op het idee dat de universiteit niet helemaal is zoals ze is en er wel wat te kiezen zou zijn. De werkelijkheidswaarde van dit idee is dubieus en moet ons vanmiddag nadrukkelijk bezighouden. De vraag of deze zo goed is, wordt met betrekking tot universiteiten te weinig gesteld om een dooddoener te zijn en we kunnen het er dus eens serieus mee proberen, zoals trouwens de moderne, ambitieuze kapper en kruidenier ook zouden doen. Is deze goed zo, of zou het warempel nog anders en beter kunnen?

Er zal in Nederland de komende jaren in elk geval meer variatie komen in universitaire organisatiepatronen. De jongste wettelijke bestuurshervorming heeft op één punt minder variatie teweeggebracht. Niet enkel de bijzondere, maar alle universiteiten kennen voortaan een eigen raad van toezicht die het bevoegd gezag representeert. Op vele andere punten echter wordt variatie uitgelokt, en ook de rol van die raden van toezicht zal stellig lokale variatie gaan vertonen. Bestuursmodellen gaan verschillen naargelang de keuze die lokaal wordt gemaakt voor het model van medezeggenschap, langs de lijn van ondernemings- en studentenraden dan wel universiteitsraden. Naar de huidige stand van zaken scheidt deze keuze de ene helft van de universiteiten van de andere. Belangrijker nog wordt dat met het verdwijnen van de vakgroep uit het wettelijk vocabulair de organisatie van faculteiten zelf, de interne geleding ervan, de verhouding tot het geheel van de universiteit, de positie van instituten en de nieuwe rollen van decanen en instituutsdirecteuren kan en zal gaan verschillen. Dergelijke variatie is zeer heilzaam. Er ontstaat ook op bestuurlijk vlak profilering en concurrentie. En er is geen beter leerproces in deze dan door geleidelijke selectie uit variëteit. Bereidt u overigens ook voor op nog heel wat geweeklaag in dit vlakke land, voordat het heilzame van variatie voor ieder de hobbel van vermeende gelijkheid is gepasseerd. Dat in ons stelsel ook de variatie tussen publiek en privaat wetenschappelijk onderwijs verbreed en verdiept zou moeten worden, is een wens die gekoesterd moet blijven. Die variatie moet uiteraard verdergaan dan het huidige bestaan van drie bijzondere universiteiten - dat wil zeggen: op godsdienstige grondslag - die voor alle praktische doeleinden gelijk zijn aan rijksuniversiteiten. Alles wat er in onze academische omgeving groeit aan feitelijke en wezenlijke variatie strekt ertoe de vraag of deze ene zo goed is, alsmaar minder raar te laten klinken.

Een observatie die hier wel bij hoort, is dat het universitaire zelfbeeld, toch al veel bezocht door vertwijfelde verwarring, een curieuze spanning laat zien tussen retoriek en feitelijk gedrag. Ik bedoel dit. Uit hoofde van mijn reeds aardig langdurige vervulling van deze functie geniet ik nu en dan het voorrecht deelgenoot te mogen zijn van samenkomsten voor de doelgroep *World Leaders in Higher Education* over onder-

werpen in de categorie *The Future of Universities*.[4.] Bij zulke gelegenheden confronteert het gehoor zichzelf met de meest geprononceerde stellingnames van topdeskundigen, meestal uit eigen universitaire kring, over de buitengewoon ingrijpende veranderingen die zich in de omgeving van de universiteit, in de technologie, in Internet, in de wereldeconomie, in de arbeidsmarkt, in levenslang leren, in de eenentwintigste eeuw en waar al niet voordoen. De strekking is steeds helder: de universiteit moet zich als de donder en fundamenteel aanpassen om de immense uitdagingen het hoofd te kunnen bieden. Er is speculatie over het einde van de universiteit, over de virtuele universiteit, over alternatieven voor de universiteit.[5.] En wat trekken wij, wereldleiders, op zulke conferenties daaruit vervolgens voor conclusies? Inderdaad: niets, helemaal niets.

Ondanks het feit dat u dit kon raden, raken we hier toch aan iets vreemds. Er klopt iets niet tussen wat we over de werkelijkheid zeggen en wat we met de werkelijkheid doen. Vergelijk het met andere professionele organisaties in de samenleving. Uitgevers, softwarebureaus, advocatenkantoren, accountantmaatschappen, organisatieadviseurs en ook opleidingsinstituten kenden de afgelopen decennia evenzeer een sterk veranderende omgeving en dynamische economische en technologische ontwikkelingen. Met als gevolg dat ze de laatste tien, vijftien jaar over elkaar heen zijn getuimeld, gefuseerd, naar inhoud gewijzigd, gecombineerd, gesplitst, geglobaliseerd, vele malen van naam veranderd, uit het niets ontstaan of weer verdwenen. En de universiteit? Een wonder van stabiliteit en onveranderlijkheid, zelfs vergeleken met de naburige hogescholen. Leven we in een andere wereld? Gelden andere wetten en overwegingen? Geen kwestie van een fusie met de Universiteit Utrecht. Geen gedachte aan een sterke alliantie van vijf Europese topuniversiteiten. Geen vrees voor een overname door een multinationale onderneming in de communicatiesector. Geen beursgang in zicht, evenmin trouwens als een versterking van de banden met de overheid.

Op zoek naar verklaringen voor deze opmerkelijke discrepanties mag misschien eerst in bescheidenheid gezegd worden dat aan deze universiteit niet helemaal niets gebeurt. We hebben in de UvA Holding

al enige jaren een bloeiende private bondgenoot. We zijn onlangs met de Hogeschool van Amsterdam een strategische alliantie aangegaan.[6.] We zijn een sterke speler op het internationale speelveld aan het worden. We geloven in de alliantie met de vier klassieke universiteiten, al is die alliantie nog veel te zwak. En we zijn opmerkelijke veranderingen aan het realiseren in de interne organisatie van de universiteit, waarover straks meer. Maar dit is allemaal kinderspel vergeleken met de grotemensenwereld van de organisaties die ik daarnet als voorbeeld gaf van werkelijk majeure interne en vooral externe aardverschuivingen - zonder ze overigens daarmee ten voorbeeld te stellen, want we zijn nog op zoek naar verklaringen voor ons andere gedrag.

Dat gedrag lijkt dan wel niet op dat van private organisaties op het grensvlak van technologie, kennisoverdracht en zakelijke dienstverlening, wat - nogmaals - opmerkelijk is, het lijkt wel op het gedrag van statelijke organisatievormen. Als in die sfeer iets van de bedoelde verschuivingen optreedt, dan is dat niet op dezelfde tijdschaal en we noemen het niet dynamiek, maar oorlog, revolutie of - in het gunstige geval - staatshervorming. Duitsland, Rusland, Joegoslavië, België. We zijn sinds 1989 wel met wat voorbeelden verrijkt. Wat echter voor een onderneming met vijftig divisies normaal en van tijd tot tijd aangewezen zou zijn - hergroeperen, reduceren, combineren - zullen we de Verenigde Staten met vijftig staten niet zien doen. Dat voelt aan als onmogelijke en onnodige onzin en is niet aan de orde. Nederland lukt het nu al honderdvijftig jaar niet om het binnenlands bestuur anders te doen dan met rijk, provincie en gemeente. Terwijl het niet ontbreekt aan aanleidingen om er weleens naar te kijken. Zowat al het andere in de maatschappij is in die tijd van vorm veranderd. Uiteraard is ook rondom de universiteiten in dezelfde tijdspanne bijna alles veranderd, net als voor de Nederlandse staat het geval is. Maar net als de staat is de universiteit daarbij opmerkelijk constant gebleven qua vorm. De vormveranderingen van het Nederlandse wetenschappelijk onderwijs in die honderdvijftig jaar bestaan uit enkele wettelijke bijstellingen van het interne bestuur, maar bijvoorbeeld steeds met behoud van faculteit en leerstoel, en de toevoeging van een paar nieuwe, maar volstrekt gelijkvormige universiteiten, met name rond het midden van deze eeuw.

Bedenk hierbij dat dit allemaal in het geheel niet geldt voor het hoger beroepsonderwijs over deze periode. Dat was er eerst niet, is er langs de private weg gekomen, werd door de overheid geregulariseerd en ingrijpend overhoop gehaald, maar juist weer niet wat het intern bestuur betreft, dat gevarieerd en ongeregeld bleef. Opmerkelijk! En een nogal nadrukkelijk antwoord, zij het impliciet, voor universiteiten wat overdreven positief uitvallend, op de vraag of deze goed zijn zo.

Als het gedrag van universiteiten, qua strategische positiebepaling en de daaraan verbonden consequenties voor majeure structurele aanpassingen, zich kennelijk meer in de sfeer van statelijke dan van private organisaties afspeelt, dan is de vraag of ook de voor universiteiten relevante omgevingen zich in diezelfde sfeer bevinden. Een van de meest problematische zaken rond de universiteit is dat het antwoord op die vraag zeer gemengd is. Het is mijns inziens zelfs niet mogelijk om taakelementen te onderscheiden die in de ene of in de andere sfeer passen, omdat die twee sferen veelal de onderdelen van taken zelf doorsnijden. Men kan betogen dat de initiële wetenschappelijke opleiding en de toegankelijkheid daarvan een statelijke verantwoordelijkheid is. De uitvoering daarvan is dat echter niet. Geen staatsonderwijs. Maar men ziet hoe dat in de actuele situatie al door elkaar loopt. De staat kan uiteraard een limiet stellen aan de door hem verschafte studiefinanciering. Het lijkt me echter onwijs dat de staat zelf een limiet aan de lengte van studies stelt. Zo ook met fundamenteel onderzoek. Dat het er is in een mate die de ontwikkeling van het land weerspiegelt, is een staatszaak. Wat er gebeurt en hoe het gebeurt trekt de staat echter slechts naar zich toe tegen de prijs van pervertering en ontwaarding van het eindresultaat. En wat te zeggen van taken als permanente educatie, wel of niet in marktprijzen verrekenbare maatschappelijke dienstverlening, vorming van jonge intellectuelen, vorming van elites, intellectueel leiderschap? Om reden van gebrek aan een helder en consistent antwoord hierop spreken over de universiteit als hybride organisatie, zoals wel wordt gedaan, beschrijft het probleem, maar lost het niet op.[7.] Een organisatie kan zo hybride zijn dat het handiger is haar te nemen voor wat ze naar eigen aard is, dan na te gaan wat voor ingrediënten er in het veronderstelde mengsel zijn gegaan. Dat een universiteit primair universiteit is,

in plaats van wat anders, is ook bestuurlijk niet zo'n slecht uitgangspunt.

De aard van dat ding - universiteit - blijft niettemin intrigeren. Is ze inderdaad soevereiner dan gewone sterfelijke organisaties? Zoals Leiden Leiden is, en Amsterdam natuurlijk dan ook Amsterdam. En gedraagt ze zich daarom ook op statelijke wijze? Er zijnde, omdat ze er is, van oudsher, in hoofdzaak onveranderlijk. Omdat een universiteit meer een drager van cultuur zou zijn dan KPMG? Meer een opvoeder van de jeugd dan Apple Computers? Of meer professionele autonomie claimt dan Stibbe Simont Monahan Duhot? Misschien wel. Maar dat is dan wel een zeer aanmatigende claim, en een die verplichtingen schept. Misschien niet de verplichting van de gekozen voorbeelden om in de markt uit het niets op te komen en wellicht weer te verdwijnen, of onder invloed van veranderende omgevingen nieuwe allianties te zoeken met om de paar jaar wisselende namen. Laat de universiteit maar niet de verplichting hebben het zweterige gedrag van de beursvloer te volgen. Overdracht van kennis en cultuur en het verleggen van de grenzen van kennis, hoewel niet vrij van transpiratie, gedijen niet in een organisatie die zelf trilt van de nervositeit van de moderne geglobaliseerde dynamiek.[8.]

Het is in dat licht instructief de herinnering op te halen aan een opvatting over de universiteit nog niet zo lang geleden. Die opvatting was dat de universiteit eigenlijk helemaal niet bestond, tenminste niet als een serieuze, bestuurde organisatie.[9.] Het voorgaande betoog over een wel of niet dynamisch veranderende universiteit zou toen, bij die opvatting, in een zwart gat zijn gevallen. De dynamiek van een universiteit, zo zou men gezegd hebben, zit in de zich steeds weer vernieuwende docenten en in de bijna per definitie innoverende onderzoekers. Voor de ontplooiing van hun dynamische potentie is de universiteit er neergezet als een zelf passieve faciliteit. Een fors uit de kluiten gewassen groepspraktijk. Ideeën over de universiteit, van Von Humboldt, Newman of anderen, zijn ook niet zozeer besturingsfilosofieën, als wel morele aansporingen aan leraar en academiebewoner en vermaningen aan overheid en wetgever daar ruimte voor te laten. Roy Jenkins, de huidige kanselier van de Universiteit van Oxford, vertelde onlangs over

zijn voorganger in de negentiende eeuw, Lord Salisbury. Diens devies was: ‘Most things don't matter at all; nothing matters very much.’ Jenkins vermoedt dat Oxford voor Salisbury op zijn best op de grens van beide categorieën viel. Niettemin was Salisbury de op één na langst zittende kanselier in de lange geschiedenis van Oxford. Jenkins vermoedt eveneens dat de reden daarvan precies deze rustgevende opvatting van Salisbury was. Gladstone, die als Brits premier Salisbury afwisselde, onderhield veel nauwere betrekkingen met Oxford, was er veel actiever en meer tot interventie geneigd. En dat was waarschijnlijk precies de reden dat men Gladstone zelfs nooit voor het kanselierschap in overweging heeft genomen.[10.]

Inmiddels is de universiteit geleidelijk aan wel een min of meer echte organisatie geworden. Sluipend is ze een echte werkgever en een dienovereenkomstige arbeidsorganisatie aan het worden, hetgeen onlangs is onderstreept met de afsluiting van de eerste landelijke universitaire CAO. En in de loop der tijden waren er massificatie, landelijke taakverdeling, schaalvergroting van onderzoek, disciplinering van onderwijs, bezuinigingen, nieuwe financieringsstromen, flink wat intern én extern veroorzaakte bureaucratie en gewijzigde verwachtingen vanuit de samenleving, die hun werk hebben gedaan. We zijn wat gewoner geworden; een tikje ontheiligd, menen velen. Natuurlijk blijft altijd het individu, zoals de individuele hoogleraar, een hoofdrol spelen, maar het is eerder regel geworden dat excellente mensen in excellente groepen werken, die in voortreffelijke institutionele verbanden het beste presteren. We lijken warempel echt meer op andere professionele organisaties, op KPMG, Apple of Stibbe Simont Monahan Duhot, dan - bijvoorbeeld - in 1970, wat een vreemde vergelijking is, omdat geen van de drie onder die naam, of überhaupt, al bestond. Trouwens - bedenk ik me nu -, de Universiteit van Amsterdam was toen ook nog de Gemeente Universiteit. De kern is in eik geval dat de soevereiniteit van de universiteit geen gegevenheid is, maar hooguit een verworvenheid, dat haar legitimiteit aan meerdere externe referentiepunten getoetst kan worden, en dat dus het antwoord op de vraag of deze goed is zo, ook kan luiden dat anders, of een ander, beter is.

Er verschenen afgelopen jaar twee boeken over Amerikaanse univer-

siteiten in de Koude Oorlog.[11.] Het is leerzame en ontnuchterende literatuur. Wie dacht dat de universiteit als een soeverein, kritisch, richtinggevend instituut in de samenleving staat, wordt in die gedachte niet gesterkt. Integendeel, de huidige Amerikaanse research-universiteit, terecht bewonderd door en voorbeeld voor velen, is volledig het product van die Koude Oorlog. Aan de warme overheidsdeken waarin bijna alle westerse universiteiten in de naoorlogse jaren gewikkeld zijn geweest, waarin de Amerikaanse slechts bijzonder waren door de hoeveelheid defensiecontracten, danken we een enorme groei en een kwalitatief hoogwaardig niveau van voorzieningen. Maar met het profiteren daarvan kwam ook de institutionele verstrakking, waarover ik zojuist al sprak, in de Verenigde Staten veel eerder dan hier. De Amerikaanse topuniversiteiten werden na 1945 goed geoliede contract-research machines. En wederom opmerkelijk: dat waren geen ingrijpende structurele vormveranderingen, waartoe zeer wel aanleiding zou zijn geweest, maar vrij ongemerkte variaties op het bestaande stramien. De tegenprestatie was natuurlijk ook duidelijk, en die werd geleverd in de enorme kennisproductie en toepassing van die kennis, welke ons de technologische samenleving van vandaag heeft gebracht. De universiteit is in deze verhalen steeds nogal passief, een spons die opneemt zonder er wezenlijk door te veranderen en vervolgens ook in uitgeknepen toestand effecten veroorzaakt van een pas achteraf blijkende aard en allure. Zo is dat blijkbaar, het is niet duidelijk of het anders zou kunnen, en misschien is het ook wel goed zo.[12.]

De moraal is dat maatschappelijk de universiteit, de spons, er natuurlijk wel degelijk toe doet, waarschijnlijk zelfs veel meer dan we ons toelaten om te denken. Het klinkt wat ijl, maar het blijft waar dat we de toekomstige intellectuele elite vormen, en om iets nog ijlers wat plastischer te formuleren, het is ook waar dat we eindeloze hoeveelheden kennis de atmosfeer in stoten, met weinig idee over waar en hoe het over een jaar, over tien jaar, over honderd jaar terecht komt. Me dunkt dat de fabriek zelf, die deze uitstoot verzorgt, te vanzelfsprekend buiten discussie blijft. Er is wel altijd een flinke graad van bemoeizucht rond de universiteit, van wetgevers, financiers en critici, maar dat maakt de vormvastheid van de universiteit juist des te opmerkelijker.

Of deze goed is zo, is de te zelden onszelf gestelde vraag. Nu we langzaamaan onszelf een beetje zijn gaan zien als een organisatie die een gepaste mate van bestuur wel kan verdragen; nu het er iets meer dan voorheen op aankomt duidelijk te maken wat we - naast meerdere bijna soortgelijken - in de samenleving uitrichten; nu de wijziging van de wet maakt dat we op bestuurlijk vlak minder ongewoon zijn geworden en we tevens de ruimte hebben eigen oplossingen te praktiseren; nu het niet zo onwaarschijnlijk meer is dat bestuurlijke prestaties soms een bescheiden bijdrage kunnen leveren aan prestaties in wetenschap en onderwijs; nu in een groeiend nieuw universitair Europa in wedijver Europese universiteiten zullen ontstaan; en om nog wel meer van zulke redenen, is het moment nu rijp wat indringender en met wat meer urgentie ons de vraag te stellen. Is deze universiteit goed zo? Is ze goed genoeg zo? Kan ze beter?

Staat u mij een kleine persoonlijke noot toe. Vanmiddag is het voor de tiende maal dat ik hier bij de opening van het academisch jaar wat zeggen mag. - Inderdaad! Er is een drankje na afloop. - Ik heb het bij die gelegenheden meestal gehad over de toestand in de wereld, het algemeen belang en wat willekeurige speelse gedachten die u zouden kunnen amuseren. Programmatische zaken specifiek voor deze Universiteit van Amsterdam zijn nauwelijks aan de orde geweest. Dat had bij een jaaropening wel gekund, maar ik meen dat daarvoor andere en betere plaatsen en tijden zijn. Geen troonredes hier. De rest van wat ik vanmiddag zeggen wil, ga ik echter wel aan plannen voor deze universiteit besteden. Ik ben er trots op te kunnen zeggen dat we hier op bestuurlijk vlak doende zijn naar een eigen Amsterdams model toe te groeien. De UvA heeft de wetswijziging met betrekking tot de bestuursstructuur niet over zich heen laten komen, maar loopt er al enkele jaren op vooruit en gebruikt de nieuwe mogelijkheden voor een eigen antwoord op de wel degelijk gestelde vraag of deze goed is zo. Dat is een prestatie van opeenvolgende bestuursorganen, van de universiteitsraad, van de commissies die zich er mee bezig hebben gehouden, van faculteitsraden en -besturen, van medezeggenschapscommissies, van het georganiseerd overleg. Gelukkig is het niet steeds in volstrekte eensgezindheid

verlopen, maar wel in redelijk tot goede harmonie, met besluitvaardigheid die omstanders niet zo vaak de universiteit toedichtten. We hebben dat, dunkt me, gezamenlijk goed gedaan. Ik vertrouw dat het vanaf nu met de raad van toezicht en straks met de ondernemings- en studentenraden net zo zal gaan.

Er is nogal wat overhoopgehaald. Misschien wat veel af en toe. We zitten midden in tal van reorganisaties. Dat is niet iets om trots op te zijn, maar het is noodzakelijk om de universiteit financieel en anderszins gezond te houden. We moeten zorgen dat we in de toekomst zo organiseren, dat we reorganiseren nagenoeg overbodig maken. We kennen een geschiedenis van forse decentralisatie. Faculteiten zijn samengevoegd en meer zullen volgen. Het Maagdenhuis - het centrale apparaat - is intern ingrijpend veranderd en de doorwerking daarvan is nog niet achter de rug. Met het ziekenhuis en de medische faculteit in het AMC bij de UvA, en met de Vrije Universiteit voor de faculteit tandheelkunde hebben we bestuurlijke arrangementen tot stand gebracht, die tot volle tevredenheid functioneren en uniek zijn in het land. Naast de onderzoekscholen die landelijk tot wasdom zijn gekomen, kregen we de eigen onderzoeksinstituten en liepen we voorop bij de vorming van onderwijsinstituten, welke een centrale rol hebben bij de verbetering van de onderwijskwaliteit. Er bleek toen nog energie over te zijn. We gaan al de tweede jaargang in van ons alternatief voor het Leidse bindend studieadvies: de brede propedeuses, met name de bêta-gammapropedeuse. De gedachte van daarop aansluitende major en minor in de studieprogrammering begint tot uitwerking te komen. Alles bijeen voldoende om over naar huis te schrijven.

We moeten dat alles, en meer, nu naar aanleiding van de gewijzigde wet en ook naar aanleiding van nieuwe arbeidsverhoudingen beklinken en doen beklijven in ons passende, authentiek universitaire vormen van eigen maaksel, nieuw waar dat aangewezen is, bestaand en beproefd waar dat kan. Opnieuw veel verandering. Dat vormt een probleem. U hebt van mij begrepen dat de hallen van de academie niet de karaktertrekken van de beursvloer moeten krijgen. Dat zal ook niet gebeuren. We zijn met een andere onderneming bezig. Onze business is het om de universiteit op de plek te krijgen waar ze hoort, sterk niet

primair uit traditie en vanzelfsprekendheid, maar uit innerlijke kracht, kwaliteit en bestuurlijke pasvorm. Niet hijgerig bij de tijd, maar zelfverzekerd op eigen kompas. Uit de veelheid van onderwerpen voor het komend jaar maak ik een selectie. Ik ga het hebben over de decaan, over de universiteit als arbeidsorganisatie, en over instituten en afdelingen.

We moeten het hebben over de cruciale kwestie van universitair en academisch leiderschap. Daarmee is het tot nu toe vreemd gesteld geweest. Nederlandse universiteiten kenden tot de recente wetswijziging de *duplex ordo*, een soort zelfbestuur over academische zaken aan de ene kant en een externe beheersing van geld, personeel en gebouwen aan de andere kant. De senaat ging over het ene, curatoren over het andere. Curatoren kwamen van buiten en hadden zelden hun voet in de academie. De colleges van bestuur werden vanaf 1970 in feite naar binnengehaalde en voltijdse curatoren. We weten uit de correspondentie van een Leidse rector, Johan Huizinga, iets over hoe dat toeging tussen senaat en curatorium. Helaas is er niet zo'n fraaie bron over de iets afwijkende Amsterdamse situatie. De memoires van Van Hall, de laatste burgemeester-curator, zeggen er iets over en er waren hier de wel geboekstaafde politieke benoemingskwesties in de gemeenteraad.[13.] Waar de twee kanten van universitair bestuur elkaar troffen, ging het vaak niet goed. De cultuur die daaruit voortgekomen is, stoelt op het idee dat wie over de inhoud gaat liever niet aan de middelen moet komen en wie over die middelen gaat in het algemeen niet competent is om zich met de inhoud te bemoeien. In die situatie is er in Nederlandse universitaire verhoudingen geen fatsoenlijk faculteitsdecanaat tot ontwikkeling gekomen. De decaan als serieus academisch leider moeten we nog uitvinden.

De nieuwe wet doet de *duplex ordo* uit het universitair bestuur verdwijnen. Dat is mijns inziens een historische en definitieve wending, veel belangrijker dan de veranderingen in medezeggenschap, die alle aandacht van kamer en publiciteit opeisten. Als er machtsverhoudingen in de universiteit verschuiven, dan is dat niet omdat raden een wat andere positie krijgen, maar omdat de cesuur tussen de in college van bestuur-vermomming optredende curatoren aan de ene kant en de aca-

demische facultaire zaken aan de andere kant ten langen leste is opgeheven. De decaan was van die cesuur de dupe. Voortaan echter krijgt hij duidelijk bevoegdheden over onderwijs en onderzoek en wordt hij tevens benoemd door het college van bestuur. De universiteit wordt daarmee - op papier - één samenhangend bestuurde organisatie met een zekere interne hiërarchie. De decaan participeert in het universitair bestuur en wordt op basis van professionele competentie geselecteerd om vanuit dat bestuur gestalte te geven aan integraal academisch leiderschap van een bij voorkeur breder wetenschapsgebied. Ik beschouw dat als één van de twee of drie echte innovaties die de nieuwe wet brengt: de combinatie, in de functie van de decaan, van een universitaire benoeming met eenduidige bevoegdheden ten aanzien van onderwijs en onderzoek.[14.] Het gaat er nu om hieraan een Amsterdamse invulling te geven.

Hoe ziet de Amsterdamse decaan van de toekomst er uit? Het antwoord is: Anders!, want hier is een voorbeeld van iets dat niet goed was zo. Niet dat we geen voortreffelijke decanen hebben en hadden. Dat is gelukkig wel zo, maar de selectie was soms op bekwaamheid, soms echter ook op nummer, of op zoek naar Lord Salisbury, en vooral: het was een corvee in plaats van een professie, met voorziene terugkeer, binnen zo kort mogelijke tijd, in de collegiale kring. De komende jaren moet er daarentegen juist iets ontstaan van aparte carrièrelijnen, bijvoorbeeld vanuit het hoogleraarschap, naar posities van academisch leiderschap, het decanaat, maar ook instituutsdirecteuren en afdelingsvoorzitters. Rond zulke posities zou in Nederland een zekere mobiliteit moeten groeien, misschien zelfs een heel klein prestigeladdertje, ter correctie van het provincialisme dat in deze sector van de academische onderneming heerst.

We zijn in Amsterdam op weg om voorts de keus te maken de decaan niet dichtbij het feitelijke onderwijs en onderzoek te positioneren, maar op een plaats met een helikopterblik, zoals dat tegenwoordig heten mag. De werkvloer - ook dat heet zo - kent instituten en instituutsdirecteuren. Het is niet nuttig dat die direct bij zich in de buurt dubbelgangers krijgen, in de vorm van faculteit en decaan. Het is veel nuttiger dat de decaan iets gaat doen dat in de universiteit ten onrechte

nog nauwelijks gedaan wordt: het volgen en evalueren van de wetenschappelijke ontwikkeling op een breed terrein van samenhangende wetenschapsgebieden, het concretiseren van die ontwikkeling in veranderingen in de portefeuille van opleidingen en onderzoekprogramma's die we de samenleving aanbieden, en het daarbij behorende ontwerpen en bewaken van het personeelsbeleid, dat de ontwikkeling volgt en de best mogelijke kwaliteit garandeert en dat in de afdelingen en instituten tot uitvoering komt. Het raakt aan het hart van de universiteit en toch kenden we er eigenlijk geen aanwijsbare functie voor, anders dan bij individuen die ziener en ondernemer tegelijk waren en die we vooral moeten houden. Dat was niet goed zo. Juist in hoe de universiteit in onderwijs en onderzoek reageert op de gang van wetenschap en maatschappij laat ze zich kennen. Ze kan er niet slechts een spons wezen. Een universiteit hoort niet met elke wind en elke mode mee te gaan en ze hoort evenmin veel te langzaam of zelfs langdurig niet te reageren op veranderingen. Van beide fouten is in het verleden menig voorbeeld.[15.] Daarom is het hoog tijd dat er een academische regiefunctie komt, decanen die zich als gezaghebbende leiders afvragen wat wel en niet goed is zo.

Het woord personeelsbeleid viel al even. Het viel in de universiteit altijd al vrij veel. Dat was in dat verband vaak ook het enige dat er gebeurde. Echt serieuze aandacht voor het personeel is er aan de universiteit opmerkelijk weinig, als je bedenkt dat we weinig anders hebben om het mee te doen. Het woord ‘personeelsbeleid’ heeft in veel ambtelijke organisaties en zeker ook aan de universiteit precies de verkeerde klank en associaties. Het klinkt als onnodig en onmogelijk en de eerste associatie ermee is waarschijnlijk ‘rechtspositie’. Het meest ironisch is wel het gevoel bij veel personeelsleden zelf dat aandacht voor hen niet veel verder hoeft te gaan dan de maandelijkse salarisbetaling en een dijk van een rechtspositie. Dat is nog steeds de groepspraktijk. In een groepspraktijk voert men geen personeelsbeleid. Voorts achten veel functionarissen personeelsbeleid onmogelijk. Je kunt immers niets. Ontslag - gezien als het hoogtepunt van personeelsbeleid - is met de ambtelijke rechtspositie toch onmogelijk. En dan dat woord ‘rechtspo-

sitie'. Een woord als een virus. Elke zin waarin het gebruikt wordt, deugt niet meer. Laten we een kleine heffing van *f* 100,- instellen voor iedere keer dat iemand het nog gebruikt.

De bescherming van de positie van iemand die aan deze universiteit werkt, behoort vanzelfsprekend te zijn, vanzelfsprekender bijvoorbeeld dan nu de praktijk is bij langdurige tijdelijke aanstellingen. Maar iemands positie in een arbeidsorganisatie hoort geen eenzijdige zaak te zijn. Evenals de eenzijdigheid van de ambtelijke aanstelling een verkeerde uitstraling had en nu vervangen wordt door een tweezijdig contract, zoals dat overal elders gebruikelijk is, moeten we in termen van een tweezijdige relatie gaan denken, wanneer het gaat over kwaliteit en prestatie, loopbaan, opleiding, mobiliteit, bevordering, vertrek, en al die andere gebeurtenissen in iemands verbintenis met de universiteit als werkgever. Het is mijn opvatting dat de samenloop van wetswijziging, onze Amsterdamse keuze daarin voor het ondernemingsraadmodel en de eerste landelijke CAO geen toevallige is en nu voor het eerst de voorwaarden schept dat de universiteit goed eigen werkgeverschap kan gaan tonen, ook in concurrentie met anderen. Tot nu toe deden we voor het werkgeverschap de was de deur uit, naar Zoetermeer en Den Haag. Nu zal het na deze eerste CAO nog slechts een jaar of twee duren voordat we ook over de primaire arbeidsvoorwaarden als universitaire bedrijfstak met de eigen werknemers spreken. Beide partijen moeten daartoe nog aardig wat leren. De te voorziene kritiek dat dit - behalve als werkverschaffing voor bestuurders - allemaal niet zo nodig hoeft, omdat het onder rijkspatronage goed toeven was, is niet onbegrijpelijk. De echte winst zit hem dan ook vooral in het feit dat de individuele universitaire werkgevers een geheel andere verhouding met hun eigen personeel kunnen gaan vestigen.

Of het nu om tijdelijke of vaste medewerkers gaat, er zal bij de indiensttreding, en op gezette tijden daarna, over wederzijdse verwachtingen moeten worden gesproken. Tegenover tijdelijke aanstellingen, die voor het academische bedrijf essentieel blijven, dienen extra afspraken over begeleiding, uittreding en eventuele materiële of immateriële compensatie te staan. Over functionerings- en beoordelingsgesprekken is nu al zo lang gesproken, dat die gespreksstof voortaan beter binnen

een echt alomvattende praktijk van zulke gesprekken aan bod kan komen. Het gebeurt wel meer en meer, maar er is nog allerminst voldoende gemak bij beide partijen om het tot een werkelijk doeltreffend positief middel te maken voor het belangrijkste dat we te doen hebben: aandacht geven aan talent. Het klinkt weer raar, maar voordat het goed is zo, moeten we als universiteitsbewoners gaan leren werkgever en werknemer - beide in de eigen rol - te worden en onze onderlinge relaties op te bouwen op een niet geringer ambitieniveau dan om een van de beste arbeidsorganisaties in de samenleving te worden.

Er schuilt hier natuurlijk een belangrijk cultureel probleem. We voelen ons helemaal niet zo. De doorsnee werknemer zit - letterlijk - op zijn rechtspositie. Menig hoogleraar zal de maandelijkse salarisbijschrijving nog zelden met zoiets als werknemerschap geassocieerd hebben. En de werkgever keek in plaats van naar zijn personeel voortudrend achterom naar de plaatsbekledende werkgever, de overheid. Inmiddels waren we natuurlijk al wel in een heuse arbeidsorganisatie aan het veranderen. Feitelijk veranderen de kleine zelfstandigen uit de groepspraktijk geleidelijk in werknemers en eveneens geleidelijk worden eenzijdig opgevatte posities contractuele relaties. Om slechts één voorbeeld te noemen: het is nu het moment om gegroeide vanzelfsprekendheden omtrent intellectuele eigendom opnieuw te bezien en vast te leggen in individuele tweezijdige arbeidscontracten. Dat gaat allemaal met een gevoel van verlies aan romantiek gepaard. Onderzoek wordt minder individueel en meer teamwerk. Onderwijs is vanwege eisen van kwaliteit en rendement - je durft het haast niet te zeggen - op een productieproces gaan lijken. Toch kun je met opgehevener hoofd de vraag of dit goed is zo tegemoet zien, wanneer het op een verantwoorde wijze in die richting gaat. De geniale, bevlogen docent is prachtig, maar ook zeldzaam, en iets van de glans gaat er af, als hij zich geen enkele rekenschap geeft van het gehele curriculum waarin hij zijn performance opvoert. Hoe hou je die docent vast, en past hij toch in een organisatie? Het antwoord is natuurlijk over de hele wereld in de beste organisaties al uitgevonden. Individuele aandacht voor talent vanuit de organisatie, zich uitend in een voortdurende zorg dat talent zich op de juiste plek te laten ontwikkelen en vervolgens beweeglijk te houden.

Niettemin zijn we aan de universiteit nog vrij ver van zulke eenvoudige recepten verwijderd.

Het gaat aan de Universiteit van Amsterdam allemaal gebeuren in afdelingen en instituten. De vakgroep die wel honderd jaar oud leek, maar het nog slechts vijfentwintig was, heeft de vraag of het goed was zo niet overleefd. Ik denk dat de oorzaak daarvan ligt in overvraging gekoppeld aan onbestemdheid. De vakgroep moest te veel: onderwijs, onderzoek, maatschappelijke dienstverlening, en ook nog de toedeling van middelen en het personeelsbeleid. Tegelijk was het te onduidelijk wat het organiserend beginsel was: je hebt ze groot en klein, vakgroepen, leunend op het onderwijs of leunend op het onderzoek, feitelijk wel of feitelijk niet functionerend als een besluitvormende groep, ingedeeld naar wetenschap of naar onderwijsprogramma. Er hoort aan een universiteit weinig met ijzeren consequentie te gebeuren, maar zelfs dat principe kan doorslaan.

Anders dan bij de vorming van vakgroepen in het begin van de jaren zeventig zou er nu een wat indringender reflectie moeten zijn op hoe we het wetenschappelijk bedrijf organiseren, ook in de zin van hoe we het indelen. Dat is niet triviaal, het blijkt er in de praktijk steeds weer verrassend veel toe te doen voor wat betreft de uitkomsten. De bouwstenen voor dat denken zijn eenvoudig. Er komt een functioneel onderscheid tussen wetenschappelijke basiseenheden en werkeenheden. De eerste noemen we afdelingen, de tweede instituten. Iedereen die direct bij wetenschap betrokken is, heeft een wetenschappelijk huis, de afdeling, gebaseerd op het vak of de discipline tot welke de betrokkene zich bekent. Omdat we met een aantal praktische zaken als management, personeelsbeleid, het koesteren van talent, geen loopje meer nemen, dient de afdeling niet te groot en niet te klein te zijn. Tachtig personen is wel eens gezegd. Valt het kleiner uit, dan moet samenvoeging van nauw verwanten overwogen worden; valt het groter uit, dan komen er meer van dezelfden, keurig van een volgnummer voorzien. Vooral echter op het disciplinaire indelingscriterium moet nog eens flink gestudeerd worden. Koesteren van talent, daar gaat het in de afdeling om en voorzitter van een afdeling zijn is tegelijk de

meest traditionele en de mooiste functie die er aan de academie te vervullen is.

Instituten zijn de werkeenheden van de universiteit. Tijdenlang hebben we bij vergissing - onder invloed van een heel ander idee, namelijk dat onderwijs en onderzoek elkaar voeden, wat zo blijft - gedacht dat onderwijs geven en onderzoek doen hetzelfde soort van werk zijn. Dat is natuurlijk niet zo en daarom ligt het ook voor de hand onderwijsinstituten naast onderzoeksinstituten te hebben. We raken aan dat fenomeen al een beetje gewend. Instituten hebben een directeur - wederom interessante nieuwe professies aan de universiteit, het hoofd ener school en de onderzoeksmanager - en ze krijgen op een nog nader te bestuderen wijze het geld om het werk uit te voeren. Met dat geld wordt het talent uit de afdeling betaald en dus zullen er tussen de afdelingsvoorzitters en de instituutsdirecteuren diverse patronen van contractuele relaties ontstaan, die op het niveau van faculteit en decaan in algemene zin bewaakt worden. Is dat nu allemaal goed zo? Het antwoord dit keer is dat we het niet weten. Tegenover een zekere ingewikkeldheid vanwege het getal staat een duidelijkheid van doelstellingen. Zulke expliciete transactieprocessen zijn aan de universiteit nog wat onwennig. We doen onze transacties liever impliciet en vol van ambiguïteit. Het is de moeite waard het anders te proberen, omdat de goede mogelijkheden talrijk en interessant zijn. Er mocht eens iets van echt praktische en systematische aandacht voor talent in afdelingen ontstaan; of er zouden eens betere kansen voor kwaliteit van onderwijs en onderzoek door de afstemming van individu en organisatie in het verkeer tussen afdelingen en instituten kunnen komen. Als de tekenen niet bedriegen, zou het weleens kunnen lukken en dan hebben we, naar mijn overtuiging, de academie een passender jas en bovendien een van eigen maaksel gegeven dan ze in jaren gedragen heeft.

Het spreekt voor mij vanzelf dat zulk een beter functioneren ook de belangrijkste voorwaarde is voor een beter democratisch functioneren. Niet alleen zullen de studenten- en ondernemingsraden aan beter functioneren bijdragen, ook het nog veel concretere overleg in instituten en afdelingen geeft nieuwe mogelijkheden daartoe aan studenten en personeel. Het verschil met voorheen zit hem in de stijl, niet in de

democratie. We voeren niet meer een parlementair spel op, maar bedrijven de democratie in overleg, in het belang van de onderneming, de universiteit.

Aan een universiteit van de schaal van de Amsterdamse is de juiste maatvoering steeds een intrigerend puntje van aandacht. Zoals ik al zei, is het niet nuttig direct boven een groep van instituten en afdelingen, die bijeen de feitelijke functies van de huidige faculteiten vervullen, het nieuwe faculteitsniveau met de nieuwe decaan te houden. Vandaar dat een andere belangrijke vernieuwing de faculteit nieuwe stijl is, die op het hogere niveau van een aantal verwante wetenschapsgebieden, in feite als een soort mini-universiteit, een nu bijna ontbrekende rol vervult tussen basis- en universiteitsniveau, een regierol in wetenschapsdynamische processen, zoals ik die beschreef. Het aantal faculteiten wordt daarmee ongeveer gehalveerd. Onze nieuwe faculteit geesteswetenschappen, waarin drie oude faculteiten samengaan, is van deze gedachten een roemruchte voorloper. Formeel start ze op 1 november, maar feitelijk is ze al volop van start gegaan. Het wordt vast en zeker een succes.

Universitaire organisaties zijn altijd rafelig. Veelvormigheid en inconsequentie zijn een soort ingebakken serendipiteit. Ik las laatst in de memoires van Anthony Kenny een stukje feitelijke informatie over Oxford dat zo mooi ingewikkeld en onlogisch is, dat ik het voorlees. ‘There was - and is - no Philosophy Department or Faculty in Oxford, philosophy is taught as “honour schools”. The two contexts in which it was mainly studied and thought in the 1960s were the honour schools of Literae Humaniores (“Mods and Greats”, which consisted of ancient history, literature and philosophy) and Philosophy, Politics and Economics (“PPE”); a few students combined philosophy, instead, with psychology and/or physiology (“PPP”). Each college would have a Fellow as Tutor in Philosophy, and a few had more than one. The philosophy Fellow would collaborate with the tutors in ancient history and literature, or the tutors in politics and economics, in the education of their Greats or PPE pupils.’ Om er dan nog als nadere informatie aan toe te voegen: ‘These two honour schools were regarded as apt preparation for a career in the Civil Service or in public life.’[16.]

Rafelig dus. ‘Professional schools’ - de vertaling beroepsopleidingen is volledig correct, ware het niet dat er een voor ons te directe verwijzing naar het hoger beroepsonderwijs in doorklinkt - zijn wat anders en ook anders georganiseerd aan Amerikaanse universiteiten. Het andere is dat ze geen ‘liberal arts’ - vertaling moeilijker te vinden - opleiding zijn, maar een gerichte opleiding die zich vermengt met de praktische oefening. Wij zullen ook zulke afwijkende vormen kennen. De medische opleiding in de vermenging met de kliniek is het perfecte voorbeeld. Opmerkelijk is dat we het met bijvoorbeeld de juridische opleiding en de business school-achtigen moeilijker hebben. Het valt, meen ik, in de Nederlandse situatie te betreuren dat de juridische kliniek gaandeweg geheel buiten de universitaire opleiding terecht is gekomen. Is het een te vermetele veronderstelling dat de huidige problemen met opsporingsapparaat en rechterlijke macht ook met dat soort van opleidingspatronen te maken zouden kunnen hebben? Elders, tussen economie als discipline en bussiness school, MBA-achtige opleidingen, postdoctorale beroepsopleidingen en dergelijke is de situatie nog volledig in ontwikkeling. Evenals als bij onze groeiende internationale, Engelstalige opleidingen, bij contractonderwijs, voor- en na-opleidingen, en zoveel meer. Ook daarvoor moeten oplossingen worden gezocht. Instituutsvorming specifiek voor zulke onderdelen is een goede mogelijkheid en voor die faculteiten welke zich als beroepsopleiding ontwikkelen kunnen de verhoudingen met en tussen instituten en afdelingen specifieke vormen aannemen.

Überhaupt geldt natuurlijk dat het zonder meer waarschijnlijk is dat op hetzelfde grondpatroon feitelijke accenten verschillen. De nadruk op de afdeling of het instituut kan verschillen, evenals de soort van relaties die ze onderling opbouwen. De vraag of het zo goed is, houdt niet op bij een naar zijn doelstellingen duidelijk grondpatroon, maar strekt zich ook uit tot een zodanige invulling, dat wetenschap niet gebukt gaat onder patronen, maar omgekeerd heldere patronen in hun variatiebreedte de ontwikkeling van de wetenschap steunen. Boeiender nog wordt het in de toekomst, wanneer we ook hier duidelijker een keuze zullen moeten gaan maken voor bredere ‘liberal arts’ basisopleidingen, waarop beroepsopleidingen en strenger disciplinaire

opleidingen zich dan zullen enten. Wederom vormen onze Amsterdamse bredere propedeuses en major en minor varianten daarvoor interessante aanzetten. Nog in de schoot der toekomst is de vraag of ook onze organisatie in feite op weg is naar ‘undergraduate’ en ‘graduate’ onderwijs, ondergebracht in afzonderlijke gedeelten van de universiteit. Daarvoor zijn in elk geval onderwijsinstituten aan de ene en onderzoeksinstituten - ‘graduate schools’ - aan de andere kant aanzetten. Het is zeer voor de hand liggend dat dan de samenwerking met de hogeschool anders zou zijn met het ‘undergraduate’ gedeelte van de universiteit dan met een UvA Graduate School, en dat daarin de ‘professional schools’ weer een specifieke positie zouden innemen.

Ik sluit af, en wel abrupt. Ik heb uw aandacht al te lang gevraagd voor een onderwerp dat voor de meesten van u hopelijk slechts zijdelings interessant is. Het zou niet goed zijn als het anders was. Wel zou het mooi zijn, wanneer u van die afstand geïntrigeerd bent geraakt. De rechtstreeks bij het universitaire bestuur betrokkenen wens ik een groeiende interesse toe voor een onderwerp dat mogelijk tot hun verrassing alsmaar meer serieuze vormen aanneemt.

Ik dank u allen voor uw aandacht.

Eindnoten:

1. Propedeuse, generaties '92-'95: 71,0%; doctoraal, generaties '82-'91: 60,5%.
2. 1996: in 44, waarvan voor 16 door de UvA de pen gevoerd wordt.
3. 1996: 5,8 publicaties per voltijds wetenschappelijk staflid; er vonden 360 promoties plaats, oftewel 1,1 per voltijdse hoogleraar. (Met dank aan Peter Hoekstra voor de berekening van de gegevens in deze en de voorafgaande noten.)
4. Ik contamineer hier als voorbeeld twee recente bijeenkomsten, één in werkelijkheid onder de veel treffender titel *What Kind of University* in Londen van 18-20 juni 1997, georganiseerd door The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, The Open University, en het Centre for Higher Education Policy Studies in Twente, en één *International Forum for World Leaders in Higher Education* aan de City University of Hong Kong op 2 en 3 juli 1997.
5. Twee onderbouwde betogen langs deze lijnen, ook gepresenteerd op de in noot 4 genoemde conferenties, zijn: John S. Daniel, *Mega-Universities and Knowledge Media. Technology Strategies for Higher Education*, Kogan Page, London, 1996 (Sir John Daniel is vice-chancellor van de Britse Open Universiteit); en: Douglas Hague, *Beyond Universities. A New Republic of the Intellect*, The Institute of Economic Affairs, London, 1991; 2e dr. 1996.
6. Zie het rapport *UvA HvA Institutionele samenwerking*. Amsterdam, 24 juni 1997.
7. Vgl. R.J. in 't Veld, *Spelen met vuur. Over hybride organisaties*. Oratie Universiteit van Amsterdam, VUGA, Den Haag, 3 november 1995. De discussie is daarna voortgezet door en naar aanleiding van een Rekenkamerrapport en een rapport van de zogenoemde Commissie Cohen over private elementen in publieke organisaties.
8. Ik haalde er een moderne Jan Salie bij om deze geestesgesteldheid aan te duiden, in: *De hedendaagse dynamische verschijningsvormen van Jan Salie*. Rede bij de opening van het academisch jaar 1994/1995, Amsterdam University Press, Amsterdam, 5 september 1994.
9. In: *Buitensporig bestuur*. Rede bij de opening van het academisch jaar 1991/1992. Amsterdam, 2 september 1991, heb ik dit thema verder uitgewerkt.
10. Zie: Roy Jenkins, *The Chancellorship of Oxford. A Contemporary View with a Little History*. The Romanes Lecture for 1996, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 12.

11. Rebecca S. Lowen, *Creating the Cold War University. The Transformation of Stanford*, University of California Press, Berkeley, 1997; en: David Montgomery (red.), *The Cold War and The University. Toward an Intellectual History of the Postwar Years*, The New Press, New York, 1997.
12. Het is in dit verband vermeldenswaardig dat dit jaar een verrassende studie verscheen van een grootse poging tot Nederlands intellectueel leiderschap na de Eerste Wereldoorlog: W. Otterspeer, J. Schuller tot Peursum-Meijer, *Wetenschap en wereldvrede. De Koninklijke Akademie van Wetenschappen en het herstel van de internationale wetenschap tijdens het Interbellum*, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, 1997. De indruk die achterblijft is dat we sindsdien eerder onbetekenender zijn geworden dan andersom.
13. Zie: J. Huizinga, *Briefwisseling* II, 1925-1933, Veen/Tjeenk Willink, Utrecht/Antwerpen, 1990. Het gaat o.a. over de kwestie Von Leers, een nationaal-socialistische jurist die Huizinga wilde weren tegen de zin van curatoren. Voorts: G. van Hall, *Ervaringen van een Amsterdammer*, Elsevier, Amsterdam/ Brussel, 1976 (ik citeerde hieruit in mijn rede in 1991, zie noot 9). Over Amsterdamse verhoudingen: Frits de Jong Edz, *Macht en inspraak. De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam*, Ambo, Baarn, 1981, en: H. Daalder, 'Universitair Panopticum I, Studeren in de Zevende Faculteit', in: *Maatstaf*, 1994/2, pp. 59-68.
14. De andere twee innovaties: de introductie van een externe raad van toezicht, in feite op de plaats van de minister; en de in te vullen, niet meer wettelijk geregelde ruimte, met het verdwijnen van de vakgroep, onder het niveau van de faculteit. De wijziging in de medezeggenschapstructuur noem ik niet. Ze is uiteraard belangrijk, vooral in stijl van besturing, maar geen echte innovatie, omdat de universiteit ermee overgaat op het bekende model van hogescholen en, voorzover de keuze voor de gedeelde zeggenschap is, op het model van ondernemingen en organisaties in het algemeen. Stilzwijgend ga ik uit van de al gemaakte keus voor de professionele decaan, die zich met een team kan omringen, in plaats van voor het leggen van de verantwoordelijkheid bij een collegiaal bestuur.
15. Vrijetijdskunde? Informatica?
16. Anthony Kenny, *A Life in Oxford*, John Murray, London, 1997, pp. 1-2.

De universiteit van Jankarel: Gevers als socioloog

door Kees Schuyt

1. Van Leiden naar Amsterdam, van zijn Alma Mater naar zijn universiteit

Sprekend over de universiteit van Jankarel Gevers denk ik toch in de allereerste plaats aan de universiteit waar hij gestudeerd heeft. Leiden was zijn Alma Mater, Amsterdam werd zijn universiteit. Ik wil een typering geven van Jankarel als socioloog, waarbij in de schets van zijn ontwikkelingsgang van student tot markant universiteitsbestuurder thema's aan de orde zullen komen die zeer passen bij een opening van het academisch jaar. Bij zo'n opening, zou hij zeggen, horen immers prikkelende vragen en open antwoorden over de academie, de studie en de studenten en over de waarde van de wetenschap. Jan Karel (toen nog niet aan elkaar geschreven) begon zijn studie Westerse Sociologie in september 1962. Ik ken hem vanaf dat moment, want als tweedejaars was ik betrokken bij de opvang en introductie van de nieuwe sociologiestudenten. Dat waren er niet zoveel, iets meer dan twintig. Iedereen leerde elkaar dus snel en voorgoed kennen. Enkele van zijn bekend geworden of onbekend gebleven sociologische medestudenten van dat jaar: Friedtjof Gorter, Bas van Eyndhoven, Marianne van der A, Nelleke Hermans, Juliette van Aardenne, Ellen Stanmeyer, Frans Leynse, Joep van der Linden. Jankarel viel op door zijn droge humor en door het feit dat hij wel erg ver van het centrum af woonde, namelijk in het Wilhelminapark 22 te Oegstgeest - toevalligerwijs vier huizen verwijderd van het studentenhuis van Margareth, zijn latere echtgenote. Zijn ruime, met veel boeken en sigarenrook gevulde kamer was de lange fietstocht ernaar toe echter meer dan waard. Hij is er zijn hele studententijd blijven wonen.

Omdat de herinneringen na 36 jaar wel erg verflauwd zijn, geef ik liever een beschrijving van de studie in het begin van de jaren zestig en voeg daar meteen twee academische kwesties aan toe: was de studie toentertijd beter dan de studies van tegenwoordig en wat kwam er toen terecht van de zo befaamde academische vorming in vergelijking met nu? Bij de beantwoording van deze twee vragen zie ik Jankarel als de kroongetuige. Daarna zal ik ongeveer hetzelfde procédé volgen bij de beschrijving van zijn loopbaan als socioloog, eerst als wetenschappelijk

medewerker, daarna als bestuurder en vervolgens als voorzitter van het College van Bestuur, die zijn sociologische herkomst niet verloochende en zijn kennis niet onder de korenmaat zette. Want dit valt op: hij heeft de wetenschap van binnenuit meegemaakt en de prikkelende universitaire kwestie die daaruit kan worden geput is: wat zijn de pluspunten van de bestuurders die zelf wetenschap hebben beoefend, in vergelijking met bestuurders van buitenaf? Hoe werkte zijn socioloog-zijn door in zijn werk als universiteitsbestuurder?

2. Student in de sociologie (1962-1968)

In het begin van de jaren zestig - de tijd vóór de studentenrevolte - zat de studie merkwaardig in elkaar. Het duurde tamelijk lang, tot na 3 oktober, voordat het eerste college kon worden gevolgd en het eerste jaar hoefde je voorlopig niets. Aan het einde van het eerste jaar deed je drie tentamens - inleiding sociologie, filosofie en psychologie - en dat was de propedeuse. Daarna moest je tot aan het kandidaatsexamen ongeveer vijftien vakken doen en het aardige (of achteraf gezien misschien het onbegrijpelijk onaardige) daarvan was dat de student zelf maar moest uitzoeken wanneer hij dat tentamen deed, hoe hij zich er op voorbereidde, welke boeken daarbij werden gebruikt en welke vragen er op het mondelinge tentamen, bij de docent thuis, te verwachten vielen. Het ideale studiehuis zogezegd: je zoekt het zelf maar uit.

Wel werden er in al die vakken en vakjes wekelijks colleges gegeven, vaak gedurende een heel jaar, soms zelfs, bij de befaamde colleges van Van Heek, gedurende twee jaar. Werkgroepen waren, ter verhoging van de studeerbaarheid, hier en daar ingevoerd. Het waren allemaal interessante vakken en colleges: sociale en economische geschiedenis, geschiedenis van de filosofie, inleiding rechtswetenschap, sociale psychologie en natuurlijk de *core-business* van de sociologie: sociale kaart van Nederland, statistiek, methoden van onderzoek, geschiedenis van de sociologie, sociologische theorieën en het hoofdvak van Van Heek. Het was een waslijst van niet geheel samenhangende vakken, maar je kreeg wel een kans om eruditie op te bouwen. Oorspronkelijk betekent eruditie: het bewerken en verfijnen (van hout of leer).

Zo'n systeem van zelfwerkzaamheid en vrijheid, was natuurlijk prachtig voor slimme en leergierige studenten als Jankarel. De gemiddelde studieduur voor het kandidaatsexamen was vierenhalf tot vijf jaar en het was dus een opvallende prestatie dat enkele studenten, onder wie natuurlijk Jankarel, binnen drie jaar de hele hordenloop van vijftien vakken achter de rug hadden. Ik vermoed zelfs dat het satirische lied van Paul van Vliet over de ijv'rige student voor Jankarel was geschreven: ‘Wij zijn met zijn voorbeeld wel blij, maar houden zijn tempo niet bij.’ De tempobeurs was voor deze studenten echt niet nodig.

Minder goed gemotiveerde studenten leidden meestal een vrolijk leven, maar studieus gezien een moeizaam bestaan. Tentamens werden uitgesteld, nog eens uitgesteld en ten slotte maar niet gedaan, ondanks de levendige uitwisseling van collegedictaten en andere studietips van de ouderejaars en degenen die het wel aangedurfd hadden. Er was geen druk op de ketel, behalve natuurlijk voor beursstudenten. Die tweedeling was zichtbaar, omdat de beursstudenten die zich overgaven aan de langzaamaanactie spoedig en voorgoed verdwenen of onzichtbaar werden. De vele verbeteringen van de inrichting van de studie die later zijn gevolgd zijn mijns inziens volstrekt terecht geweest. Er werd simpel te veel tijd verdaan, academische vorming of niet.

De doctoraalfase was wederom een lange hordenloop. Je werd niet geacht je in het eerste jaar na je kandidaats te melden voor het allerzwaarste tentamen van de studie, een literatuurstudie van zo'n tien tot vijftien boeken. Ook deze regel doorbrak de student Gevers door zich gewoon te melden en met glans zijn kennis te tonen. Hij had er echt zin in. De gemiddelde studieduur - u zult daar niet meer verwonderd over zijn - was ruim acht jaar. Jankarel haalde het doctoraal als een van de eersten binnen zes jaar. Wie eerlijk terugkijkt, zal moeten constateren dat de studietijd netto toch nooit meer is geweest dan de huidige vier à vierenhalf jaar en dat we die studie eigenlijk zouden moeten verdelen in zuivere studietijd en zuivere speeltijd. Maar tijdens het spelen werd veel geleerd en gelezen, zeggen we nu.

Jankarel heeft duidelijk aan deze ervaringen gedacht, toen hij zich in 1994 boog over de huidige rage van de studeerbaarheid. Hij schreef

in een korte column in het blad van en voor universiteitsbestuurders dat tegenwoordig een goed curriculum er één is ‘waarin alles klopt, alle overlappingen eruit zijn en de gaten gevuld. Van worstelen en tegenslag zal niets meer worden geleerd. (...) Ertoe aangespoord en ervoor geprezen stroomlijnen we het onderwijs en de organisatie.’ En hij gaat verder: ‘Het is dus vreemd, misschien wel verwijtbaar, dat ik soms in mijn achterhoofd blijf denken dat we - onbedoeld - precies het omgekeerde doen. Dat we de jongelui van nu onthouden wat we zelf meekregen. Dat we de massa van nu beroven van de elitaire vorming. Dat je met professoren als mensen te maken had en dus aan willekeur in plaats van aan multiple choice was overgeleverd; dat je ervaring op deed met het organiseren van je eigen studie, omdat niemand anders dat deed; dat je soms zelf maar verbanden moest aanbrengen bij gebrek aan samenhang in het gebodene.’[1.]

Mijn commentaar hierop is: het was een enorme kans op elitaire vorming, maar slechts voor de elite van de studenten, niet in maatschappelijke, maar juist in intellectuele zin. Wie in die tijd niet goed oplette of te snel door de vele verlokkingen werd afgeleid, liet de kans op zo'n mooie vorming voorbij gaan. Ik weet echt niet welke academische vorming onze medestudenten gehad hebben die drie of meer jaar in de kroeg zaten te pokeren. Sommige daarvan zijn nu wel bankdirecteur geworden. Voor het merendeel van de studenten was het een hopeloos inefficiënt georganiseerde opleiding, zoals ook de meeste andere opleidingen (rechten bijvoorbeeld) te veel studenten te lang lieten zwemmen.

Eén aspect van die vrije academische vorming mag ik niet onvermeld laten, namelijk het leren verantwoordelijkheid te dragen in studentenbesturen. Het zal u niet verwonderen dat Jankarel al snel de vertegenwoordiger werd van de Sociologische Studentenvereniging. Via die activiteiten heeft hij daarna, als mijn opvolger, een vol jaar lang gefunctioneerd als voorzitter van de Vergadering van Leidse Studenten Faculteitsverenigingen, het Praesidium Facultatum, zoiets als de Leidse ASVA. Dat kostte de voorzitter werkelijk een vol jaar van de studie. Je was als voorzitter automatisch lid van het dagelijks bestuur van de stichting, die over alle studentenvoorzieningen en nog veel meer ging.

Daar werkte Jankarel dus een jaar samen met hoogleraren als Berkhof en Beenakker, met zijn veel linksere studiegenoot Eduard Bomhof, met Bas van Eyndhoven, met Marianne van der A, de latere oprichtster van Man-Vrouw-Maatschappij en met de student in de geschiedenis Hans Blom.

Ik vermoed dat hij in dat jaar het virus van het universitaire bestuur heeft opgedaan, dat hij daarna nooit meer is kwijtgeraakt, want via zo'n jaar van beheren en besturen, ruzies creëren en bijleggen en kritiek leveren op de minister van Onderwijs, heb je de geur van bestuurlijk hogere honing opgesnoven. Ik citeer uit het door Jankarel geschreven jaarverslag van zijn bestuursperiode: 'De verkiezingen brachten dit jaar een opmerkelijke verschuiving in de zetelverdeling (studentenvakbeweging 11, Nederlands Studenten Akkoord 12, p.s.o. 7 [de partij van Hans Blom]). Ondanks deze wapenfeiten moet gezegd worden dat vaak onnodige strubbelingen en meningsverschillen der betrokken partijen de raad en het praesidium facultatum in hun werkzaamheden belemmerden. Hier is gebrek aan stabilisering der kiesgroeperingen duidelijk een oorzaak [...] Ook bij de noodwet van de minister van Onderwijs en Wetenschappen heeft de raad zijn geluid niet onder de collegebanken gestoken.'[2] Het is alsof je de latere voorzitter van het College van Bestuur over de Amsterdamse Universiteitsraad en minister Ritzen hoort mopperen.

Ondanks al die bestuurlijke drukte en werkzaamheden studeerde Jankarel met groot gemak en met opvallend veel lof binnen zes jaar af. Volgens de toen heersende sociologische wetten werd er na het kandidaats verloofd en na het doctoraal getrouwd. Jankarel en Margareth vestigden zich als beheerders van een studentenhuis en hij werd wetenschappelijk medewerker bij professor Van Heek. Een wetenschappelijke carrière lag voor hem open.

3. Academisch gevormd?

Wanneer begint de academische vorming? Wanneer houdt die op? Waar bestaat ze eigenlijk uit? Ze begint op de middelbare school, ze eindigt nooit en ze bestaat uit een combinatie van scholing en vorming

en het aanleren van een intellectuele houding, een *habit of mind*. Jankarel is het beste bewijs dat een inhoudelijke academische studie de basis legt voor een later uit te breiden grote eruditie. Bovendien het bewijs dat je met een Nederlandse universitaire studie mede door die academische vorming alle kanten op kan, dat wil zeggen dat er geen vaste relatie bestaat tussen het aan de universiteit geleerde vak en het later uit te oefenen beroep.

Vaak wordt beweerd dat de zo geroemde academische vorming aan de huidige universiteit in Nederland verdwenen is. Studenten moeten worden klaargestoomd en er is weinig tijd over voor zelfontplooiing. Er is nu zelfs een nieuw initiatief ontstaan om een soort academische basisvorming van drie jaar te geven (een algemene college education), waarna men 'rijp' is voor een wetenschappelijke studie. In de discussies laat men steevast na de inhoud van die academische vorming nader aan te geven.

Aan het voorbeeld van Jankarels opleiding kan deze brandende universitaire kwestie worden aangesneden. Hij had een goede middelbareschoolopleiding, gymnasium alfa, waardoor een stevige basis gelegd was voor intellectuele vorming. (Er bestond wel een gevaar voor overintellectualisme.) Hij ging studeren in een tijd waarin een universitaire gemeenschap nog echt bestond: hoogleraren en studenten gingen weliswaar niet op voet van gelijkheid met elkaar om, maar de docenten zorgden voor een academische sfeer en gaven, zeer vaak buiten het officiële curriculum om, het voorbeeld: zo beoefen je wetenschap, zo geef je een lezing, zo ga je in debat met elkaar, let op die en die argumenten. Studenten namen die houdingen over in hun eigen studentendisputen. Naast al het gelummel en tijdverlies was studeren toen een ernstige zaak, waar de intellectuele nieuwsgierigheid volledig kon worden uitgeleefd. Essentieel was echter de koppeling van vorming aan het bestuderen van een wetenschappelijke discipline. Ik zou de noodzakelijke bestanddelen van een academisch denk- en werkniveau, dat zo vaak wordt gevraagd in advertenties, als volgt willen omschijven.

(a) Het beschikken over intellectuele basisvaardigheden: goed kunnen lezen, schrijven en rekenen, dus een combinatie van taalvaardigheid,

numerieke vaardigheid (het kunnen denken in kwantitatieve verhoudingen), het vermogen tot logisch redeneren (deductieve, inductieve en abductieve denkwijzen onderscheiden), het onderscheiden van waarheid en conventie, het kunnen volgen van rationele procedures bij het vinden van samenhangen in de wereld van de natuur, van de mens en van de cultuur.

(b) Het beschikken over ruim voldoende disciplinaire kennis op een bepaald vakgebied, het geeft niet welk.

(c) De wil om dingen uit te zoeken, het vermogen zelf op onderzoek uit te gaan, een probleem te analyseren en zelfstandig te komen, te durven komen tot een voorgestelde (en altijd nader te toetsen) oplossing van dat probleem; kortom intellectuele zelfstandigheid en een wetenschappelijke houding van scepsis en ontdekkingsdrift.

(d) Voldoende kennis van een ander vakgebied om de relatieve bijdrage van elke afzonderlijke discipline te leren kennen en te ervaren; het leren inzien van grenzen van disciplinaire denkwijzen en het onderkennen van disciplinaire grensgevechten (de strijd tussen waarheid en conventie binnen de wetenschap), grenscorrecties en grensoverschrijdingen durven toestaan.

Het is misschien wel wat veel gevraagd, maar Jankarel Gevers had al die eigenschappen en zijn universitaire studie is daarbij onmisbaar geweest. Hij is echter niet blijven stilstaan na zijn diploma en dit is misschien wel de belangrijkste toetssteen voor een geslaagde academische vorming, namelijk de wil en het vermogen om door te gaan met zelfstandig denken, lezen en dingen uit te zoeken. Jankarel was de homo academicus bij uitstek. Voor mensen zoals hij was de universiteit ooit, vroeger, opgericht. Omdat hij zich deze eigenschappen zo had eigen gemaakt, was het hem er veel aan gelegen dat ‘zijn’ universiteit deze traditie van intellectuele en academische vorming vol hield, een middelpunt werd van allerhande initiatieven en debatten. Een beetje dus zoals hij het zelf had meegemaakt.

Ik ben zelf van mening dat de huidige studenten niet erg rijk bedeeld worden in hun intellectuele scholing en vorming. Van de vier door mij geformuleerde bestanddelen van een goede vorming zijn bij

de meeste opleidingen aan de Nederlandse universiteiten het eerste en het laatste onderdeel onderontwikkeld. De twee overige, disciplinaire kennis en zelf een probleem onderzoeken, worden redelijk tot goed verzorgd. Maar goed met taal om kunnen gaan, goed kunnen omgaan met grote en kleine kwantitatieve relaties, en het denken in samenhangen blijven achter.[3.]

Er is veel werk te verrichten voor de verbetering van (de aandacht voor) het universitaire onderwijs in Nederland. De huidige studenten zouden een veel betere scholing en vorming kunnen krijgen, als het onderwijs beter zou worden georganiseerd en als 'iets van het oude' terug zou komen in de opleidingen. Ik ben ervan overtuigd dat Jankarels doelstelling om er in Amsterdam veel aan te doen, volledig werd ingegeven door de goede ervaringen tijdens zijn eigen studietijd.

4. Wetenschappelijk medewerker in universitaire crisistijd (1968-1974)

Door zijn opvallende studieprestaties was Jankarel voorbestemd voor de wetenschap. Het lukte ook meteen een baan in de wetenschap te krijgen. Hij behoorde tot de gelukkige generatie die daags na het doctoraalexamen aan de universiteit aan de slag kon. Zondagskinderen. Solliciteren was er niet bij. Die baan was aantrekkelijk, maar wel in de eigen, zo vertrouwde omgeving en aan het instituut waar hij zelf gestudeerd had. Hij werd wetenschappelijk medewerker aan het Sociologisch Instituut Leiden, assistent van Van Heek, in eigen en andermans ogen stilletjes voorbestemd om diens opvolger te worden. Van Heek was in die tijd de *grand old man* van de Nederlandse sociologie. Hij had de sociologie vanaf 1948 in Leiden opgebouwd, had de prinsessen Beatrix en Margriet in haar universitaire studies begeleid en had nogmaals zijn positie bevestigd met de publicatie van het grote onderzoek naar *Het verborgen talent*, de studie naar de oorzaken van het gebrek aan doorstroming van de kinderen uit lagere milieus in het Nederlandse onderwijs.[4.]

Toch is het opvallend dat Jankarel niet de kant van de onderwijssociologie, de bestudering van onderwijsongelijkheid of zelfs niet de

sociologie van het hoger onderwijs heeft gekozen. Voor die vraagstukken moest veel en vaak lastig empirisch onderzoekwerk gedaan worden en Jankarel had meer theoretische aanleg en belangstelling. Het werd macrosociologie, waar Van Heek zich in die jaren zelf ook intensief mee bezig hield. Een nieuw soort specialisme, een terrein waarop nog veel moest gebeuren.

Gevers en Wallenburg namen nu het grote, zware literatuurtentamen in het vierde jaar af: veel boeken werden gelezen en bestudeerd. Mede door de opkomst van de invloed van de Duitse kritische sociologie van Adorno, Habermas cum suis werd er ook flink gefilosofeerd. De nette sociaal-democratische linksheid en het op wetenschappelijke objectiviteit gerichte onderzoek van het toenmalige sociologische instituut, waar Jankarel zich heel goed bij thuis voelde, kreeg een flinke ruk naar links te verduren. Onder invloed van de kritische theorie en de algehele studentenopstand in Europa meldden zich steeds meer kritische studenten, die na 1968 de sociologieopleidingen tot grote hoogte opstuwden: niet meer 20 studenten per jaar die zo gek waren om sociologie te gaan studeren, maar 200.

Samen met Wallenburg stelde hij een boek samen met teksten uit de macrosociologie, voorafgegaan door essays van de samenstellers.[5.] Gevers bepleitte een heroriëntering van de sociologiebeoefening waarbij de *maatschappelijke* dimensie weer herontdekt moest worden, dat wil zeggen dat vragen over de richting en inrichting van de maatschappelijke instituties niet mochten worden vermeden vanwege positivistische methodologische voorschriften, die slechts kleine objectiveerbare verschijnselen ter bestudering toelieten.[6.]

Dit betekende in elk geval een historisering van de sociologie, een overschrijding van de vakgrenzen en een overbrugging van de theorie met de dagelijkse praktijk (in die dagen werd uitsluitend gesproken over *Theorie und Praxis*). Hier ontstaat dus Gevers' voorkeur voor historische sociologie, die hij vele jaren later in Amsterdam in volle bloei zou tegen komen. Zelf past hij dit perspectief toe op vragen over oorlog en vrede, op de plaats van de universiteit in een samenleving, op het overheidsbeleid als vorm van maatschappelijk debat en synthese en, samen met Roel in 't Veld, op planning als maatschappelijke vormgeving.[7.] Hij

krijgt al doende steeds meer belangstelling voor beleidsvraagstukken. De activiteiten van het Sociaal en Cultureel Planbureau trekken hem meer en meer aan.

Wie nu nog eens die oude stukken leest, valt het op dat Gevers als socioloog constant in discussie is zowel met de positivistische wetenschapsbeoefenaren, die hij kortzichtigheid, 'atomisering' en reductionisme verwijt, als met de marxistische wetenschapsbeoefenaren, die hij niet kan volgen. Hij zoekt naar een synthese op een hoger niveau. Het wemelt in die artikelen van 'crisisgeluiden'. Het sterkst is dit aanwezig in het boek dat hij maakte samen met de filosoof - zijn vroegere Leidse docent - J.H. Loenen, *Synthese als aktiemodel* (1972). Gevers' bijdrage in dat boek gaat over 'de crisis van de universiteit en de Wet Universitaire Bestuurshervorming 1970 in het perspectief van de synthesegedachte'. Een pikant onderwerp om zijn mening achteraf nog eens te lezen: de wet-Veringa 'sloot niet aan bij de wenselijke en te verwachten ontwikkelingen, omdat zij blijft uitgaan van de idee van een van boven af geplande samenleving'.[8.] Er was meer ruimte nodig geweest voor verantwoordelijkheid van onderop voor het veranderingsproces aan de universiteiten. De wet was een gemiste kans in zijn ogen, althans gezien door zijn toenmalige sociologische bril.

Dat drie decennia later de MUB een bestuursmodel aan de universiteiten introduceert, waarbij planning en sturing van bovenaf, althans op facultair niveau, als de grote reddende instrumenten van de universiteit worden gezien, mag een ironische glimlach oproepen. Sociologen moeten een groot gevoel voor ironie (of humor) hebben, want maatschappelijke ontwikkelingen lopen telkens een andere kant uit dan iedereen voorziet of verwacht.

In de tussentijd (1968-1974) werd het gewone, kalme leven van een wetenschappelijke medewerker aan een Nederlandse universiteit hevig verstoord. Leiden had dan wel geen Maagdenhuis, maar het sociologisch instituut werd in de periode van 1968 tot 1978 wel twintig keer bezet. De democratisering verliep in Leiden tamelijk rustig en gestroomlijnd, met uitzondering van de sociologen, die zelfs een eigen afwijkend bestuursmodel (*one man, one vote*) eisten. Medezeggenschap was zowel onderwerp van sociologisch onderzoek, bijvoorbeeld van de

hoogleraar organisatiesociologie Lammers, maar werd ook driftig beoefend. *Theorie und Praxis* in praktijk. Zelf heb ik dat allemaal niet meer mogen meemaken, want ik was sinds 1967 naar elders vertrokken. Het contact met Jankarel werd vanzelfsprekend minder. Ik heb informatie over die periode dus 'van horen zeggen' en van reconstructies achteraf. Eindeloze plenaire vergaderingen. Van Heek in hemdsmouwen verzette zich als een van de weinigen tegen te doldrieste voorstellen.[9.] Het onderwijs lag maanden stil (arme studenten, denk je dan achteraf). Jankarel Gevers deed volop mee, zowel in universitaire verband als in zijn eigen vakgroep. De vergaderingen slokten hem op en hier ligt misschien een van de belangrijkste redenen dat hij zijn geplande proefschrift over de sociologie bij de Franse Verlichtingsfilosofen (De Condorcet, Voltaire) toen niet voltooide. Er komt later nog wel een speciaalnummer van het tijdschrift *Mens en Maatschappij* over 'zijn' onderwerp.[10.]

Hij werd in 1974 voor een periode van vier jaar vrijgesteld als *gekozen* lid van het College van Bestuur. De verschillen tussen het werk als socioloog op het Leidse Sociologisch Instituut en op de hoofdburelen van de universiteit werden groot. Letterlijk waren het de verschillen in werkomgeving, de (te) kleine, benauwde kamertjes van de medewerkers tegenover de riante werkruimten van de bestuurders. Maar daarnaast waren het vooral de verschillen in intellectueel klimaat: de benauwende sfeer van de marxistische sociologen, die de meerderheid hadden gekregen in de vakgroep macrosociologie, tegenover de naar synthese zoekende Gevers, die zich bezig hield met hoogst ernstige zaken. Het zou hem moeilijk vallen na vier jaar weer naar zijn oude werkplek terug te keren.

Hij bleef wel formeel lid van die vakgroep en hij deed met Frans Leijnse in 1980 een uiteindelijk geslaagde poging om mij, zijn oude studiegenoot en een in de diaspora werkende rechtssocioloog, over mijn grote aarzelingen heen te helpen om de zeer lang vacant gebleven leerstoel van Van Heek te gaan bekleden en om nieuw leven in de vakgroep macrosociologie te brengen. Dat lukte. Er ontstond zowaar weer zoiets als een, ook door anderen gesignaleerde, Leidse school in empirisch, maatschappij-betrokken onderzoek (met jonge medewerk(st)ers als

Godfried Engbersen, Romke van der Veen, Aafke Komter, Marjolein Morée, Frans van Waarden en Bert de Vroom). Onderzoekingen op het terrein van werkloosheid, armoede en sociale zekerheid, werkgevers- en werknemersorganisaties worden met subsidie van ministeries en NWO geëntameerd en nieuwe leerboeken worden geschreven.[11.] Net als onder Van Heek verschijnt er een reeks sociologische studies en dissertaties, die zelfs weer door dezelfde uitgeverij, Stenfert Kroese Leiden, worden uitgegeven.

De mogelijkheid voor mij om daadwerkelijk een keer met Jankarel in de sociologie samen te werken ging echter niet door. Hij vertrekt zeer spoedig naar de Academische Raad en later naar de HBO-raad. Als adviseur van de VSNU bij de taakverdeling en concentratie van 1986 maakt hij van dichtbij mee dat het besluit genomen wordt dat de sociologie in Leiden wordt opgeheven. Het doek valt definitief over de opleiding, waar hij zoveel aan te danken had en zoveel plezier in had gehad. Ik heb hem wijselijk maar nooit gevraagd of hij positief of negatief heeft geadviseerd over die opheffing. Enig gevoel voor ironie hoort bij het sociologenvak.

5. De onvoltooide geleerde

Ik zou naar aanleiding van Jankarels schreden op het pad der wetenschapsbeoefening twee brandende academische kwesties willen aanstippen. Een daarvan wordt veel te weinig gesteld en dit duidt op de aanwezigheid van een flink taboe. De tweede is algemener van aard, namelijk: wat beweegt iemand om de wetenschap te verwisselen voor het bestuur?

Maar eerst de eerste vraag: hoe valt nu eigenlijk, na dertig jaar te oordelen, de winst- en verliesrekening uit van de democratiseringsgolf aan de Nederlandse Universiteiten? Welke nadelige effecten heeft die golf gehad voor personen, vakgroepen en faculteiten, studierichtingen en voor de universitaire idealen als zodanig? Wat is de blijvende winst geweest?

Misschien is Jankarel ongemerkt toch een slachtoffer van die periode geworden. Iemand met zoveel talent voor wetenschap en met zoveel

liefde en ontzag voor vakgeleerdheid heeft door de onrust der tijd de echte smaak van wetenschapsbeoefening nooit meer te pakken gekregen. De strijd der belangen verstoorde het evenwicht van het zoeken naar waarheid. Natuurlijk werd hij niet uit zijn gewone evenwicht of humeur gebracht en bleef hij in een hoog tempo studeren en boeken verslinden, maar toch. Zoals hij zijn er misschien meer personen geweest die, nadat de rook van de democratisering een beetje was opgetrokken, de draad van wetenschapsbeoefening niet meer hebben kunnen opnemen.

Anderen zijn in die tijd aangesteld als wetenschappelijk medewerker, net als Jankarel zonder noemenswaardige sollicitatie en, zeker na 1968, soms vanuit uitgesproken politieke motieven. Na vier jaar kregen de meesten een vaste aanstelling. Voor de rest van het leven. Het moet een onvoorstelbaar paradijs geweest zijn in de ogen van de huidige afstuderenden en gepromoveerden. Universiteiten deden niet aan personeelsbeleid; er kwamen automatische verlengingen en salarisverhogingen. Een van de urgentste en nog steeds niet opgeloste problemen van de huidige Nederlandse universiteiten vindt in die tijd zijn ontstaan. Gebrekkige selectie in combinatie met uitblijvende controle op voortgang en resultaat en een overmatige aandacht voor inspraak bij besluitvorming, resulterend in eindeloze procedures. Hoewel er na 1980 een ander universitair klimaat is gaan heersen, is er onderweg in de jaren zeventig veel waardevols verloren gegaan, met name de aandacht voor kwaliteitseisen in de wetenschap. De winst? De sterk hiërarchische omgangsvomen zijn verdwenen. Het voetstuk van de hoogleraar is terecht een beetje lager gesteld (maar niet verdwenen). We tutoyeren elkaar vlugger en noemen elkaar nu altijd bij de voornaam. De student J.K.M. Gevers die altijd als Weledelgeboren Heer aangeschreven wilde worden, werd uiteindelijk met zijn grote instemming voor iedereen Jankarel. De omgangsvormen zijn werkelijk gedemocratiseerd en ontspannen geworden en daar zit een blijvende winst. Hoe zal dit doorwerken ten gunste van de wetenschap?

De tweede kwestie naar aanleiding van Jankarels medewerkerschap is moeilijker te beantwoorden: waarom vond hij besturen belangrijker dan wetenschap beoefenen, waarom zei hij uiteindelijk de wetenschap

vaarwel? Of misschien heeft hij dat wel nooit gedaan en bleef hij er innerlijk en in zijn studeerkamer altijd mee bezig. Jankarel werd geleerd, maar geen geleerde. Met zijn intelligentie, brede blik en vooral zeer brede belangstelling bleef hij op de hoogte van zeer veel kwesties, niet alleen op zijn eigenlijke werkterrein, de universiteiten, hogescholen en het onderwijs, maar ook ver daar buiten. Hij ontwikkelde steeds meer eigen visies, *vista's* zouden de Amerikanen zeggen, op de relatie tussen universiteit en samenleving.

Zijn ontwikkelingsgang brengt een belangrijk aspect van de wetenschapsbeoefening naar voren: een geleerde concentreert zich (soms voor een bepaalde periode) op één onderwerp. Een geleerde kan niet tegen versnippering van zijn aandacht en zijn tijd. Vroeger was er de verstrooide professor, tegenwoordig zijn de professoren niet meer verstrooid, maar versnipperd. Verstrooid zijn in de wetenschap wilde zeggen: zo sterk met één ding bezig dat je alle andere dingen vergat. Voor een dissertatie heb je voor alles concentratie nodig, voor een cruciaal experiment veel geduld en toewijding, voor een standaardwerk een lange adem.

Door zijn bestuurlijke besognes was Jankarel te veel versnipperd geraakt om zijn aanleg tot geleerde tot volle wasdom te laten komen of zijn roeping misschien volledig te volgen. Hij koos voor een andere weg en slechts zeer weinigen weten welke weg hem uiteindelijk het liefste was. *The road taken* of *the road not taken*. Het bleef bij hem knagen. Zo werd hij niet de geleerde en gevestigde wetenschapsbeoefenaar, die hij misschien had willen worden, maar de *public intellectual*, iemand die zich mengt in maatschappelijke discussies, dat met grote intelligentie doet en met een herkenbare stellingname. Er zijn verschillende rollen die academici in de samenleving kunnen gaan vervullen: die van wetenschapsbeoefenaar, bezig op een afgebakend terrein en zich zelden mengend in het publiek debat, en die van intellectueel. Soms vallen ze samen, maar meestal niet.

Een intellectueel is, naar de gevleugelde woorden van Andreas Burnier, iemand die zich bemoeit met zaken waar hij of zij geen verstand van heeft, maar dat wel op een uiterst knappe en intelligente manier doet. Iemand die zelf redeneert en voor zichzelf durft te beslis-

sen welk standpunt het juiste is, los van wat anderen daar dan van zullen vinden. Zo'n intellectuele rol vervulde de socioloog Jankarel Gevers steeds meer, maar de discipline van herkomst doet er dan steeds minder toe. Vergelijkbare sociologen die zo'n rol zijn gaan spelen in de Verenigde Staten zijn Etzioni (niet toevallig een door Jankarel al vroeg bewonderde macrosocioloog), Philip Selznick en Daniël Bell. De vroegere president van Harvard University, Derek Bok, is ook een goed voorbeeld, waar Jankarel zich opzettelijk door liet inspireren.[12.] Er is geen opleiding tot intellectueel. Dat word je uiteindelijk zelf. Aan zulke figuren kan je de universiteit met een gerust hart over laten.

6. De sociologie in het werk van Jankarel Gevers

Ten slotte wil ik nog een laatste aspect van de socioloog Gevers belichten: hoe werkte zijn sociologische kijk op mens en maatschappij door in zijn vele en zware bestuurswerk? Ik vraag dus naar de sociologie in het werk van Jankarel Gevers. Zo'n titel zou hem zeer aanspreken. Er zijn verschillende belangrijke dissertaties geschreven over ‘de sociologie in het werk van Max Weber’ of ‘de sociologie in het werk van Georg Simmel’ of nog te schrijven: ‘de sociologie in het werk van Voltaire en de Condorcet’. Omdat zijn eigen sociologische oeuvre aan de kleine kant is, neem ik nu deze vraag heel letterlijk: kon je in zijn manier van werken de socioloog nog herkennen? Deed het er toe?

Bij deze interessante kwestie moet ik eerst opmerken dat Jankarel voeling hield met zijn oude vak, doordat hij jarenlang trouw lid is gebleven van de redactie van het tijdschrift *Mens en Maatschappij*. Zijn mederedacteuren waren vaak verrast hoe goed hij alle aangeboden artikelen had gelezen en welk commentaar hij daarbij gaf. Hij hield zijn vak op deze manier terdege bij.

Ten tweede kan de opgeworpen vraag het beste beantwoord worden door degenen die zeer nauw met hem hebben samengewerkt, hem dagelijks meemaakten. Ik zag hem slechts op afstand functioneren in zijn eigen universiteit, waar hij het ‘besturen op afstand’ had uitgevon-

den. Maar ik zag wel dat hij zijn vak op een knappe manier benutte en daar af en toe problemen mee kreeg.

Sociologen kunnen achterom kijken (de historisch sociologen), kunnen vooruit kijken (de predictieven en de futurologen) of ze kunnen goed om zich heen kijken (de sociologische waarnemers). Jankarel deed het alledrie. Hij had een goed besef van de (waarde van de) geschiedenis, was altijd bezig met de vraag hoe zijn organisatie of de maatschappij er over tien, twintig jaar zou uitzien of zou moeten uitzien; tegelijk kon hij scherp observeren hoe mensen zich gedroegen in allerhande omstandigheden.

Maar zijn sterkste punt was naar mijn mening het ontwerpen van instituties. Hierin bleef hij, vermoedelijk bewust, trouw aan zijn eerste opvattingen over macrosociologie. Zoals een vliegtuigbouwkundig ingenieur precies moet weten wat er gebeurt, als hij zijn tafelmodel (vliegtuig in de lucht of in de hangar) in de werkelijke wereld laat rondvliegen en alle verhoudingen dus met een factor twintig worden vergroot, zo moet een socioloog kunnen voorzien wat er gebeurt met organisaties en instellingen, als er in een tijdvak van tien of twintig jaar veel veranderd wordt. Hoe gaan universiteiten eruitzien, als ze niet meer volkomen afhankelijk zijn van de minister van Onderwijs? Hoe gaan faculteiten en alle mensen daarin functioneren, als ze in nieuwe grote werkmaatschappijen worden samengebracht? Wat zal de uiteindelijke winst zijn in menselijk kapitaal, aan toegevoegde waarde, aan plezier in het werk en vooral aan kwaliteit van prestatie? Hoe gaat een academisch ziekenhuis functioneren, als er majeure veranderingen in structuur, zeggenschap en bedrijfscultuur plaatsvinden? Moet een universiteit een eigen *University Press* hebben? Ja, daar en daar om en dan zullen we er letterlijk een uit de grond stampen, zodanig dat deze na x jaren op eigen benen kan staan.

Zulke vragen kon Jankarel als geen ander beantwoorden en hierin werd zijn sociologisch inzicht zichtbaar. Geen ziener, geen profeet, maar een eenvoudige macrosocioloog, die weet heeft van de dingen tussen mensen. Soms sober, soms cynisch, maar ook vaak inspirerend vanwege het na te streven ideaal. Daadwerkelijk vorm geven aan een idee.

Van idee komen tot institutionele praktijk, zonder flauwe kul en zonder vrijblijvendheid.

Niet alle sociologen bezitten deze ontwerp-eigenschap. Ze is in feite zeldzaam, ook vele niet-sociologen en zeer veel politici ontberen deze belangrijke gave. Juist omdat hij die wel had, kwam hij soms in botsing met zijn eigen vakgenoten, de sociologen en algemener de PSCW-faculteit in Amsterdam. Hij zag meteen in 1987 het belang en de doorbraak van wat een van de allereerste onderzoekscholen in Nederland zou gaan worden, de oprichting van het Post-Doctoraal Instituut voor de Sociale Wetenschap, aanvankelijk een samenwerkingsverband tussen Amsterdam en Leiden, thans de *Amsterdam School of Social Research*. Hij steunde het instituut met alle macht en zag dat het goed werd.

Later spaarde hij de sociologen en de andere PSCW-ers niet. Het is het lot van bestuurders dat ze ook over hun eigen vak moeten oordelen en lastige beslissingen moeten (durven) nemen. Hij kastijdde de faculteit soms in woorden die ik niet zou durven herhalen, de laatste keer nog tijdens de viering van haar vijftigjarig bestaan in januari 1998. Vele sociologen en andere sociale wetenschapsbeoefenaren hebben dat niet begrepen. Waarom juist hij, zelf socioloog, zoveel kritiek had. Je begrijpt deze botsing misschien iets beter, als je de ontwerp-eigenschap van Jankarel kent: juist omdat hij de mogelijkheden van de sociale wetenschappen zo goed kende en er naar verlangde ze in praktijk te zien gebracht, juist omdat hij zo'n hoge verwachting had van de inbreng van de sociale wetenschappen in zijn universiteit, was hij teleurgesteld om wat hij telkens om zich heen zag en zag gebeuren.

Het kan het beste worden uitgelegd als een botsing tussen ideaal en werkelijkheid, tussen idee en stroperig instituut. En natuurlijk ook tussen de verre afstand van de universiteitsbestuurder die niet meer weet hoe moeizaam en vuil het werk is op de werkvloer van de universiteit en de werkers zelf, die zijn ideeën en idealen niet zagen. Als universiteitsbestuurder verzuchtte hij ‘Het is mischien maar goed dat bestuurders zich niet te veel met onderwijs bezighouden’,[13.] maar als socioloog had hij als student de vreugde van een zeer goede opleiding leren kennen en wilde hij die in zijn eigen universiteit ook gestalte geven.

Deze spanning is kenmerkend geweest voor de socioloog die bestuurder werd en voor de bestuurder die socioloog bleef. De spanning die onderhuids steeds aanwezig bleef tussen de geleerde en de intellectueel, de socioloog in het veld en de hoogleraar die hij had willen en kunnen worden. Het knaagde soms bij hem dat hij zijn dissertatie nog niet af had. Hij, de sociologisch ontwerper, wist hoe die eruit moest zien en wat erin moest komen. Had hij niet beter dit, had hij niet beter dat?

Zo blijft het ook bij ons knagen. We hadden nog zo graag dit, we hadden nog zo graag dat met hem gedaan, uitgedokterd, ontworpen en gerealiseerd. Ik eindig daarom met een treffend gedicht van Willem Hussem, die onbewust en ongewild de belangrijkste sociologische wet formuleerde, namelijk dat scheiding en binding tussen mensen vormen zijn van één en hetzelfde:

we gaan
we gaan verder

het afscheid tussen ons in[14.]

Eindnoten:

1. Jankarel Gevers, 'Column', in: *VUBM. Blad voor de Vereniging voor Universitair Bestuur en Management*, 1994, nr. 3, p. 43.
2. J.K.M. Gevers, 'Leidse Kroniek', in: *Leidse Studenten Almanak* 1967, Stenfert Kroese, Leiden, 1967.
3. Zie bijvoorbeeld: C.J.M. Schuyt, 'Op academisch niveau. Scholing en vorming in een gedifferentieerd stelsel van hoger en wetenschappelijk onderwijs', in: T.J.M. van Els, S.B. Broekhuizen en C.J.M. Schuyt, *Inleidingen bij de Opening van het Academisch Jaar 1998-1999 van de Katholieke Universiteit Nijmegen*, thema: differentiatie, Nijmegen, 1998.
4. F. van Heek e.a., *Het verborgen talent. Milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid*, Boom, Meppel, 1968.
5. J.K.M. Gevers en H. Wallenburg, *Sociologie als wetenschap van de maatschappij*, deel *I*: 'Inleidende essays tot de makrosociologie', Deel *II*: 'Teksten', Boom, Meppel, 1970.
6. J.K.M. Gevers, 'De crisis van de universiteit en de Wet Universitaire Bestuurshervorming 1970 in het perspectief van de synthesegedachte', in: J.H.M.M. Loenen en J.K.M. Gevers, *Synthese als aktiemodel. Een interdisciplinaire bezinning*, Van Gorcum, Assen, 1972, pp. 149-177.
7. Respectievelijk in: J.K.M. Gevers, 'De maatschappelijke benadering van de oorlogs- en vredesproblematiek', in: R.F. Beerling, J.K.M. Gevers en H. Philipsen, *Onderzocht en overdacht. Sociologische opstellen voor prof.dr. F. van Heek*. Universitaire Pers Rotterdam, Rotterdam, 1972, pp. 262-287; J.K.M. Gevers, 'De crisis van de universiteit', *t.a.p.*; J.K.M. Gevers, 'Debat, beleid en synthese. Beschouwingen naar aanleiding van drie regeringsnota's', in: *Civis Mundi*, september 1976, pp. 183-194; en J.K.M. Gevers, en R.J. in 't Veld, *Planning als maatschappelijke vormgeving*, boekaflevering *Mens en Maatschappij*, 1978, Van Loghem Slaterus, Deventer, 1978.
8. Zie: J.K.M. Gevers, 'De crisis van de universiteit', *t.a.p.*
9. Zie: H.P.M. Goddijn, 'Prof. Dr. F. van Heek: zijn werk en betekenis voor de Nederlandse sociologie', in: Beerling, Gevers en Philipsen, *t.a.p.*, pp. 1-43.
10. W. Arts en J.K.M. Gevers, *Rede, Sentiment, Ervaring, sociale wetenschap in de 18e eeuw*, boekaflevering *Mens en Maatschappij* jaargang 1983, Van Loghem Slaterus, Deventer 1983.

11. Zie bijvoorbeeld: H. Daalder, *Universitair Panopticum. Herinneringen van een gewoon hoogleraar*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1997.
12. Zie: D. Bok, *Beyond the Ivory Tower. Social Responsibilities of the Modern University*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.
13. Jankarel Gevers, 'Column', in: *VUBM, t.a.p.*
14. Uit: Willem Hussem, *Warmte vergt jaren groei. Een keuze uit de gedichten en tekeningen van Willem Hussem*, samenstelling Frank Eerhart en Han Steenbruggen, Uitgeverij Stichting Plint, Eindhoven, 1992.

De universiteit van Jankarel: Gevers als bestuurder

door Sijbolt Noorda

LAAT ME EENVOUDIG bij het begin beginnen.

Bij zijn eerste optreden bij de opening van het academisch jaar 1988/89 sprak Jankarel Gevers over de *kwetsbare universiteit*: juist als de universiteit het goed wil doen, echt universiteit wil zijn, is ze kwetsbaar, want excellentie is niet rechttoe rechtaan te realiseren, afhankelijk als ze is van talloze factoren en omstandigheden, die maar gedeeltelijk binnen ons bereik liggen.

De gedachte van *de breekbaarheid van het goede* verbond hij destijds met oud-Griekse ideeën, aan de hand van een mooie monografie van de Amerikaanse classica Martha Nussbaum over lot en ethiek bij klassieke tragediedichters en filosofen.[1.]

In hoeverre bepaalt wat ons overkomt onze zedelijke kwaliteit? Hoe verhouden zich het wisselende lot, de gang van zaken, en de eigen inspanningen en verdiensten, de morele kwaliteit van ons handelen? Is iemand met pech slechter dan iemand wie alles meezit?

De oude Grieken waren niet, zoals wij, gepokt en gemazeld in maakbaarheid en vooruitgangsgeloof. Van de broosheid van het bestaan waren ze diep overtuigd. Op de onsterfelijke goden en godinnen waren ze desondanks niet jaloers; integendeel, het goddelijke contrast van de mensenwereld bracht hen tot het inzicht dat het leven en werken van stervelingen dan wel breekbaar mocht zijn, maar dat die kwetsbaarheid juist een bijzondere waarde gaf aan het goede en het excellente, de liefde en de vriendschap. Wie zou immers iets nastrevenswaard vinden en prijzen als dat iets vanzelfsprekend en per definitie loffelijk was, dat niet ook anders zou kunnen zijn?

De ambiguïteit van inspanning en gesternte, wat je doet en wat je overkomt, vraagt een wijze levenshouding en veel subtiliteit, ook en juist bij het besturen van een universiteit, geen machinematige benadering of cynisme. Zo is Jankarel Gevers hier tien jaar geleden begonnen. Toen hem - ik citeer - *het geluk trof deel te mogen gaan uitmaken van deze universiteit*,[2.] sprak hij met het nodige gevoel voor het bijzondere ogenblik, deze volzin uit:

Met de gedachte dat de universiteit in de hoogste mate de breekbaarheid van het goede representeert en met de ambitie dat het subtielste van alle bestuur daarvoor passend is, wil ik aan de fraaie bestuurstaak aan de Amsterdamse universiteit beginnen. Minder hoort het niet en minder kan het niet.[3.]

Over dat bestuur gaat het nu verder, vanmiddag in deze toespraak. Ik zal aan de hand van enkele van zijn openingsredes, in de afgelopen jaren hier gehouden, de hoofdlijn natekenen van Gevers' bijdragen aan de idee van een universiteit, als eerbetoon en ter inspiratie.

Anders dan aan de overgrote meerderheid van zijn toespraken, die hij seigneuraal improviseerde, besteedde hij aan de voorbereiding van zijn openingsredes de nodige zorg. Hij vond ze zelf soms wel wat saai - en wij waren dat niet altijd oneens - maar dat mocht, bij wijze van uitzondering, voor deze gelegenheden.

Ze kregen allemaal een achttiende-eeuws motto mee, steeds ontleend aan de door hem zeer bewonderde Voltaire. Ze weerspiegelden de actualiteit van het jaar waarin ze werden gehouden. Ze hadden te maken met de Amsterdamse universiteit. Maar bovenal waren het beschouwingen van enige afstand, even een paar stappen achteruit om eens goed naar de universiteit en haar omgeving te kunnen kijken: waarmee zijn we eigenlijk het hele jaar bezig, waarmee zouden we ons eigenlijk moeten bezighouden, aan de universiteit, in dit land?

Hij had een gelukkige hand van kiezen van een aansprekende invalshoek, een fijne neus voor thema's die in bredere kring belangstelling wekken konden. Van al de toespraken die aan de Nederlandse universiteiten op deze zelfde dag plegen te worden gehouden, trokken die van hem als regel de meeste aandacht van journalisten. Denk aan de introductie van de moderne Jan Salie (die niet zoals zijn negentiendeeeuwse model door sloomheid, maar juist door uiterste dynamiek en interventie-zucht de toekomst van het land bedreigt), of aan het academie-knuppelen (het populaire gezelschapsspel waarbij men om strijd het hoger onderwijs ridiculiseert).

Tegelijkertijd zijn de toespraken treffend homogeen, gaan ze van begin tot eind over één en hetzelfde programma voor de universiteit.

De universiteit heeft haar eer verloren, ze wordt in de regel niet naar waarde geschat, en de hoofdoorzaak? Ze is in grote verwarring en onzekerheid over zichzelf, over de rol die ze te spelen heeft en haar plaats in de samenleving. Ze is gevangen geraakt in de functie-eisen (zo en zoveel studenten opleiden voor deze en die maatschappelijk wenselijke loopbanen, dit en dat aan economisch nuttig onderzoek verrichten, met een gestaag toenemende opbrengst bij steeds lagere kosten per producteenheid) en ze is verslaafd aan de straffe hand van de staat die haar bekostigt en reguleert. Ze vergeet dat ze thuishoort in het centrum van het intellectuele en culturele leven van stad en land, dat ze creatief en kritisch een leidende rol hoort te spelen in het maatschappelijke debat. Het ziet er zelfs naar uit dat we niet meer beschikken over de termen waarin we over de betekenis van de universiteit zouden kunnen spreken. Intellectuele elite is een historisch begrip geworden, de verbinding ervan met de universiteit iets van vroeger en uit het buitenland. De echte universiteit is van het toneel verdwenen.

Zulke observaties komen in veel van de redes terug en al in de eerste kwam hij tot deze programmatische doelstelling:

De opgave is de universiteit niet alleen objectief, maar ook affectief relevant voor de samenleving te maken en - opnieuw! - tot een centrum van het intellectuele en culturele leven van de natie. Als we niet meer zouden zijn dan kennisfabriek, zullen we ook als fabriek behandeld worden, met kil ontzag, beoordeeld op de winst en als schroot waar het nut niet telbaar is. Dat wil - na even nadenken - geen mens; dus laten we dat sluimerend besef weer levend maken, bij onszelf in de eerste plaats, bij de belastingbetalers, bij de overheid.[4.]

De universiteit heeft de neiging zich graag te herkennen in het beeld dat van haar wordt getekend en zich daarnaar te gedragen. Ze is de uiterst gewillige patiënt. Zegt ú het maar, dokter.

Het is als in het ouderwetse beeld van de man die zich een maatpak laat aanmeten door een kleermaker. Wanneer hij terugkomt om het resultaat te passen, blijkt de ene mouw wat aan de korte kant. ‘Als u die arm nou een beetje optrekt’, zegt de kleermaker, ‘dan past-ie precies’. Het rugpand is nogal ruim uitgevallen. ‘Weet u’, adviseert de snijder,

‘als u uw rug wat opzet, zit de jas als gegoten’. Ook één broekspijp is te kort. Maar met wat goede wil valt ook dat te corrigeren door het intrekken van dat been. En zo komt het dat het pak zit als gegoten. En de mensen die de man op straat zien lopen, prijzen de kleermaker die voor zo'n ongelukkige gebochelde een perfect zittend maatkostuum heeft weten te maken.

Moet het korter, een academische studie? Doen we dat toch. Of maar liever een extra jaar. Tja, nu u het zegt, graag. Niet studeerbaar? Dat we daar zelf niet eerder op gekomen zijn. Binair stelsel de essentiële kern van de top van het voortreffelijke Nederlandse onderwijssysteem? Wat u zegt. Nationale topinstituten gewenst? Daar hadden we nu nog nooit aan gedacht. Onderzoek beter economisch uitbaatbaar? Zou dat werkelijk kunnen denkt u? Meer contractonderzoek? We zijn al bezig. Concurrentievervalsing, benadeling van marktpartijen? Daar komt u nu wel wat erg laat mee. Studentenhuisvesting is eigenlijk een gekke bevoordeling boven andere jongeren. Stoppen we daar toch gewoon mee. Studiefinanciering wordt te kostbaar. Doen ze het toch met wat minder. Persoonlijke oordelen verboden, verplicht besturen met raden en commissies? Er is eigenlijk geen land ter wereld waar de universiteit zo democratisch is als de onze. Enzovoort, en zo verder.

Allemaal waar gebeurd en allemaal, mag men aannemen, met de beste bedoelingen. Maar ging het ook maar één keer over de echte universiteit?

Gevers hield ervan in bijna platonische termen over de universiteit te spreken, over de idee van een universiteit. Zijn tweede rede was er vrijwel volledig aan gewijd. Hij sprak over de idee van een universiteit als iets dat gered moest worden uit de wurgende omklemming van het proces van verstatelijking, dat in Europa nationale staten heeft voortgebracht die de maat van alle dingen zijn geworden, die grenzen hebben getrokken waar die nooit waren en die initiatieven en verantwoordelijkheden van burgers hebben overgenomen en overbodig gemaakt.

Voor de universiteiten heeft die ontwikkeling aanvankelijk louter voordelen gebracht, zoals aantrekkelijke groeimogelijkheden en een

betrouwbaarder garantie voor wetenschappelijke onafhankelijkheid dan de luimen van een bisschop, een landsheer of hun opvolgers.

Mettertijd zijn de nadelen gekomen. De universiteit werd meegenomen en liet zich meenemen in het geheel van verzorgingsarrangementen waarmee de staat de maatschappij omringde. En ze ging zich ernaar gedragen, ze werd een soort overheidsdienst op afstand en onvermijdelijk voorwerp van beleid, ze leerde al spoedig over zichzelf alleen nog te spreken in de taal van beleidsmakers en raakte er volstrekt mee vertrouwd dat veranderingen in de universiteit hun oorsprong niet binnenshuis hadden, maar buiten de deur, op het departement en bij nationale adviesraden.

Daarover kon hij zich aardig opwinden, niet in het minst omdat we ook in Amsterdam geen afstand wisten te nemen en niet zelfbewust eigen wegen insloegen. Luister naar het volgende citaat:

Welke taal spreken we in Amsterdam? Anders of beter? Ik meen, dat we hier en daar wel degelijk de muziek zouden kunnen maken en dat we in een positie zijn en de allure hebben om gehoord te worden. Ik vrees echter ook, dat we intern tenminste zo zeer ten prooi zijn gevallen aan een verstatelijkt gedrag als anderen. We imiteren het politiek systeem in de besluitvorming, we imiteren, nee, we overtroeven de staat in regeldichtheid. De inhoud der regelingen spreekt de taal van de staat: van gelijkheid, rechten en plichten, procedures, rechtsbescherming, modelfinanciering, normen, bevoegdheden, rechtspositie, beleid. Het is de taal waarvoor bloed vloeide in de Revolutie en die tot onze onvervreemdbare verworvenheden behoort. Maar het is niet, nadrukkelijk niet, de taal van de universiteit, van ongelijkheid, van verschillen, van verdiensten, van de adel van de geest, van het vrije onderzoek, van het ongenormeerde, van wat niet gemeengoed is, van het buitensporige, van kwaliteit, van verschuivend inzicht, van de geest van revolutie en behoudzucht tegelijk.[5.]

Dat waren oude, vertrouwde universiteitsidealen, maar het moest niet louter van conservering en restauratie komen. Gevers zag in het verschiet een nieuwe ruimte waarin de universiteit haar identiteit nieuw zou kunnen vormgeven, de ruimte die negatief ontstaat door het kreupel worden van de nationale staat en positief door de ontwikkelingen

over de grenzen, door de totstandkoming of liever het herstel van het universitaire Europa dat zo lang heeft bestaan.[6.] Daartoe zouden over de huidige landsgrenzen heen universiteiten van gelijksoortig kaliber met elkaar moeten gaan samenwerken, om in de klassieke zin van het woord vrije universiteiten te zijn, academische vrijstaten.

De universiteit hoort, naar zijn stellige overtuiging, in de kern zich te wijden aan de educatie van de intellectueel, niet aan de socialisatie van reeksen doctorandussen.[7.] Een brede blik, niet het vergrootglas van de superspecialist. Het debat opzoeken, in plaats van op formele of hiërarchische gronden ontwijken. Met historische belangstelling; de meeste waardevolle inzichten en ervaringen wáren er al eens. Op de toekomst gericht; en dat dan verder dan één regeerperiode en wijder dan het eigen bureau.

U merkt het, het klinkt als een karakteristiek van hemzelf. En dat is het ook. Want als er één ding is dat Gevers als universiteitsbestuurder tekent dan is het zijn toegewijd zijn aan het ideaal van de intellectuele elite. Dat wilde hij bevorderen, daar wilde hij toe behoren, daar was de universiteit voor, en zeker een brede, klassieke als de onze. Hij toonde de *true to type* onverstoorbaarheid van de echte liefhebber, waarbij ideaal en persoonlijkheid samenvallen, en er geen merkbare overgang is tussen werk en serieuze liefhebberij. Zijn stijl was persoonlijke en intuïtief, en als ik zeg dat zijn belangstelling universiteitsbreed was, doe ik hem tekort.

Je hebt mensen met visie, die nog geen buurtvereniging kunnen organiseren; zieners als de Venus van Milo: geen armen; en wat erger is, er zijn doeners en makers die geen idee hebben dat verdergaat dan de eerstvolgende agenda.

Het is een zegen voor de universiteit wanneer ze bestuurd wordt met idealen en in stijl. Jankarel was ervan overtuigd dat een universiteit subtiel bestuurd moest worden, *buitensporig bestuur* noemde hij dat in 1991.[8.] De universiteit kan, als ze maar wil, heel goed voor zichzelf zorgen. In eigen huis is een minimum aan bestuur genoeg. Van te veel interventies komt niets goeds. 't Is er ook te ingewikkeld voor. En 't is te verschillend om van grote afstand te overzien en te sturen, dat leidt

maar tot ongewenste uniformiteit en middelmatigheid. Minder bestuur en persoonlijker bestuur, daar zag-ie wat in: *het autonome oordeelsvermogen van aanspreekbare individuen*, daar moest je het van hebben.[9.] Dat was de reden waarom hij zoveel zag in de herstructurering die we aan het doorvoeren zijn; niet omdat het een nieuwe *structuur* is - aan structuurdiscussies had-ie de pest, die hadden het Nederlandse denken over het hoger onderwijs al te lang beheerst en bedorven - wel omdat het een structuursverandering is die beoogt *het autonome oordeelsvermogen van aanspreekbare individuen* een groter gewicht toe te kennen, omdat ze decanen introduceert die zijn toegerust tot intellectueel leiderschap in plaats van tot ceremonieel voorzitterschap, en instituutsdirecteuren die kunnen worden aangesproken op een helder omlijnde taak waarvoor zij, en niet een commissie of een vergadering zonder geweten of geheugen, de verantwoordelijkheid dragen. Let wel, met dien verstande dat het de primaire taak van universitair bestuur is en blijft - ik citteer uit de rede van 1991 -

het anderen mogelijk te maken wat anders te doen. Bestuur door sommigen moet het velen mogelijk maken zich aan onderwijs en onderzoek te wijden. Dit lijkt mij zo'n thema, dat je zelden zo geformuleerd hoort en naar mijn overtuiging toch de moeite van het op de agenda plaatsen waard is. Minder saai dan democratisering of medezeggenschap, want die hoeven wat mij betreft niet ter discussie te staan. Het universitaire probleem is, dat een aantal bestuurs- en beheerstaken zo weinig serieus genomen worden, dat we ze als corvee in een jeugdherberg over iedereen verdelen.[10.]

Zulk persoonlijker bestuur hoort bij uitstek bij de universiteit. Tegelijkertijd is het veeleisend, het vraagt vooral een overmaat aan terughoudendheid. Er is veel in een universiteit dat men maar beter op z'n beloop kan laten, liever dan erin te roeren, zich erin te mengen. Weten wat er gebeurt, bevorderen en opjutten zijn doorgaans beduidend effectiever dan voorschrijven en verbieden. Onbedwongen bemoei- en interventiezucht zijn te beschouwen als uitwassen van een doorgeschoten rationaliteit en maakbaarheidsgeloof.

Vorig jaar zijn we hier op zondagochtenden, zo eens in de twee maanden, een serie lezingen begonnen die we van plan zijn tot in de nieuwe eeuw voort te zetten. Het zijn tijdsredes over hedendaagse deugden. De serie werd geopend door Jankarel Gevers, met een fraai gezongen lof der luiheid. Ik geef u een indruk:

Aan het begin van de eeuw was het de socioloog Max Weber die ons erop attent maakte dat wij allemaal zo ijverig waren geworden en dat wij in dit deel van de wereld tot het kapitalisme waren gekomen, doordat wij geheel doordrongen waren van de protestantse ethiek. Hij beschouwde dat onverkort als een positieve ontwikkeling. [...] Centraal stond voor hem [...] het begrip bureaucratie. Nu hebben wij sociologen geleerd dat je daar positief tegenaan kunt kijken, maar het noemen van het woord bureaucratie alleen al roept vandaag de dag hoofdzakelijk negatieve associaties op. [...] Wat mij als socioloog zo boeit is dat ontwikkelingen veela zo'n onlogische route nemen, 'dialectiek' genoemd. Het is niet het mislukken van de bureaucratie waardoor blijkt dat er ook negatieve kanten aan zitten, maar juist het succes ervan. Niet het mislukken van de markt leidt tot marktzotheid, maar het succes. Die omkering zit ook in de deugden. Er is niets tegen de ijver, maar het is de uitwas van die ijver waar luiheid zo'n buitengewoon goed tegengif voor is.[11.]

Minder bureaucratie, meer persoonlijk bestuur, meer intellectuele en culturele 'franje'[12.] en een betere uitrusting voor studenten en onderzoekers - dat waren de belangrijkste programmapunten van Gevers als bestuurder van deze universiteit. Daar kunnen we mee voort. *Echte veranderingen aan de universiteit vragen eerder decennia dan jaren*.[13.] Er is in het afgelopen decennium al veel veranderd, en er is nog veel te doen voor het volgend.

Ik begon met *de breekbaarheid van het goede*, die eerste rede over de kwetsbare universiteit.

Wie die woorden nu hoort, hoort er meer in dan destijds in september 1988. Die rede sloeg aan. Het was meteen duidelijk dat er hier iets nieuws ging beginnen. Nu, tien jaar later, kunnen we met overtuiging zeggen dat we niet bedrogen zijn uitgekomen.

Vier weken geleden hebben we hier afscheid van hem genomen. Bij die gelegenheid heb ik gezegd dat de universiteit van Amsterdam er bijzonder trots op is dat Jankarel Gevers haar in zijn stijl heeft geleid, haar op zijn manier heeft vertegenwoordigd, en haar op zijn wijze heeft geprikkeld èn geprezen. En ik heb eraan herinnerd dat het een van de bitter weinige gaven is die de dood je ter verzachting schenkt: dat je achteraf ogenblikkelijk weet dat wat altijd zo ging, wat je zo vanzelfsprekend gewoon vond, dat dat goed bekeken zo heel bijzonder is geweest, en zozeer te danken aan hem die ons meenam in zijn gedachtevlucht, met zijn visioenen over hoe het met onze universiteit ook zou kunnen.

De breekbaarheid van het goede, het was treffend van toepassing op de universiteit, maar nu ook op hemzelf. Ik sluit af met een laatste citaat, weer uit die eerste toespraak op deze plaats:

Excellentie is breekbaar, omdat het zich slechts voor een deel binnen ons bereik bevindt. In de breekbaarheid schuilt echter juist ook het mooie van menselijk excelleren.

Het is een herkenbare gedachte, maar minder natuurlijk voor ons dan voor de Griekse tragici, behept als wij, modernen, zijn met aan de ene kant de doorgeschoten rationaliteit van geloof in vooruitgang en maakbaarheid en van de Kantiaanse ethiek die het idee van 'moral luck' niet kent, zo goed als aan de andere kant met de absolute bruutheid van wereldoorlogen en holocaust. Dat lijkt geen wereld voor subtiliteiten. De subtiliteit van 'het kan verkeren' en de grilligheid van aardse omstandigheden. Of de subtiliteit van zulke broze waarden als vriendschap, liefde, loyaliteit. De subtiliteit van wat we wel en wat we niet kunnen, of moeten willen besturen. De subtiliteit van de dialectiek die het ene breekt, terwijl we bezig zijn het andere te verstevigen.[14.]

Hij begon steevast met een motto van Voltaire, laat mij er vanmiddag mee besluiten. Hij vond zo'n motto in een van de vele uithoeken van de nalatenschap van Voltaire, ik kies het eenvoudigste dat er is: *Il faut cultiver notre jardin*. Il faut cultiver son jardin.

Eindnoten:

1. J.K.M. Gevers, *De breekbaarheid van het goede*, Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1988/89 van de Universiteit van Amsterdam op 5 september 1988, pp. 3-5 [*deze bundel*, pp. 11-13.
2. *a.w.*, p. 4 [*deze bundel*, p. 12].
3. *a.w.*, p. 5 [*deze bundel*, p. 13].
4. *a.w.*, p. 10 [*deze bundel*, p. 18].
5. J.K.M. Gevers, *Een jaar uit het leven van Amsterdam. Bijdragen aan de idee van een universiteit*, Rede bij de opening van het Academisch Jaar 1989/90 op 4 september 1989, p. 9 [*deze bundel*, pp. 33-34].
6. *a.w.*, p. 14 [*deze bundel*, p. 38].
7. *a.w.*, p. 17 [*deze bundel*, p. 40].

8. J.K.M. Gevers, *Buitensporig bestuur*, Rede bij de Opening van het Academisch Jaar 1991/1992 op 2 september 1991, p. 8 [*deze bundel*, p. 73].
9. *a.w.*, (nr. 1), pp. 4-6 [*deze bundel*, pp. 13-15].
10. *a.w.*, (nr. 8), pp. 11-12 [*deze bundel*, p. 76].
11. J.K.M. Gevers, 'Over de luiheid', in: *Trouw*, 29 april 1997, p. 10. De deugdlezingen verschijnen over afzienbare tijd in een gebundelde uitgave van Uitgeverij Meulenhoff.
12. Zie *a.w.* (nr. 1), pp. 10-12 [*deze bundel*, pp. 18-20].
13. *a.w.*, (nr. 5), p. 9 [*deze bundel*, p. 34].
14. *a.w.*, (nr 1), p. 5 [*deze bundel*, p. 13].